

A SZÉKELYEK RÉGI TÖRVÉNYEI ÉS SZOKÁSAI.

A székelyek eredetéről, kiket a nemzeti hagyomány Attila kúnjai maradékainak hirdet, tudósaink különféle véleményeket s hypothesiseket állítottak föl; legújabbán Hunfalvy Pál, a székelység hún eredetét tagadva s a nemzeti hagyományt alaptalan mesének bélyegezve, azta szerinte kétségbe sem vonható tételt hirdeti csalhatatlan igazság gyanánt, hogy a székelyek Sz. László vagy valamelyik utána következett magyar király által Magyarország különböző vidékeiről Erdély keleti részébe, koronajöszágra, határőrzés végett szállított királyi telepítvényesek.¹⁾

Hogy ezen már Schlözer által fölvetett s Hunfalvy által bővebben fejtegetett hypothesis, melynek igazolására legkisebb történelmi bizonyság sem hozható föl, tarthatatlan, a napfénynél világosabban bizonyítják a székelyek régi köz- és magánjogi törvényei s törvényes szokásai, melyek a magyar királyság keletkezése után Magyarországról határörökül szállított királyi telepítvényesek közt századok folyamán érvényben nem lehettek volna, s melyek eredete a keresztyénséget és királyságot megelőzőtt ősmagyar nemzeti élet korára vihető és viendő vissza.

E szempontból fogom vizsgálni a régi székely alkotmányos törvények és szokások némely pontjait, melyekről kézzelfoghatólag bebizonyíthatónak tartom, hogy nem lehettek volna életben és gyakorlatban, ha a székelység királyi telepítésnek köszönhetné volna eredetét, alkotmányát, köz- és magánjogait.

I. A székely nemzeti gyűlés. Erdélyben a vármegegyék területét bíró magyar nemesség, a XII. században betelepí-

¹⁾ Hunfalvy, Magyarország ethnographiája 299—304. l. és Ugyanó, A székelyek 14—49. l.

tett s a szebeni ispánságban önálló területtel megadományozott szászság, és a saját földén őseitől örökölt szabadságában élt székelység, külön-külön nemzeti gyűléseket tartott, melyeken ügyeit saját törvényei szerint intézte. A székely nemzeti gyűlés hatásköre azonban lényegesen különbözött, s jóval többre terjedt ki mint akár a nemesség akár a szászság közgyűlésének hatásköre; a mennyiben a székely nemzet gyűlése maga választotta a székelyföld legfőbb törvényszékének tagjait, azokat eljárásukért feleletre vonta, s ha vétkeseknek találta, örökös számkivetésre s minden ingó vagyonuk elvesztésére ítélte, még pedig oly teljes hatalommal, hogy az ily elítéltnak a király sem adhatott kegyelmet.

Az 1505-diki udvarhelyi székely nemzeti gyűlés végzésében olvashatjuk: „Mi az egész székely földének lakosi és minden székeknek akármicsoda renden lévői . . . meghihatalanképpen örökösön mindenféle lakóitól országunknak hogy megtartassék, elvégeztük és elrendeltük, hogy az Udvarhely és Keresztúr székin lakó székely atyafiaknak az elsői közzül négy embereket, és ugyanazon széken lakó lófejek közzül tizenhármát, a mi székely országunknak régi bevett auctoritásából és hatalmából bírának és az igazságnak kiszolgáltatásának véghezvitelére rendeltünk, kik egy summában lesznek tizenheten, a kik minden székekben és országokban akármi renden levő székelyeknek személyeket és képeket viseljék“. Rendelkezik azután a gyűlés, hogy a megválasztott bírák a gyűlés színe előtt esküt tegyenek, hogy mindenkinek részrehajlatlanul igazságot fognak szolgáltatni, „melyet, ha megcselekszenek, igen jó; ha hol pedig nem, melyet Isten távoztasson, ha a bírák közzül valamelyik, Istenét elfelejtván és a maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörgésért, vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útból valamely felé kitérne, az olyan mindjárt örök számkivetésre sententiáztassék, a mellett minden ingó-bíngó marháit és örökségeit is elveszesse, és annakutánna, mint olyan hamis hitű és lelkiismeretbeli és névbeli személy, székely országunkban ne maradhasson és lakhassék. Az olyan is pedig, valaki az olyan hamis hitű számkivetetteknek haza jövéseken vagy megmaradásokban fáradna és munkálkodnék, hasonló számkivetésre mint olyan embereknek ol-

talmazója ítéltessek.“¹⁾ Az 1506-diki agyagfalvi nemzeti gyűlés pedig, hogy a székely földön ez időtájban gyakran kitört pártutéseknak és lázongásoknak elejét vegye, ily végzést hozott: „ha pedig valaki közöttünk, vagy az elsők vagy a lófűek között, vagy a tisztviselők között, a mint előbb megírók, pártütést vagy arra való gyűlést tenne, vagy cselekedni meggyőztetnék: akkor mindjárt mint igaz tagtól elszakasztatott és közönséges végezésünknek rontója, ki közöttünk méltatlan és nemzetünknek árulója; minden tisztességét és becsületét elveszesse; ne is légyen azután soha szabad törvényben venni, semmi tisztet ne is viselhessen, és itt székely országban soha ne is lakhassék; mindazáltal, ha mi öröksége léssen, az ő igaz örökösire maradjon²⁾; és az ilyeneknek mint hitetleneknek senki a fejedelmen kívül gratiát kegyelmet ne adhasson, hanem ha az egész székelység egyenlő akaratból, és minden ingó-bingó marhája prédára, kapsira hányattasék, és maga örök számkivetésre üzettesék. Ha pedig ilyen árulattásban a köznép között való találtatik, az is hasonlóképen számkivetésre vettessék és minden javai prédáltassanak el; annak is fejedelmen kívül senki kegyelmet ne adhasson, hanem csak az egész székelység.“³⁾

Látjuk ezen végzésből, hogy az agyagfalvi gyűlés, a mellett, hogy az örök számkivetésre ítélt árulókra és pártütőkre nézve a nemzeti gyűlés kegyelmezési jogát föntartja, a király ugyanily jogát is elismeri. Hogy azonban a székely földön a volt a gyakorlat által szentesített ősi törvény, hogy a király a nemzeti gyűlés által örök számkivetésre vagy halálra ítélt bűnösnek kegyelmet nem adhatott, kitetszik II. Ulászló király 1499-ben kelt okleveléből, melyben a székelyeknek ősi időktől fogva gyakorlatban volt régi törvényeit és jó szokásait, melyeket a székelyek pontokba foglalva elébe terjesztettek, kiváltságlevél alakjában kiadta és

¹⁾ Székely Oklevéltár. I. köt. 306. 307. l.

²⁾ Az agyagfalvi gyűlés e szerint eltörölte az udvarhelyi gyűlés egy évvel azelőtt hozott végzését, mely az örök számkivetésre ítélt bíróknak nem csak ingó vagyonát, hanem örökségét is, melyet az ősi törvény szerint székely ember még hűtlenség és fejvesztés esetében sem vesztethetett el, elkobzandónak határozta.

³⁾ Székely Oklevéltár. I. köt. 315. l.

megerősítette. Ennek ide vonatkozó pontja így hangzik: „Továbbá ezentúl a székelyek senki házáat földülni ne merészeljék, sem senkit közzülök saját hatalmuknál fogva (*propria auctoritate*) a székely ispán tudta nélkül halálos büntetésre ne ítélhessenek, örökös hűtlenség bélyegének terhe nélkül.¹⁾ Továbbá, midőn a székelyek közzül valaki, bármiféle segélybe bizakodva, az ország ellen (*contra rempublicam*) és a község jólléte ellen magánosan vagy valamely széken új rossz törvényeket hozna be, vagy a községet jogaiban vagy vagyonában sértené vagy elnyomná, vagy a székely jogokat, jó szokásokat és igaz törvényeket, melyek a székelyek jó és közönséges állapotját illetik, megzavarni merészkednék, és a szék birái által törvényesen megintetve sem akarna a tiltott útról letérni s azok ítélete ellen rugódoznék, akkor azon egyes szék birája, a sértettnek vagy elnyomottnak egyszerű, de méltó és okszerű panaszára, tartozzék azon szék közönségét bizonyos helyre és napra azonnal összehívni, és ha a dolog ellátására és eldöntésére az a szék magában nem lenne elégséges, más székekből is hívjon össze; mikor pedig szükséges találna lenni, Udvarhelyszék kapitánya, a főemberek meghagyásából (*ex mandato seniorum*) hívja össze a három rendbeli székelyek közönségét, s miután az a panaszokat s a vádakot kihallgatta s az ügyet eldöntötte, a felek az ítéletet az ispán elé vihessék, és az ispán akaratja és megkeresése nélkül senkit közönségesen vagy magánosan személyében vagy vagyonában háborgatni és károsítani ne merjenek. S ha az ispán látja és elismeri, hogy jó és igaz ítéletet hoztak, tartozzék azon ítéletet helybenhagyni, vagy pedig az ügyet újra átvizsgálhassa és új ítéletet hozhasson. És ha valamely székelyek a föntebbiek ellen bármiben vétnének, fejjökkel és ingó vagyonukkal lakoljanak. Ha pedig valamely a föntebb leirt módon számkivetett vagy törvényesen elítélt gonosztevők a királyi felséghez vagy a főpap és zászlós urakhoz folyamodnának, a királyi felség méltóztatni fog az ispánnak és a székelyeknek iratni, a dolgot nekik tudtokra adni, s ezt az ügyet, vagy a vétket és kihágást tőlök megtudakozni; és ha a királyi felség, a dolgról értesülve, a vétket vagy kihágást nem nagy fontosságú-

¹⁾ Világos ebből, hogy 1499. előtt mi volt a székelyeknél a törvényes gyakorlat.

nak látandja, s a vétkesnek kegyelmet akarand adni, ily kegyelmet magok a székelyek megegyezése nélkül is szabadon adhasson: mert nem volna tisztességes dolog, hogy a királyi tekintély útja el legyen zárva, és a király senkinek kegyelmet ne adhasson, ha csak őket előbb meg nem kereste. Ha pedig a királyi felség ugy látandja, hogy a véték és kihágás nagy és súlyos, az ilyeneknek aztán ő felsége se adjon kegyelmet¹⁾

Kétségtelen ebből, hogy II. Ulászló a székely nemzeti gyűlés ősi hatáskörének némi megszorításával törekedett a kegyelmezési jogot a székely ispán és a nemzetgyűlés meghallgatása után a trón számára biztosítani: de hogy az így föntartatni kívánt királyi kegyelmezési jogra a székelység már maga II. Ulászló korában mily kevés tekintettel volt, mutatja az 1505-diki udvarhelyi nemzeti gyűlés végzése, mely, mint láttuk, nem csak a gyűlés által választott bírakra, ha törvénytelenül járnának el, hanem még azokra is, kik azok érdekében fáradoznának, örökös számkivetést, tisztesség- és becsületvesztést, ingóságai földulását, sőt az ősi székely birtokjog sérelmével örökségeik elvesztését is szabta büntetésül.

II. Ulászló föntebb idézett rendelkezését, mint az ősi székely törvénykezési eljárással ellenkezőt, a székely nemzeti gyűlés magára nézve kötelezőnek nem ismerte el s régi hatáskörében magát az által korlátoztatni nem engedte. Igazolja ezt II. Ulászló királynak 1508-ban Perényi Imre nádorhoz, Szentgyörgyi és Bazini gróf Péter országbíróhoz, egyszersmind erdélyi vajdához és székely ispánhoz, és Somi Józsa temesi ispánhoz s alföldi kapitányhoz intézett parancsa, melyben meghagyja, hogy Szentgyörgyi Tóth Miklóst, kit a három rendű székelyek bizonyos ügyben magok elé idéztek, de a ki betegsége miatt akkor a gyűlésben nem jelenhetett meg, s kinek fia János, a székelyek által kihirdetett tilalom ellenére, hogy senki közzülök az erdélyi vajda szol-

¹⁾ II. Ulászlónak a székely nemzet régi törvényeit és szokásait megerősítő levelét, a bécsi cs. kir. államlevéltárban lévő XVI. századi másolat után, melynek másolatát Károlyi Árpád volt szives velem közölni, a bevezetés és záradék elhagyásával kiadta dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen, Monumenta Hungariae Juridico-Historica. Magyarországi jogtörténeti emlékek. I. köt. 2—7. l.

gálatába ne álljon, a vajda udvari emberévé lett, s a kit ezért a székelyek magok között kirekesztettek és számkivetésre ítélték s egyszersmind Benefalva és Kisfalud nevű birtokait minden ingó és ingatlan vagyonával együtt elfoglalták, igtassák vissza elfoglalt javaiba, s azután a feleket rövid határidőre idézzék meg, hallgassák ki s tegyenek köztök igazságos ítéletet.¹⁾ Hogy Szentgyörgyi Tóth Miklós számkivetése alkalmával a székely nemzeti gyűlés (universitas regni Siculorum) a benefalvi és kisfaludi lakosokat, mint a kik azelőtt székely joggal éltek, Szárhegyi Lázár András elnöklete alatt szabad székelyekké tette, azaz régi szabadságukba visszahelyezte²⁾, látjuk Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán Székely-Vásárhelyt 1519-ben kelt leveléből, melylyel ezen benefalvi és kisfaludi lakosokat, mint néhai Szentgyörgyi Tóth Miklós egykori székely jobbágyait vagy földön lakóit, annak fia Szentgyörgyi Tóth János részére visszaitélte³⁾. De ez a levél egyszersmind azt is bizonyítja, hogy II. Ulászló királynak 1508-ban kiadott parancsa tizenegy esztendeig nem ment teljesedésbe.

Meenyire ragaszkodott a székelység ahhoz a századok gyakorlata által vérévé vált büntető eljáráshoz, melyet II. Ulászló 1499-ben a királyi kegyelem által enyhíteni kívánt volna, kiteszik abból, hogy midőn 1519-ben a székelyek előkelői Szapolyai János erdélyi vajdával és székely ispánnal Prásmáron szerződést kötöttek, hogy jövendőben a székely földön minden pártoskodást és lázongást meg fognak akadályozni, s eskü alatt fogadást tettek, hogy ezentúl a székely ország szabadságát és törvényét (libertatem et legem Regni istius Siculicalis) egy szívvel lélekkel fogják védelmezni, elhatározták, hogy a szék törvényes ítélete ellen rugódozó lázongók ellen köz erővel fölkelnek, s azokat azonnal, ha megérdemlik, fejük vesztésével, vagy vétkök mivoltához képest házaik földulásával, ingó vagyonuk zsákmányra hanyásával vagy számkivetéssel fogják büntetni, s kimondották egyszersmind, hogy a ki az ily lázongók ellen föl nem kelne, azonnal feje, ingó vagyona, tisztessége és becsülete vesztésében marasztaltassék el,

¹⁾ Székely Oklevéltár I. 317. l.

²⁾ Szárhegyi Lázár András 1506-ban elnökölt az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen, s így Szentgyörgyi Tóth Miklós számkivetése s az általa elnyomott székelyek fölzsabadítása 1506-ban történt.

³⁾ Székely Okl. I. 344. l.

s éppen úgy, mint a lázongó, mindenütt halálra üldöztetve számkivetessék, és a székelyek közt a vajda és székely ország kegyelme nélkül soha többé ne lakhassék.¹⁾

A székely szabadság elnyomói, a régi törvények és szokások megrontói ellen még a XVI. század közepén is gyakorolta a székely nemzeti gyűlés a régi szokásos büntető eljárást. Az akkor élt Oláh Miklós esztergomi érsek bizonyossága szerint ugyanis a székelyek, „midőn megtudják, hogy valaki közzülök az ország és a közjó ellen valamit vétett, vagy alattomosan szabadságuk ellen törekszik, melyet a világ minden vagyonánál méltán többre becsülnek, vagy látják, hogy közönséges parancsukra az ellenség ellen nem kelt föl és nem jelent meg, minden vagyonát zsákmányra hányván házát földig rombolják, és ha kézre kerithetik, megölik“²⁾. Ugyanezt mondja Oláh Miklós kortársa s az érseki székben utódja Verancesics Antal, ki a székely nemzeti gyűlés képét így adja: „A gyűlésre fegyveresen jönnek össze, a főemberek (potiores) körbe ülnek, a többiek nagy lármával zajongva állanak köröttük, s szorgosan tiltakoznak, hogy nem fogják helyeselni, ha netalán olyasokat határoznának, a mik nekik nem tet-szenek. És ha ott mindnyájok akarata ellen valamit végeznek, olykor ki is törnek, de csak az indítványozón, a kinek munkálkodása vagy megátalkodottsága következtében estek valami szokatlan teher alá, töltik ki boszujokat, akképen, hogy annak házát mindnyájan tömegesen megrohanják s földig rombolják. És ha netalán valaki olyan ujitást tervezne, a mi szabadságuknak ártalmára lenne, azt fegyverrel is üldözik, s ha elfoghatják, a gyűlés színe előtt megölik“³⁾. Említi a székelyek ezen ősi szokását, sőt azt maga részéről is szentesíti, Mátyás király 1473-ban Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdához és székely ispánhoz intézett parancsában, melyben rendeli, hogy ha a székelyek főemberei

¹⁾ *Székely Oklt.* I. 357. l. — A vajda Szapolyai János, ki egyszersmind székely ispán is volt, mint ilyen, a székely nemzeti gyűléssel együtt adhatott kegyelmet a számkivetett székelynek.

²⁾ *Nicolai Olahi Hungaria et Attila.* 197. l.

³⁾ *Verancesics Antal összes munkái.* I. köt. 146. l., ki azt is megemlíti, hogy „a kiknek házaft pedig földülták, ha meggyőződnek, hogy vétköket megbánták, mindnyájan köz erővel építik föl és velök kiengesztelődnek.“

közt találkoznának olyanok, a kik a lóföket és gyalogokat ősi szabadságuk ellenére pénzadóztatással merészelnék terhelni, „azok azonnal az ő szokásuk szerint minden javaikból forgattassanak ki”).“

Székely földön a szándékos gyilkos még a XVI. század közepén is halállal lakolt s ettől őt a király kegyelme sem mentette meg. A székely nemzet 1555-ben Udvarhelyen tartott gyűlésében összeirt s I. Ferdinánd király akkori vajdái Dobó István és Kendi Ferencz által megerősített régi törvényeinek 37-dik ezikke így szól: „szántszándékkal való halálért a gyilkos meghaljon; a vajda urak kegyelme, még a király is meg ne oltalmazhassa a peres ellen²⁾.“

Mennyivel keményebbek voltak a székely nemzeti gyűlés által a vétkesekre szabott s királyi kegyelem által sem enyhített büntetések a Magyarország többi részeiben alkalmazott büntetéseknél, láthatjuk abból az egyességlevélből, melyet Szentgyörgyi és Bazini gróf János, mint a király által a Kézdi, Sepsi és Orbai székek főemberei és községe közt folyt viszályok eligazítására kiküldött bíró, Háromszék Zabolán tartott gyűléséből 1466-ban kiadott, s melynek egyik pontja azt tartja, hogy ha a Kézdi, Sepsi és Orbai szék 12—12 esküdt bírása közzül, kiknek egyharmada a főemberek (seniores), kétharmada a község (communitas) közzül választandó, valaki a részletesen megállapított törvénykezési eljárás ellen dolgoznék, vagy valakinek jogait tudva eltitkolná vagy meghamisítaná, az igazságnak ez ügyben megtartott kinyomozása után, „méltó legyen az országglakosok köz szavazatával (azaz a székely nemzeti gyűlés által) megnyuzatásra és bőrének szalmával való kitömetésére ítéltetni³⁾.“

Helyesen írta tehát a székelyekről a Mátyás korabeli Thuróczi, „hogy erkölseikben keményebbek“⁴⁾, s Bonfini, hogy „még

¹⁾ Illi eo facto iuxta consuetudinem ipsorum omnibus bonis evertantur
Székely Oklt. I. 220. 1.

²⁾ *A nemes székely nemzetnek constitutiói.* Pest, 1818. 45. 1.

³⁾ Communi Regnicolarum voto dignus sit excoriationis crimine condemnari et cutis eius straminibus impleri. Ezen igen nevezetes oklevelet Eder után töredékesen közöltem, *Székely Oklt.* I. 205. 206. 1.; később eredetijét Brassó város levéltárában megtaláltam s egész terjedelmében lemásoltam.

⁴⁾ In moribus severiores. Thuróczi, Chron. Hung. *Schwandtner*nél *Scriptores rerum Hung.* I. köt. 78. 1.

most is megtartják keményebb erkölceiket és sokban különböznek a többi magyaroktól¹⁾; jól mondja a XIV. század közepén élt Oláh Miklós esztergomi érsek: „A székelyek még a mi időnkben sem felejtették el ősi erkölceiket és scythiai szabadságukat²⁾”, valamint érsek utódja Verancsics Antal: „erkölceik nem éppen miveletlenek, de még most is scythiai nyerseséggel viselik magokat, s csaknem minden szokásaikban, törvényeikben, életmódjukban a vallást kivéve különböznek a magyaroktól³⁾”. Mi pedig a föntebb előadott, kétségbevonhatatlan hitelű adatok bizonyosága után bátran kimondhatjuk, hogy a székelység, melynek nemzeti gyűléseiben a vezérek korabeli ősmagyar nemzetgyűlések jogkörét századok során át fönrtartva szemlélhetjük, mely törvényeiben és szokásaiban a magyaroktól annyira különbözött, magyar király által Magyarországból Erdélybe szállított telepítvény teljességgel nem lehetett.

II. A székelyek személyes szabadsága. A székelyek közt vagyonságuk szerint három rend volt: főemberek (seniores, potiores, primores), lófők (primipili, equites) és gyalogok (pedites, pixidarii), kiket közönségesen közembereknek, községnek (communitas) is neveztek. Ez a három rend azonban nem képezett zárt testületet, s valamint a főember, ha vagyonában megfogyatkozván kellő számú emberrel nem szállhatott táborba, lófővé, a lófő, ha szegénysége miatt lovon nem szolgálhatott, gyaloggá szállott alá, ugy a közember, ha megvagyonosodott, a lófők, a lófő pedig a főemberek rendjébe emelkedhetett, a katonai szemlék alkalmával, a székely ispán tudtával⁴⁾. Személyes szabadságára nézve mind a három rendbeli székely teljesen egyenlő

¹⁾ Severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Ungaris differunt. *Bonfini, Rerum Ung. Decades. Lipsiae. 1774. 108. 1.*

²⁾ Hac quoque tempestate Siculi veterum morum ac libertatum Scythicarum necdum obliti sunt. *Nicolai Olahi Hungaria et Attila. 198. 1.*

³⁾ Mores penitus incultos non habent, verum qui Scythicam adhuc praesiferunt cruditatem, omnique pene consuetudine, legibus ac vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. *Verancsics munkái. I. köt. 144. 1.*

⁴⁾ Lásd Mátyás 1473-diki már idézett parancsát, mely a lófők és gyalogok összeírása s az egyik rendből a másikba való átléphetés iránt is rendelkezik. *Székely Oklt. I. 220 1.*

s kivétel nélkül nemes volt, s a magyar korona területén minden székely, ki szabad székely vérből való származását igazolta, a nemesi jogokat mindenütt élvezhette s tetteleg élvezte is.

A szabadságért élő haló népnek rajzolja a székelységet Bonfini e szavakkal: „a szolgaságot ki nem állhatják, mint a kik annyira imádják a szabadságot, hogy készebbek volnának meghalni, mint adót fizetni“¹⁾. Verbőczyi törvénykönyve szerint, mely a régi törvényekből és szokásokból szerkesztetett s királyi szentesítést nyert, az erdélyi székelyek mind kiváltságos nemesek, „kik teljesen különböző törvénnyel és szokással élnek, a hadi dolgokban a legtapasztaltabbak, s a kik a régi szokása szerint törzsek és nemek s a nemek ágai szerint osztják magok közt az örökségeket és tisztségeket“²⁾. „Mindnyájan nemeseknek kívánják magokat tartatni, — írja Oláh Miklós, — mint a kik a régi húnok maradványai. Nem is hijában ügyelnek arra, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; mert senkit nem túrnak magok közt, hogy szabadságban fölöttök legyen. Közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbak“³⁾. Hasonlóan mondja Verancsics, a mint a székelyeknek Attila húnjaitól való származását elbeszéli; „ez a székelyek eredete, innen van szabadságuk, mely szerint az évi adófizetéstől s a szolgaság tartozásaitól tökéletesen mentesek és szabadok“⁴⁾. Valósággal a székely főember és a lófő, valamint a lófő és a gyalog vagy közember közt csak a táborozási kötelezettség módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség.

Székelynek és szabadnak lenni, mindaddig, míg János Zsigmond 1562-ben a székely fölkelés vérbe fojtása után az ősi székely alkotmány megrongálásával a fegyverrel levert székely közösséget szabadságától meg nem fosztotta s a jobbagyságra sülyesztett székely köznép egy részét hiveinek el nem adományozta, teljesen egyértelmű volt. Igazolja ezt maga Nagy Lajos király, ki

¹⁾ Libertatis impatientissimi, quippe qui usque adeo libertatem colunt, ut mori, quam tributa solvere malint. *Bonfini e. h.* 108. l.

²⁾ *Verbőczyi, Decretum Tripart. III. rész 4. czim.*

³⁾ *Oláh, Hungaria et Attila* 195. l.

⁴⁾ *Verancsics Munkái. I. köt. 144. l.*

midőn 1346-ban a Szabolcs vármegyébe telepedett Sényői Pál és rokonai székelysége iránt kétség támadt, ez ügyben az esztergomi és egri káptalanokkal vizsgálatot tartatott, és miután a vizsgálatból azok valódi székelysége kiderült, őket igaz és kétségtelen székelyeknek elismerte, még pedig úgy, hogy ez iránt kiváltságlevelet fölmutatni sehol ne tartozzanak, és a hol nekik tetszik, szabadon lakhassanak¹⁾). Vajon így járt volna-e el a király, ha a székelyek, mint Timon, Pray, Schlózer és Hunfalvy véli és hirdeti, valamelyik magyar király által határőrökül telepített gyarmatosok voltak volna? S ha ezt fölteszszük is, vajon hihetőnek, megfejtetőnek tarthatjuk é, hogy a száz meg száz ezer főnyi székelység, melyet a király bizonyosan nem telepíthetett volna át a magyar nemesek között Erdélybe, fejenként nemesi szabadsággal élhetett volna; a mit pedig a törvény szava s az élet bizonyossága szerint kétségbe vonni sem lehet. Hiszen oly nemesi szabadságot, a milyen a székelyeket a magyar korona egész területén megillette, még a IV. Béla által hazánkba telepített kúnok sem élveztek soha, a kik pedig személyökre nézve szabadok s a király zászlaja alatt szolgáló fegyveresek voltak, de a királytól nyert földért, éppen úgy, mint az erdélyi szászok és a szepesi németek, évi bér (census) fizetéssel tartoztak.

III. A székelyek táborozási kötelezettsége. A székelyek, mint mindnyájan egyiránt szabadok, fegyverrel tartoztak az országot védelmezni, s mint az ország nemesi fejenként kötelesek voltak a királyi seregben szolgálni: az ő táborozási kötelezettségek azonban éppen nem volt azonos a határőri szolgálattal, sőt attól lényegesen különbözött. Az erdélyi három nemzetnek az általános fölkelésre nézve hozott s Mátyás király által 1463-ban megerősített szabályzata a székelyekre nézve így rendelkezik: „A székelyek régi szokásuk szerint az ország hadseregébe (ad exercitum generalem) nemzetök két harmadát tartoznak küldeni, egy harmada minden eshetőségre fönmaradván. Összehívásuk pedig a fölkelésre történjék vagy vérbe mártott karddal, vagy azon székelyek ispánjának levelével, vagy a vajda úréval,

¹⁾ *Székely Oklt.* I. 52. l. — Székely szabadságról királyi kiváltságlevél e korban nem létezett s jogilag nem létezhetett.

ha az egyszersmind székely ispán is. Midőn azonban a szükség azt kívánja, hogy a nép rögtön fölkeljen, minden szék kapitánya dobokkal és száldobokkal s az előre kijelölt s tüzhalom nevezetű helyeken meggyújtott máglyákkal hívja össze a népet, s a ki erre össze nem gyűlt, fejét veszítse. Hogy pedig akár a fölkelésben, akár a hadjáratban hiba ne legyen, minden szék kapitánya tartozik béke idején, s nem is igen ritkán, a fegyverek és egyéb hadi készület fölött szemlét tartani¹⁾.

Oláh Miklós szerint, — ki a székelyekről szóló tudósítását János király idejében, tehát 1540. előtt írta, — a székelység ekkor már annyira szaporodott, „hogy midőn háborujok támadt, könnyen összeirhattak és táborba vihettek ötvenezer fegyveres embert, sőt többet is²⁾. Oláh ifjabb kortársa Verancsics Antal azt írja a székelyekről, hogy „ma harmincezer embert vihetnek táborba, a nélkül, hogy házaikat védelem nélkül hagynák. Többnyire lovon katonáskodnak, semmi hadi készülettel, semmi katonai ékességgel nem tűnnek föl, hanem számukba és régi vitézségökbe bizakodva keményen harcznak. Nem tárogatóval, hanem kúrttal adják a hadi jelt, s ha a dolog jókor ütközetre nem kerül, a táborozást megunva lassanként elszélednek.“ Táborozási kötelezettségeket pedig így írja le: „midőn a királyok háborút indítanak, kötelesek saját költségökön hadba menni, azonban, ha igen régi szabadságukat megtartják, különböző állapottal. Mert ha keleti vagy éjszaki ellenséggel, vagy a haza határai közt kell hadakozni, mindnyájan fejenként fegyvert fognak, s a háborút abba nem hagyják, míg vége nem szakad; ha nyugati ellenséggel van háború, tized részöket küldik, s tizenötöd napon túl nem is maradnak táborban; déli ellenség ellen fele részök megy s addig állja a harcot, a meddig csak bírja. Ez időben az ország romlásával ők is némi kárt vallottak szabadságukban, a mennyiben a veszedelemben forgó hazának gyakran kénytelenek voltak segítségére menni, még pedig ott, a hol a szükség kívánta³⁾.

A székelység ősidőktől fogva gyakorlatban volt hadi szolgálatát, mely már Verancsics korában a XVI. század közepén a kény-

¹⁾ Székely Oktl. I. 198. l.

²⁾ Oláh, Hungaria et Attila. 195. l.¹

³⁾ Verancsics munkái. I. köt. 144. 145. l.

szerítő szükség miatt némi változást szenvedett, a legrészletesebben leírja II. Ulászló király 1499-ben a székelyek részere kiadott kiváltságlevelében, melylyel azoknak ősi törvényeit és szokásait megerősíti. «Midőn a királyi felség, — így szól az oklevél, — kelet felé azaz Moldva ellen személyesen indul háborúba, akkor az összes székelyek, lovagok tudniillik és gyalogok, fejenként tartoznak táborozók módjára ő felsége egész serege előtt járni, és ő felsége országának határain kívül tizenöt napig saját költségükön bevárni az ütközetet, s azután visszajövet a királyi sereg mögött járni¹⁾. Továbbá, midőn ő felsége azon keleti részek felé a maga képét (suam personalem praesentiam) küldi hadakozni, akkor a székelyeknek éppen fele tartozzék a föntirt módon táborozni. Továbbá midőn ő felsége dél felé, azaz a havaselvi részek ellen személyesen indul háborúba, akkor az összes székelyek, tudniillik lovagok és gyalogok, éppen fele tartozik hasonlóan tizenöt napig ő felsége országának határain kívül az ütközetet bevárni, menet ő felsége serege előtt, visszajövet annak mögötte járva; mikor pedig azon havaselvi részek felé a király képe folytatja a háborút, akkor a székelyek ötöd részökkel tartoznak szolgálni és táborozni. Továbbá végre midőn a királyi felség a nyugoti részek felé személyesen indul háborúba, akkor a székelyek tartoznak minden tíz telkes székely részéről egy-egy zsoldost ő felsége szolgálatára küldeni; ha pedig azon részek felé ő felsége képe folytatja a háborút, vagy ő felsége az északi részek felé személyesen fog háborúba indulni, a székelyek huszad részökről tartoznak egy-egy zsoldost küldeni. És a sereg ily kirendelésekor mindegyik székelyből kötelesek a főemberek közül egy kapitányt adni. A táborozás föntirt módja azonban úgy értendő, hogy ne legyen ellenkezésben ezen ország s annak erdélyi részei mostani szükségével és fenyegető veszedelmével; hanem a székelyek az idő mivolta és a körülmények szüksége szerint mindaddig tartozzanak táborozni és hadakozni, s addig ne is élhessenek föntebb megirt szokásaikkal,

¹⁾ E szerint a székelyek, mint a besenyők is, az ország hadseregének előhadát és utóhadát képezték. Így mutatják őket együtt, mint a Lajta mellett 1146-ban vívott ütközetben a derék magyar sereg előcsatározóit, hazai krónikáink. Mellesleg megjegyezve ez is arra mutat, hogy a székelyek nem egy vérből származtak az Árpád alatt beköltözött honfoglaló magyarsággal.

mig az ország bajai lecsendesedtével s megszűntével s az ellenség visszavertével az egész ország állapotjában a béke és nyugalom vissza nem térend. Mert, mint látnivaló, naponként új meg új veszedelmek és szükségek támadnak és állnak elő, s mint-hogy az újonnan elő állott szükség új intézkedést és tanácsot kíván, azért teljességgel nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen. Ezen kívül pedig az eddig mondattokon túl tartozzék a székelyek közönsége, minden az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegető háborúban, ő felsége vagy az akkori vajda vagy ispán fölszólítására és parancsára, a lehető legszebben fölfegyverkezve fölkelni, a mint eddig is szokásban volt, sőt tartozzék a haza védelmezésére folytonosan őrködni (invigilare); a miért azon székelyek minden adózás vagy bármi más fizetés alól föl vannak mentve, és mint igazi nemesek Magyarország dicső királyai által nemesi kiváltságban részesítették. Továbbá, midőn a táborozó székelyek ki- rendelésének és számuk meghatározásának kell történni, az azon székelyek ispánja által a székelyek főembereivel együtt történjék, s azok együttesen tartozzanak az efféle hadi népet fölkelteni; úgy azonban, hogy az ispán vizsgálja meg és szabja meg, hogy mindegyik székely kapitány és főember házaiban hány embert hagyhat azok szolgálatai, érdemei s az idő szüksége szerint; nem azért, mintha a királyi felség ezt köteles volna megtenni, hanem hogy annál készebbekké tétessenek a királyi szolgálatra, s ebből láthassák, hogy a király kegyét kiérdemelték. Miután pedig a táborozók a királyi felség tisztje kezébe átadattak, ha némelyek közülök megszöknének, vagy a királyi felség seregében zavart támasztának, az ilyenek fejüket veszítsék s ingó javaik a királyi felségre és tisztjeire szálljanak. A ki pedig az ily táborozásból megátalkodva honn maradna, vagy a seregbe beállani vonakodnék, az ilyeneket ispánjok a székelyek főembereivel együtt büntettesse és birságozhassa meg. Továbbá az említett hadkirovások (limitatiók) és hadkiállítások alkalmával a székely főemberek és zsellérek vagy embereik, a kik magoknak a főembereknek a földén laknak, s más igen szegények is, a kiknek tudniilik három forintot érő ingóságuk nincs, valamint a városok és mezővárosok, tudniilik a székely székek főhelyei, bármily más tábo-

rozás alól fölmenthető, hanem midőn az ellenség az erdélyi részeket támadta meg s abban kárt tett, abban az esetben azok is tartozzanak a székely ispán kirovása szerint táborba szállani.¹⁾

Azt hiszem, nem szükséges vitatnom, hogy a székelyek ezen honvédelmi kötelezettségéből azt kiolvasni, hogy a székelyek a király által telepített határőrök voltak, s mint Hunfalvy képzeli, határőri szolgálatuk fejében kapták és birták volna a koronától földjeiket, teljességgel nem lehet; mely esetben valódi nemesi jogokat nem gyakorolhattak, s a magyar nemesnél, sőt a legelső zászlós urnál is hasonlíthatatlanul erősebb birtokjoggal, melyet mindjárt ki fogok mutatni, bizonyosan nem dicsekedhettek volna.

IV. A székelyek birto k joga. A székelyek, a mint személyökre nézve mindnyájan szabadok voltak, úgy földjüket örökség (haereditas) jogán tökéletes tulajdonul birták; örökségeiket, bármelyik rendhez tartoztak is, mindnyájan, a székekben pedig a tisztségeket (a hadnagyságot és bíróságot) nemek és ágak sorrendje szerint évenként fölváltva osztották magok közt.²⁾

A Kovachich által a bécsi cs. államlevéltárból közlött XVI. századi jegyzékben olvashatjuk: „Ezek az összes három rendű székelyek örökségeiket úgy birják mint igazi nemesek, s nincs is joguk a főembereknek vagy lófőknek a község fölött uralkodni, hanem ha örökölt tisztségöknél fogva, mely őket évenként az alább megnevezett hat nem szerint megilleti, melyeknek huszonnégy ága van³⁾. S hogy a székely főrendű és lófő családok tagjai a székekben a tisztségeket egészen az 1562-diki támadásig s a székely szabadságnak erre következett megrontásáig a hat nem huszonnégy ága szerint évenként fölváltva viselték, bizonyítja az az 1557-ben magyar nyelven hártýára irt s a gr. Rhédey család levéltárában fönmaradt jegyzék, melyben 1491-től 1515-ig, tehát a 24 ág szerint 24 évre terjedő időszakra, föl vannak jegyezve Marosszék főhadnagyai és főbírái, s ki van jelölve, hogy mely évben, melyik nem melyik ága jogán, kik viselték a főhadnagyi

¹⁾ *Monumenta Hung. Juridico-Historica* I. köt. 7—9. l.

²⁾ Per tribus et generationes atque líneas generationum, antiquorum more, haereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt. *Verböczi* III. rész. 4. czim.

³⁾ *Székely Oklt.* II. 80. l.

és kik a főbirói tisztet¹⁾). Látjuk ebből, hogy a székelyek az ősrégi vérségi rendszert, mely ugy a katonai, mint a polgári életben a magyarok közt is a királyság fölállítása előtt teljes erejében volt, egész 1562-ig, tehát akkor is fontartották, midőn az 1239-ben betelepített kúnok, kik IV. László 1279-ben kelt kiváltáslevele szerint hasonlóan törzsek és nemzetségek szerint választották kapitányaikat és biráikat, ezen ősrégi nemzetségi szervezetet már rég elvesztették s király által kinevezett kapitányok alatt állottak. Ha a székelyek Magyarország különböző vidékeiről valamelyik magyar király által szállított telepítvényesek voltak, hogyan keletkezhetek volna közöttök azok a nemek és ágak, melyeket név szerint ismerünk s melyeknek Magyarországon semmi nyoma, s hogyan viselhették volna ezen Magyarországról beköltözött telepítvényesek előkelői a székekben a katonai és polgári hivatalokat: midőn mindenki tudja, hogy Magyarországon a Sz. István korában életbe lépett átalakulás után soha senki semiféle katonai vagy polgári tisztséget a közjogi tekintetben megszüntetett s csak a magán birtok jogára szorított nemzetségi rendszer vérségi jogán magának nem követelhetett s nem viselhetett, hanem a királyság főtisztjeit, a zászlós urakat, a várak és vármegyék ispánjait, Sz. Istvántól fogva mindig a király nevezte ki.

A székely jogtörténelem a napfénynél világosabban bizonyítja, hogy a székely örökségben királyi jog nem létezett. Székely földön a király, az 1562-diki székely lázadás leverése után Segesvárt kelt országgyűlési végzés előtt, senkinek egy talpalattnyi földet sem adományozhatott, s nincs egyetlen egy oklevél sem, mely a király adományozási jogát az 1562-diki törvényt megelőző időkre igazolná²⁾. A magtalanul elhalt székely öröksége

¹⁾ *Székely Oklt.* II. 139. l. — Hasonl. a maros-széki hadnagyság és biróság viselésének a 6 nem 24 ága között évenként fölváltva következő sorrendjét, mely 1548-ban kelt, de a melyben a hadnagyok és birák névszerint nincsenek fölemlítve. U. ott II. 78 l.

²⁾ Hogy az Andrásy családnak csiki jószágokra szóló adománylevelei, melyeket hiányos másolat után némely tudósaink tévedve állítottak 1550-ben keltnek, valósággal II. János király által 1569-ben voltak kiadva, s hogy Szapolyai Jánosnak, még mint erdélyi vajdának 1521-ben kelt levele, melylyel

vérokonaira, ha azok nem voltak, a szomszédokra, sőt az aranyos-
széki bogáthi praediumban, mely pedig csak a XIII-dik században
a székelyek betelepődése által vált királyi várjóságból székely
földdé, egész 1848-ig ősi szokás szerint a legelső foglalóra, arra
szállt, ki az örökös nélkül elhalt székely birtokába az ekét leg-
előbb bele vetette. Székely örökség nem hogy megszakadás, de
még hűtlenség s fölségsértés esetében sem szállott s nem száll-
hatott a királyi kincstárra: mert a székely örökség birtokjoga
nem királyi adományban gyökerezett, mert a székelyek királyaink
által is elismert birtokjoga régibb eredetű mint a magyar ki-
rályi trón.

Székely földön közönségesen elismert s a törvényes gyakor-
lat által szentesített jogi elv volt, hogy székely ember, kivéve a
hűtlenség esetét és a bűnügyeket, fejét sem, jóságait pedig soha
sem vesztheti el (*Siculus demptis casibus note infidelitatis et
causis criminalibus nec caput, bona vero nunquam solet amit-
tere*¹⁾). Így mondja ki ez elvet a Majlád István vajda és székely
ispán által 1535-ben tartott vajdai törvényszék a Gyergyai Lázár
testvérek által kiskaludi székely örökségek iránt folytatott perben
hozott ítéletében. S ez elvet János király is elismerte és szente-
sítette az által, hogy jóllehet ő maga még mint vajda koboztatta
el Lázár Jánostól és Ferencztől, kik a fölkelt székelyek élén el-
lene harczoltak, a kiskaludi székely örökséget s adományozta 1521-

---

az 1519-diki székely lázadásban részt vett Balaskó János és Imre s Becz Imre
csiki székely főemberek, mint hűtlenek, némely jóságait az Aporoknak ado-
mányozta, nem székely örökségek, hanem vármegyei területen fekvő nemesi
jóságok. és így törvényesen elkobozhatók s eladományozhatók voltak; vala-
mint azt is, hogy II. Lajos király a Kézdi széki szentléleki várat és tarto-
zandóságait nem a székely törvények ellen, hanem jogosan adományozta Sza-
polyai János erdélyi vajdának, minthogy Szentlélek, mint királyi végvár, ki-
rályi birtok és így adományozható volt, megvittam és bebizonyítottam „Az
Andrássy család 1569-diki csiki adományleveleiről“ című értekezésemben.
Századok. 1875. 429—449. 1.

¹⁾ *Werbőczy* törvénykönyve szerint is *Tripart. Pars III. tit. 4. a* szé-
kely, ki ellen a székely ispán előtt hozott főben járó ítélet 24 márkára, mely
ugyanannyi forintot tesz, terjed, örökségeit elmarasztalva s elítélve sem veszti
el, hanem azok örökösre s rokonaira szállanak. „*Caput etiam, demptis casibus
notae infidelitatis et causis criminalibus, salvum praeservabit.*“

ben Szentgyörgyi Tóth Jánosnak, s jóllehet később az ezen örökségért pert folytatott testvérek egyikét Ferenczet, mint Ferdinánd király párthívét, 1536. az ő vajdája Majlád István mint hűtelent lefejeztette, még is 1538-ban saját elnöklete alatt Székely-Vásárhelyt tartott törvényszékén helybenhagyta az említett vajdai ítéletet, mely, mint mondja, „az ország dicséretes törvénye és szokása szerint volt hozva“ s visszaitélte a peres székely örökséget az életben maradt testvérnek, az egykor hűtelen Lázár Jánosnak, és ezzel egykori vajdai adományának törvénytelenységét ünnepélyesen elismerte.¹⁾

Hogy a király 1562. előtt, mikor kezdődött a levert székely község adományozgatása, megkísértette székely földön jószágot adományozni, arra csak egyetlen egy esetet tudok. I. Károly a Kászon széki Lok nevű havasi völgyet, mint magtalanul elhalt emberek birtokát, kedvelt hívének, a székely eredetű Apor fiának, Sándornak adományozta. Azonban hiában adta ki két ízben is a gyulafehérvári káptalanhoz intézett igdató parancsát s azt 1324-ben harmadszor is hiában ujitotta meg: mert a csiki székelyek, László hadnagygyal élükön, a beigtatásnak ellene mondtak, s jóllehet a király elé idézve meg sem jelentek s ezért a királyi törvényszék által el is marasztaltattak, ősi öröküket a törvénytelen adományozás ellenére még is megtartották, úgy, hogy az Apokok soha ezen kászoni jószág birtokába nem juthattak²⁾. Ha a székelyek, mint Hunfalvy állítja, koronajóságokra szállított királyi telepítvényesek voltak, vajon a köztök magtalanul elhaltak jószágai nem szállottak volna-é vissza törvényesen a koronára, s ez esetben a csiki székelyek, kik az eladományozott földet sajátjoknak állították s meg is tartották, merészelhettek volna-é s birtak volna-é sikerrel dacolni a hatalmas király parancsával?

A székely örökség nemek és ágak jogán szállott át, a székely jogokat csak székely vérből származott ember élvezhette. A király, ki Magyarországon nemességet, jószágot, tisztséget, czimet és rangot osztogathatott, székely földön, 1562 előtt, sem jószá-

¹⁾ Lásd bővebben kifejtve „Egy székely örökségi per 1535—1538-ban“ czimű értekezésemben. *Századok.* 1875. 592—622. 1.

²⁾ *Székely Oklt.* I. 42. 1.

got nem adományozhatott, sem senkit székely joggal, mely a vérséggel járt, kiváltságlevele által föl nem ruházhatott. Székely földre a király, minthogy a székekben a tisztségeket a főemberek és lófők nemek és ágak szerint osztották és viseltek, tisztet sem nevezhetett, kivéve az egy székely ispánt, ki a saját törvényei szerint élő székelységet a magyar koronához kapcsolta, s közöttök a király képét viselte, s kit éppen ezért, mint az ország egyik zászlós urát, a királyok mindig a legelőkelőbb főuri magyar családok ivadékaiból, és soha sem született székelyek közül állítottak a székely nemzeti haderő élére. Megkísértette ugyan V. István, ugyanaz, a ki a kézdi székelyeknek a tordai vár Aranyos melléki földjét, a későbbi Aranyos széket, adományozta, hogy kedvelt hiteit, Lőrinczet és Lestárt, székely joggal ruházza föl, megengedvén, hogy a telegdi székelyek (azaz Udvarhelyszék) szomszédságában fekvő két örökölt helységeket, Szederjest és Szentkeresztet (a mai Szász-Kereszturt, németül Kreutzot), a telegdi székelyek törvénye szerint birhassák és használhassák, ezen két falut kivette az erdélyi vajda hatósága alól, s parancsot adott a telegdi székelyek közönségének, hogy Lőrinczet és fiát s maradékaikat fogadják bé magok közzé. Ezen törvénytelen parancsnak azonban sikere nem lett, s azt 1279-ben V. István fia IV. László király hijában írta át és adta ki újra megerősítve¹⁾: mert a jogukat ismerő s megvédni biró udvarhelyi székelyek az említett két helységet soha kebelökbe nem fogadták. Szederjes maradt, a mi volt, vármegyei, Szász-Keresztur pedig királyföldi terület: mert birtoikosai s lakosai, mint nem székely vérből valók, királyi parancsra székelyekké nem lehettek. Ha a székelyek Sz. László kora után koronajóságra telepített határőrök voltak volna, lehetségesnek tarthatjuk-é, hogy az ismételt királyi parancsesal daczolhassanak, s lett volna-é joguk, lett volna-é érdekek meg nem engedni, hogy egy pár szomszéd helység. határa földjükhöz csatoltassék, illetőleg a határőrség területébe kebeleztessék és így velök a határőri kötelezettség terhében osztozzék?

¹⁾ IV. László ezen parancsa két eredeti példányban maradt fön; egyik a m. tud. Akadémia kéziratárában s onnan van közölve *Hazai Okmánytár* VI. köt. 243. l., a másik hibátlanabb példányt Segesvár levéltárában találtam, s az arról vett másolat meg van saját gyűjteményemben.

V. A székelyek adómentessége és az ökörsütés. A székelyek, mint mindnyájan egy iránt szabadok és fegyverrel szolgálók, sem a királynak, sem senkinek másnak semminémű adófizetéssel, semmi szolgálattétellel nem tartoztak, csak bizonyos ünnepélyek alkalmával voltak kötelesek a királynak mintegy önkénytes ajándékul minden telek után egyegy ökröt adni, a mit, minthogy az ily ökrökre a király bélyegét sütötték, ökörsütésnek neveztek.

A székelyektől a király részére ökrökben járó jövedelem legrégebb emlékezetét az esztergomi érsekség 1254. és 1263-diki kiváltságleveleiben találjuk, melyek szerint a király részére a székelyektől és oláhoktól ökrökben, juhokban s más állatokban szedett jövedelem tizede az esztergomi érseket illette ¹⁾. Említve van a székelyek adómentessége s ökörsütése az udvardi (udvarhelyi) királyi várhoz tartozott Oláhfalu oláh lakosai részére Venczel király által 1301-ben adott kiváltságlevélben is, melyben az áll, hogy ezen oláhok, kik a vár részére tartoztak gerendát, zindelyt s fát szállítani, gyalog szolgálatot tenni s az udvardi egyháznak a szokott képét fizetni, „a székelyék módjára, a kik között élnek, mindennemű adózástól örökre mentesek legyenek, kenézöknök azonban adják meg, a mivel annak tartoznak; azt sem hallgatván el, hogy az ökörsütéstől mentesek legyenek“ ²⁾. Világosan elismeri a székelyek adómentességét Mátyás király többször idézett 1473-diki parancsában, mely szerint „tudva van, hogy a mi hű székelyeink sem nekünk sem embereinknek örök időktől fogva soha semmiféle pénzfizetéssel teljességgel nem tartoztak, hanem csak önkéntes és készsége ajándékaikkal a mi és más fölséges magyar királyok házasságának és fiaik születésének örömmnépére, valamint jövedelmeik arányában a tőlök jött és hozzájuk küldött követségek költségére, a mint azt kiváltságlevél alakjában szerkesztett más levelünkéből bővebben megérthetitek.“ ³⁾. Bonfini

¹⁾ *Fejér, Cod. Dipl. Hung.* IV. dar. II. köt. 384- l. és IV. dar. III. köt. 133. l. s innen *Székely Oklt.* I. 13. 14. l.

²⁾ *Székely Oklt.* I. 30. 31. l.

³⁾ *Székely Oklt.* I. 220. l. — E parancsban Mátyás azt, hogy a székelyek, mint más hiteles adatokból bizonyos, a király koronázásakor is tartoztak ökörsütéssel, nem említi, hihetőleg azért, mert miután e tartozásukat rég lerótták, neki e czimen ökröt adni többé nem voltak kötelesek.

is tudja, hogy a székelyek, „kik a szabadságot annyira imádják, hogy későbbek lennének meghalni, mint adót fizetni, Magyarország királyainak soha sem akartak adót fizetni, s arra hogy ezt tegyék semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni. A mi időnkben pedig csak kéréssel és a király kegyével bíráttak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak“ ¹⁾. A XVI. század elejére vonatkozva írja Oláh Miklós a székelyekről: „Adót senkinek, sem a királynak sem másnak nem fizetnek, azon kívül hogy midőn Magyarország királya megkoronáztatik, vagy megházasodik, vagy fia születik, fejenként egy-egy ökröt adnak a királynak. De ezt is többnyire nagy nehezen teszi meg, a mint az én időmben is atyám kárával történt. Midőn ugyanis Tomori Pál Ulászló király parancsára, fia Lajos születésekor ²⁾, ezen székely ökrök sütésére, (mert a királynak ajánlékozott ökrökre bélyeget sütnék), egy csapat katonával kiküldetett, és segítségére atyám Oláh István is küldött tizenhat lovast, a mint Pál a nemzet szokása szerint a királynak járó ökröket követelte, minthogy a székelyek ebben a dologban akadékoskodtak és ellene törekedtek, kénytelen volt velök megütközni. Ki is, minthogy a székelyek sokan lévén erősebbek voltak, seregével, mely ötszáz lovasra s többre is ment, legyőzve s leverve, ha jól emlékezem, húsz sebet kapott. Mely ütközetben katonái közül sok elesett, nagy részök pedig mindenéből kifosztva nagy bajjal szaladhatott haza; kik közt atyám három katonája is elesett, a többiek pedig félig összevagdálva jöttek haza“ ³⁾. Verancesics megemlítvén, hogy már az ő korában, a XVI. század közepe táján, a székelyek adómentessége csorbát kezdett szenvedni, azt írja, hogy „a régi törvény szerint mind egyik királynak csak háromszor adtak ökröt, tudniillik minden család vagy, a mint ők mondják, minden kapu egy-egy ökröt: a király koronázásakor, lakodalmakor és első fia születésekor, ha pedig a helyett leánya született, a harmadik adótól föl voltak mentve. Most mellőzve olykor a régi szokást, mintegy segedelem gyanánt, a király ki-

¹⁾ *Bonfini*, e. h. 1774. kiad. 108. l.

²⁾ II. Lajos született 1506. jul. 1-én.

³⁾ *Oláh, Hungaria et Attila*. 196. l.

vánságára, a haza megtartása érdekében nem vonakodnak többször is adni“ ¹⁾). I. Ferdinánd királynak az összes székelység követeinek kérelmére 1554-ben kiadott kiváltságlevelében olvashatjuk, hogy „jóllehet az összes székelyek a legrégibb időktől fogva, mikor őseik Attila vezérlete alatt országunk erdélyi részeibe jöttek és ott megtelepedtek, Magyarország dicső királyai a mi elődeink által minden adótól vagy pénzrovatal fizetésétől mindig teljesen mentesek és szabadok voltak és igazi nemességgel éltek, azt kivéve, hogy mind egyikök a magyar királyok koronázása, lakodalma és első szülött fia születése idején egy-egy ökröt adott a királynak: még is nem régen ezelőtt néhai Fráter György váradi püspök, ki a fenséges Izabella királyné után őket és Erdélyt kormányozta, különféle fogásokkal és mesterkedéssel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint az említett királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességöknek igen nagy sérelme történt.“ Megerősítvén azért a székelyek régi szabadságait megengedi, hogy „nekünk semmi adóval vagy pénzfizetéssel ne tartozzanak, hanem régi szabadságaikban és jogaikban, melyekkel éltek, békésen tartassanak és maradjanak meg, úgy azonban, hogy mind azt, a mit a hajdani dicső magyar királyoknak, a mi elődeinknek, az ökrök fejenként való kirovásában, vagy mint közönségesen nevezik ökörsütésben, régtől fogva, mindig a szokott időkben megadtak, nekünk és örökösainknek s utódainknak a magyar királyoknak ezután is mindig megadni tartozzanak“ ²⁾). Teljesítették is e tartozást a székelyek I. Ferdinánd részére mindjárt 1555-ben, midőn az összes székekből a szék tisztjeinek s a király kiküldött biztosainak nagyon is bőven osztogatott ajándék ökrökön kívül majd nem négyezer darab ökröt szolgáltatottak a kinestár számára ³⁾).

Milyen volt a törvényes eljárás és gyakorlat az ökörsütés alkalmával, mely a hagyomány szerint Maros-Vásárhely mellett szokott történni, a hol a király emberei az egész székely földről

¹⁾ *Verancsics munkái*. I. köt. 145. l.

²⁾ *Székely Oklt.* II. 112. l.

³⁾ Ezen tudtomra legutolsó ökörsütésre vonatkozó hivatalos jegyzékek és jelentések eredetiben megvannak a budai kamarai levéltárban, s közölve lesznek a Székely Oklevéltár sajtó alá kész III-dik kötetében.

összehajtott ökröket megbélyegezték, látjuk II. Ulászlónak a régi székely törvényeket és szokásokat megerősítő 1499-diki leveléből. „Mindegyik magyar király törvényes koronázására, — mond ez oklevél, — tartozzék a székelyek közönsége egy-egy ökröt fizetni minden telkes székely részéről; úgy hogy a mondott ökrök kivárosa vagy fölhajtása idején mindegyik székely tartsa meg a maga ökrei felét magának; úgy hogy a király embere az ökröket egymástól szerencsére (ad fortunam) szétverve tartozzék megfelelni, s a kiéi az ökrök, az válassza magának először a fele részt, s azután a király embere a megmaradt fele részből válasszthasson egy ökröt a királyi felségnek. Továbbá a királyi felség első lakodalmára minden telkes székelytől a föntirt módon egy-egy ökröt szedessék. Továbbá a királyi felség első szülött fia keresztelőjére minden telkes székely fizessen egy-egy ökröt a föntebb előadott módon. Továbbá az efféle ökrök szedésekor az ispán vagy a király biztosai bírálják meg és lássák meg, kiknek kelljen az ily ökroradástól menteknek lenni, hogy a királyi felség ebben kárt ne valljon. Továbbá a királyi felség által közzéjük rendelt ispánnak, első megjelenésére, a hét székely székből egy-egy lovat, azaz az egész közönség hót lovat tartozzék adni, melyek mindegyike annyit érjen, hogy az ispán azon a lovon tisztességgel szállhasson táborba“¹⁾.

Gondolni sem lehet, hogy a székelyek, ha király által koronajóságra telepített hafárörök voltak, hogyan élvezhettek volna a királylyal is szemben ily adómentességet, midőn tudjuk, hogy az Erdélybe s Szepesbe koronajóságokra vagy királyi, királynéi városokba telepített bármily nemzethez tartozó gyarmatosok a király földjéért évi bért (censust) tartoztak fizetni.

VI. A fiúleányság. A székely ember öröksége, ha fia volt, arra szállott, s a fiú leánytestvérének csak rendjéhez illő ki-

¹⁾ *Monumenta Hung. Juridico-historica*. I. köt. 9. 10. l. — A székely ispánnak a 7 szék részéről ajándékba adandó 7 hadi paripáról csak itt találunk emlékezetet. Megjegyzem, hogy a XVI. századi másolatban vagy talán annak olvasásában, bizonyosan hiba történt. Ezen mondatban ugyanis, „quorum (equorum) quinque tantum valeant“ kézzel fogható s a következő szavak által igazolva van, hogy eredetileg quinque helyett quicunque állott; a mondat csak így ad helves értelmet.

házasítással tartozott. Ha pedig a székelynek fia nem, csak leánya maradt, az a régi székely törvény szerint fiúvá vált, fiúleánynyá s atyja örökösévé lett.

Abban a végzésben, melyet Vizaknai Miklós erdélyi alvajda és Vingárti Geréb János görgényi várnagyok, mint Hunyadi János kormányzó által Maros székbe rendelt bírák, a székelyek közönségének Maros-Vásárhelyt 1451-ben tartott gyűlésében a szék tisztjeivel és 24 táblabírájával együtt hoztak és adtak ki, „az összes székelyek dicséretes törvénye és régtől fogva helyeselt szokása szerint“ egy értelemmel örökre érvényes szabályúl van kimondva és megállapítva, hogy a székely örökségben az elévülés harminczkét esztendő, s a ki az alatt törvényes lépéseket nem tett, örökre hallgatni tartozik. Az örökösödés sorrendje pedig ekként van megállapítva: „Ha két testvér bármikor is hajdan régi időben székely örökségében egymástól megkülönbözött és megosztzott, akkor utódaik, kik egymás után kölcsönösen örökösödnek, azon székely örökségeket így tartoznak birni és tartani, hogy mind addig, míg rokonságuk egyik ágában fiúörökösök élnek, a leányörökösök a fiúörökösök sérelmére, míg azon fiúörökösök életben vannak, az ily örökségekbe magokat ne ártassák; ha pedig az ily fiúörökösök kihalnak, és a leányörökösök őket túlélnek, a rokonság főntebb irt másik ágából való fiúörökösök, míg amazok élnek, az ily örökségnek ama félre szállott azon részébe ne ártassák magokat, hanem ha mind a két nemű örökösök kihaltak, csak akkor kelljen az említett örökségeknek a rokonság természetszerinti másik ágára szállani“¹⁾.

Az 1555-ben Udvarhelyen tartott nemzeti gyűlésen összeirt s Dobó István és Kendi Ferencz erd. vajdák és székely ispánok által megerősített régi székely törvények 20—23 cikke a székely örökösödésről s a fiúleányságról így rendelkezik: „20. Valamely embernek fia, leánya vagyon, az örökség a fiat illeti, de úgy, hogy a fiú a leányt, kiki a maga székének törvénye szerint, kiházassítsa belőle. 21. Ha két férfiú egy ember gyermeke, egyiknek fia, a másiknak leánya vagyon, a leány olyan örökös az atyja örökségében, mint a fiú (azaz: a leány *fictioe juris* fiúleánynyá

¹⁾ *Székely Oklt.* I. 163. 1.

vált s mint ilyen örökössé lett). 22. Valamely embernek két leánya vagyon, fia nincsen, atyjoktól maradott örökségek egyaránt illetik őket, de úgy, hogy a kisebbik választhasson a lakó helyben, de úgy, hogy a másiknak hozzá hasonló legyen, egyaránt öröködhessenek benne; ha pedig a kisebbik a nagyobbiknak hasonlót nem adhatna, tehát az örökség két felé osztassék. (E szerint mind a két leány fiúleánynya s egyenjogú örökössé lett). 23. Valamely embernek két leánya vagyon, egyik leánynak fia, a másiknak leánya vagyon, a leány is olyan örökös az atyja jószágában mint a fiú (az az: a fiúleány leánya is fiúleánynya lesz); de ha a leánynak (t. i. a fiúleánynak) fia és leánya létszen, a fiú a leányt kiházasítja helyöle (az az: a székely örökség ismét fiújózággá válik)¹⁾ A leány e szerint csak akkor öröködött a székely örökségben, ha fiúörökös nem maradt, s ez esetben őt a törvény tette fiúleánynya és így örökössé.

Magyarországon a fiúörökös nélkül elhalt magyar nemesnek a koronára visszaszállandó jószágában a leányt csak a király tehetette örökössé, illetőleg nevezhette ki fiúleánynya. A székelyföldön, hol a törvény tette a leányt fiúvá s örökössé, a király ezt a jogot nem gyakorolhatta és soha nem gyakorolta: mert királyi jog a székely örökségben nem volt s az nem hogy megszakadás, de még hűtlenség esetén sem szállhatott a koronára. Ez pedig azt mutatja, hogy a székely birtokjog nem a koronától származott s a székelység koronajózágra szállított királyi telepítvény nem lehetett.

VII. A tetemre hívás és halálujítás. A tetemre hívásnak még az ősi pogány korból eredt szokását, — melynek Magyarországon, hol Szent István korától fogva ezen ősi törvénykezési eljárást a tüzes vas és forróvíz próbája helyettesítette, nyomát sem találhatni, — az ősi intézményeihez, a vérségi rendszerhez s régi szokásaihoz ragaszkodó székelység tartotta fenn, s gyakorolta törvényes tisztviselői a királybírák által még a XVII. században is.

Állott pedig ez a szokás abból, hogy ha székely földön valakit megöltek, s a gyilkost nem lehetett tudni és kinyomozni, a halott rokonai panaszára azon helység lakosai, melynek határában

¹⁾ Székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 42—43 l. és innen Székely Okt. II. 120—121 l.

történt a gyilkosság, tartoztak a hely színén megjelenni s a gyilkost, ha tudták, megnevezni és kiadni, ha pedig ezt nem teheték, kezöket a temetetlenül hagyott halott fejére téve, ünnepélyesen meg kellett esküdniök, hogy sem magok nem bűnösök, sem a gyilkosról nincs tudomásuk. A ki az esküt letenni vonakodott, vagy a kinek keze alatt, míg esküdött, a holt testből a vér megindult és folyni kezdett, azt a bíróság bűnösnek nyilatkoztatta, halálra ítélte és így a halált mintegy megújította.

Kétségtelen, hogy valamint ezen pogánykori ős szokásnak, úgy a keresztyénséggel együtt hazánkban is gyakorlatba jött istenítéleti eljárásnak, az a hit volt az alapja, hogy a hol a földi bíró az igazságot föl nem derítheti s a bűnöst ki nem nyomozhatja, ott isten az ártatlant csudatétellel is fölmenti, ellenben a bűnöst csudatétellel is, a tetemre hívásnál a halott vérének megindulásával, elítéli. De az is bizonyos, hogy a tetemre hívás pogány szertartása mellett sokkal könnyebb helyzete volt a vádlottnak, vagy gyanúsítottnak, ki magát ünnepélyes esküjével tisztázhatta, mint a középkori keresztyén ordaliaknál, melyekben a tüzes vasat megmarkolva s kezét forró vízbe dugva kellett, és csak keze sértetlen maradásával lehetett, ártatlanságát igazolni.

A tetemre hívást, mint a székelyeknek a keresztyénséghez nem illő szokását, említi s mint ilyet örökre eltörlendőnek határozta az 1594. febr. havában Gyula-Fehérvártt tartott országgyűlés végzése. „Miért hogy — mond a törvényczikk — a székelységnek nagyobb része donatiók alá vettetett, kiket donatariusok birnak¹⁾, az királybirák pedig, az ő hasznokat keresvén, az régi köztök való abususokat akarják követni, és külömbkülömbféle törvéntelenséggel akarják őket éltetni, t. i. a tetemre való hívás, a halálújitás, gyilkosságról való hűtfeladás, és több effélék, kik nem keresztyének közzé illendők, hogy az holt testet addig el nem hagyják temetni, míg nem a szegény siralmas és keserves atyját, anyját, vagy atyjafiát meg nem saczczoltatják és rajtok fizetést nem vesznek: végeztük azért országúl, hogy afféle abususok generaliter az székelység közzül tolláltassanak, és

¹⁾ Székely földön adományos birtokosok csak az 1562-iki folkelés leve-rese után János Zsigmond korában keletkeztek.

az mint az nemesség közt az lakságon az községet szokták törvénnyel éltetni, az ura tegyen törvént jobbagya felől.¹⁾

A törvény tehát kimondta a pogány szokás, a tetemre hívás örök eltörlését, de a törvény csak holt betű maradt, azt az ősi törvényeihez s századok gyakorlata által szentesített szokásaihoz ragaszkodó székelység közt nem lehetett végrehajtani. S éppen ezért az erdélyi törvényhozás szükségesnek látta a visszaélések bélyegzett tetemre hívás ellen a tilalmat több mint ötvenesztendő múlva 1649-ben megújítani. Ezen megújított országgyűlési végzést megerősíti az 1653-ban a régi erdélyi országgyűlési végzésekől szerkesztett s helybenhagyott törvénykönyv, az *Approbatae Constitutiones*, III. része, 76 czimének 9-dik czikke és V. rész 54-dik rendelete, melyeknek elseje az 1594-diki, második az 1649-diki országgyűlés végzésére hivatkozva ugyanazon szavakkal mondja, hogy: „a gyilkosságnak casusában az a régenten bejött keresztyénséghez nem illendő szokás, mely miatt a holt testek sok ideig föld színén tartattak, úgy mint a mely mondatott tetemre való hívásnak és ugyanakkor való hitfeladásnak, azért való fizetéssel együtt, viszont a mely halálújtásnak hivattatik, mind ezek a székelység közzül in perpetuum tolláltattak.“

Az idézett törvényekben mint visszaélés van megróva a holt test hosszas ideig temetetlen hagyása s a keserves felek által a bíróság részére teendő fizetés, a megsaczczottatás, mely nélkül a tetem fölszabadítása s eltemetése meg nem történhetett. Ez a fizetés, a székelyek régi törvénye szerint három forintban megállapítva, az eljáró bírót illette, s ha a gyilkost ki lehetett nyomozni s halállal lakoltatni, annak vagyonából volt megveendő, de ha a gyilkos vagyonából nem telt, a keserves félnek kellett azt megfizetni. „A kit megölnek tetememelésben, — mond az 1555-ben összeírt régi székely törvények 82-dik czikke, — három forint a bíróé; ezt a gyilkoséból fizetik: de ha azon meg nem vehetné is, az övéből (t. i. a keserves fél vagyonából) meg kell fizetni.“²⁾

Az 1653-ban szerkesztett erdélyi törvénykönyv harmadszor is kimondta a keresztyénséghez nem illő tetemrehívás és halál-

¹⁾ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. III. köt. 453. l.

²⁾ *Székely nemzet constitutiói* 50. l. s innen *Székely Oktl.* II. 126. l.

újítás örökös eltörlését, de a törvény tilalma a székely nép vérévé vált szokását nem egyhamar bírta kiirtani. Udvarhelyszóken ugyanis a tetemfelszabadítás, mely a tetemrehívásnál szokásos birói eljáráshoz tartozott, egészen 1740-ig gyakorlatban volt; mint kitetszik az ezen szék helyhatósági statutumainak, melyeket azon szék 1740. febr. 6-dikán tartott főtörvényszéke megerősített, 16-dik czikkéből, mely így szól: „A tetemfelszabadítást ne a keserves, hanem a gyilkos javaiból fizessék meg a régi usus szerint, vagy ugyan penitus tolláltassék.“¹⁾

E rendelkezés mutatja, hogy már ekkor ezen régi szokás, melyet maga Udvarhelyszók főtörvényszéke is a visszaélések miatt csak föltételesen nyilvánított föntarthatónak, kihaló féleben volt. Nem is találjuk többé nyomát; Mária Therézia korában azt a székely földön is a rendes büntető törvénykezési eljárás váltotta föl.

Ezt a pogánykori büntető eljárást, valamint a föntebbi pontokban kiemelt köz- és magánjogi törvényeiket, alkotmányos intézményeiket, melyekhez hasonlók magyar földön csak a vezérek korában léteztek, s melyek a magyar királyság alkotmányától, törvényeitől s joggyakorlatától oly lényegesen különböznek, a székelyek a XI. vagy XII. században, mint Hunfalvy állítja, Magyarországról beköltözve magokkal nem hozhatták, s bátran ki mondhatjuk, hogy a székely köz- és magánjog a magyar királyi trón föllállítását s a magyar alkotmány átalakítását megelőző korban gyökerezik, s a saját nemzeti életet élt székelység szelleméből székely földön fejlődött ki.

Szabó Károly.

---

¹⁾ Székely nemzet constitutiói. 133. l.

AZ EGYIPTOMIAK VALLÁSÁRÓL.

„Az emberiség egész történelmében nincs érdekesebb, mint a vallás történelme“, mond Müller Miksa,¹⁾ és méltán. Mert van-e más tényező a népek életében, a mely oly sok oldalú tájékoztatót nyújtana az illető kor szellemi értékéről, mint a vallás? van-e szellemi termék, melyet a népek öntudatosabban s több kötelességérzettel törekedtek volna fentartani az utókor számára, mint a vallás? Az, hogy az emberek mit hisznek e világ s maguk eredete, rendeltetésük és céljuk felől, nem csak próbaköve szellemi és erkölcsi előhaladásuknak, hanem valóságos eredménye.

Igaz, hogy a vallásos fogalmak is fejlődés alá lévén vetve, mindjárt-mindjárt jönnek korok, melyekben a régi tanok elvesztik hitelüket s a természetellenes szerek alkalmazása által fentartott hagyományok nem közös kincsei többé az illető népnek, de az ilyen viszonyok csak annak kifejezői, hogy a népek szellemi munkálkodása időközben újabb eredményekhez jutott s ez érvényt kíván szerezni a vallásban is, azt javítani vagy fejleszteni akarja. A vallás tehát kincses háza a népeknek, melybe időnként berakják szellemi munkálkodásuk legszebb kristályait, szívük érzelmeinek legtisztább gyémántjait. E kincses ház tartalmának minőségén látszik meg, hogy a népek az anyagiságból mennyire emelkedtek fel az eszményi tudatára.

A monotheismus hirdetője szánalommal nézhet a görög istenek anthropomorphismusára, de az emberi mivelődés történelmének kutatója egyebek között a legbecsesebb adatot fogja abban találni arra nézve, hogy a görög eszményképe a tökéletes emberről milyen volt; meg fogja tanulni belőle, hogy bár a görög szerette az élet örömeit, szerette az anyagi jókat és ezeket megbecsültette isteneivel is, de mindazoknál mégis többre bírta tartani az eszményi tisztaságot, az eszményi tökéletességet. Továbbá, ha az árja népek eredeti vallása csakugyan monotheismus volt, ettől

¹⁾ *Essays von Max Müller*: Leipzig 1869. II. 171.

az Olympusig csak süllyedést láthat a monotheismus buzgó híve, de a történetbuvár a görög pantheon alakjairól le fogja olvasni a görög legsajátabb vonásait: látni fogja, hogy a görög birt a természet szépségeit átértő, hasznos adományait értékesítő tehetséggel, hogy e tehetséghez képest idealismusát az élet realitásába vonta, arra alapítá, midőn erős phantasiával megalkotott istenvilágát a látható világban kereste; látni fogja, hogy a görög egyéni értékének erős tudatával, az életrevaló kedély nyílt őszinteségével birt, midőn helyén valónak látta, ha, bár anyagi vonásokkal felruházott, de főként eszményileg alkotott isteneihez társul szegődött; látni fogja, hogy a görög vallása alkotásában nemcsak a képzelem röpké szárnyain lebegett, költvén az istenekről illő és illetlen történeteket, hanem bölcselkedett is, kutatván az eredet és vég kérdéseit, sejtvén a természeti törvények változhatatlan voltát, megtalálván az élet ösztönzőjét a vonzódásban, szeretetben. Látni fogja tehát, hogy a görögnek életrevalósággal párosult érzeke az eszményi iránt, nyílt kedélye, bölcselmi, szépészeti és költői tehetsége azok a főtényezők, a melyek hatása alatt a görög vallás alakult.

Ha tehát ily fontos hely jut a vallásnak a történelemben és a népek szellemi és erkölcsi tőkéje megítélésében, méltányos, hogy a történetíró gondos figyelemben részesítse azt a szempontot, a melyből igazságot akar osztani.

E tekintetben talán egy nép sem részesült hosszú időközön keresztül oly méltatlan elbánásban, mint az egyiptomi és e sorok célja éppen annak ismertetése, hogy ma már korunk fáradhatatlan szorgalmú kutatói fényes elégtételt szolgáltatnak a sokáig félre ismert népnek.

Az iskolában úgy tanultuk, hogy balga népnek kellett lennie annak az egyiptominak, midőn kutyát, macskát istenének fogadott. A classicus és régi keresztyén írók hagyománya ez. Satira- és komoediáiróknak jó anyagul szolgáltak az élcelődésre Egyiptom istenei. Juvenalis¹⁾ gúnyolódik, hogy Egyiptomban egy helyen krokodilt, másutt macskát, kutyát imádnak; szentségtörés, valakinek a fogát hagymába vágnia. Oly jámbor nép — kiált fel — melynek számára kertben teremnek az istenek. Több száz évvel előtte Anaxandrides görög komoediáiró egy helyen ilyen szavakat intéz egyiptomiakhoz: „Soha sem tudnék bajtársatok lenni, mert

¹⁾ XV. satira.

nagyon is különbözők szokásaink, törvényeink. Ti bikát imádtok, én az isteneknek áldozok ilyet; az angolna nektek hatalmas isten, nekem csemege; ti nem esztek disznóhúst, én nagyon szeretem; a kutyát isteni megtiszteltetésben részesítitek, én megverem, valahányszor húslopáson kapom. Nálunk törvény, hogy a papok ép testűek legyenek, nálatok körül kell metéltetniök. Ti sirtok, ha beteg macskát láttok, de én jó kedvvel agyon ütöm s lehúdom bőrét. Nálatok a cziczkány hatalmas lény, nálunk mit sem adnak rája.“

Alexandriai Kelemen, a tudós patriárka, a cifrázkodó, de lelkükkel nem gondoló nőket az egyiptomiakhoz hasonlítván, mondja: „Templomaik fénylenek az aranytól és elektrumtól, ragyognak India és Aethiopia tarka köveitől. Belsejüket arannyal kivert függönyök takarják el. De ha az épület belsejébe hatolsz és még magasztosabb látványt remélve, a templom istenszobra után nézel és ha a képhordozó vagy más pap a templomkerületből szigorú magatartással elődbe lép s egyiptomi nyelven énekelve, a függönyt kissé föllebenti: nagyot kell nevetned tiszteletük tárgya felett; mert az istenségből, melyet kerestél, melynek meglátására türelmetlenül törekvél, semmi sincs. Mit látsz? Egy macskát, krokodilt, kigyót vagy más hasonló, egy templomhoz méltatlan állatot, melynek igazi helye egy juk a földben, mocsár vagy utczásár volna. Az egyiptomiak istene le van leplezve! egy állat az, mely bársonypárnán hentereg.¹⁾

Az ilyen felfogás éles ellentétben áll ama vivmányokkal, melyekkel az egyiptomi élet ismeretét századunk gyarapítja. Nem egyeztethető össze azzal a magos fokú civilisatióval, melynek birtokában volt már Egyiptom legkevesebb 3000 évvel K. e. s mely egy kitünő aegyptolog szerint sok tekintetben nem állott megette a XIX. század európai civilisatiójának.²⁾ Ellenmond ama felfogásnak az a rendkívüli vallásosság, mely az egyiptomiakat jellemezte. Már Herodotosnak is feltűnt ez,³⁾ az újabbkori kutatások pedig

¹⁾ Az idézetek Anaxandrides és Alex. Kelemenről Le Page Renoufnál, Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religion, erläutert an der Religion der alten Aegypter. Autorisirte Uebersetzung. Leipzig, 1881. 1—4 l.

²⁾ Renouf 76. l.

³⁾ Herodotos II. 37, azt mondja az egyiptomiakról, hogy a világon a legvallásosabb nép.

kétségtelenné teszik. A Nilus völgyében az emberek lépten-nyomon érezhették valamely vallásos gondolat jelenlétét. Hosszú kalendáriumuk volt vallásos ünnepeikről; a par excellence építő egyiptomiak középületeinek nagyobb része vallásos színezetű volt, templomaik körül aztán nagy gonddal és fényvel tartották gyakori körmeneteiket s egyáltalában alig volt valami emberi foglalkozás, melynél bizonyos vallási szabályokat ne kellett volna figyelembe venni. A korunkig fenmaradt egyiptomi kéziratok nagyobb része vallásos tartalmú s azokban is, a melyek világi dolgokról szólnak, minden lapon, gyakran minden sorban, fordulnak elő vallási vonatkozások. Az a vallás tehát, a mely ilyen mély vallásos érzületet birt felkelteni és évezredek át fentartani, nem lehetett oly szűk látókörű, oly alacsony fokú, mint az egyiptomiaknak tulajdonított fétisbálványimádás stb.

E föltevésnek igazat ad a legújabbkori aegyptologia s hamisaknak bizonyítá be ama kicsinylő ítéleteket. A ki nem bírja elképzelni ama régi tudósítók tévedésének lehetőségét, gondolja meg, hogy felekezeten kívül állók, hányszor ítélnék hamisan. A római világ első rangú államférfiai, legkitűnőbb írói mily sokáig tápláltak hamis fogalmakat a keresztyén vallás felől. Hadrián, a tudományosan képzett római császár (K. u. 117—138), ki szeretett philosophusokkal társalogni, a különféle vallásokkal megismerkedni, ki uralkodásának kétharmada alatt provinciáiban a végett utazgatott, hogy alattvalói szükségével, törekvéseivel a közelből megismerkedjék, Egyiptomból azt írta barátjának, hogy itt a keresztyének Serapist imádják.¹⁾ A kor legnagyobb történetírója, Tacitus veszélyes babonának mondja a keresztyén vallást, követőit a zsidókkal együtt az emberi nem gyűlölőinek.²⁾ Az ifjabb Plinius, a szónok, író és Bythinia kormányzója Trajan császárhoz írt levelében nem bírja eldönteni, hogy miben állanak a keresztyén tanok s hivatalból üldözendők-e? Mégis úgy hiszi, hogy a keresztyének egy káros babona rabjai.³⁾

Juvenalis gúnyos szavainak czáfolatára kielégítő támpontot nyújt csak Herodotos is. A pyramisokról írva, felemlíti, hogy Cheops

¹⁾ Hadrian levele: *Scriptores Historiae Augustae*. Vopiscus: *Vita Saturnini* 8. — bár valószínű, hogy Hadrián később teljesebb információt nyert Aristides és Quadratus apologetáktól.

²⁾ *Annales* XV. 44. ³⁾ Plinius, *Epíst. lib. X.* 97.

pyramisán dolgozó munkások a munka tartama alatt mennyi hágy-mát ettek.¹⁾ Már most miként legyen lehetséges, hogy egy ókori uralkodó nép isteneit a megvetett rabszolgáknak, hadi foglyoknak — mert többnyire ilyenek dolgoztak az óriási műven — dobja oda táplálékul. Az egyiptomiak úgy jártak, mint a zsidók, kiket, mivel a disznót, mint tisztátalan állatot, nem ették, azzal vádoltak a régiek, hogy azt az állatot istennek tartják. Elmondattott a nem keresztyénekről is, hogy szamarat imádtak. Végre voltak a nem egyiptomi régi írók közt is olyanok, kik az u. n. állatcultust nem tartották fétisimádságnak, hanem csak symbolicus jelentőséget tulajdonítottak neki.²⁾

De a méltatlan vádak ellenében teljes igazolást az egyiptomiak vallásának a jelen században új alapokra fektetett aegyptologia nyújt. A hieroglyphek megfejtése váratlan fényt vetett a fontos kérdésre. A nagy számmal fenmaradt szent iratokban léptenyomon fordulnak elő istenről olyan kifejezések, a minők bármely monotheismusnak becsületére válnának. Ilyen kifejezések: isten egy, egyedül való, hasontárs nélkül, végetlen, örök, mindenható, megközelíthetetlen, láthatatlan, alakja, neve rejtve van, ég és földura, mindenek teremője stb.

E fölfedezés a kérdéseknek egész sorát vonta maga után. Azok a monotheisticus jelzők hogyan egyeztethetők a legalább is látszólagos polytheismussal? Mert Amon mellett ott van Ptah, Osiris, Isis, Horus, Thot, Anubis, Seth stb. kik mind határozott személyiséggel bíró istenalakoknak látszanak. Félreértésen alapul az egyiptomi polytheismus vagy nem? Ha az utóbbi eset állana, létezett-e a sok istenhívés mindig s Egyiptomban talán különleges módon értelmezendő? vagy eredetileg volt polytheismus az egyiptomiak vallása s azután vált monotheismussá? vagy megfordítva, az eredeti monotheismus fajult polytheismussá? Minő jelentőségük van a cultusban szereplő állatoknak, régen fétisek gyanánt ismert alakoknak?

Azok a tudósok, a kik e vallást a közel múltban kutatásuk tárgyává tevék, egyetértének ama sokat mondó, emelkedett jelzők kiolvasásában, de eltérnek az imént felvetett kérdések megfejtésében.

¹⁾ Herodotos, II. 123.

²⁾ Renouf 5—8 l.

Champollion az újabbkori aegyptologia megteremtője volt az, ki az egyiptomi vallás helyesebb felfogása tekintetében is kiadta a jelszót. Nézetét bátyja így ismerteti: „Nehány szó elegendő arra, hogy az egyiptomiak vallásáról helyes és tökélyes fogalmat nyerjünk: e vallás tiszta monotheismus volt, mely kívülről symbolicus polytheismusnak látszott.“¹⁾

Mélyre ható tanulmányokat azonban ez irányban először Rougé tett. Évek hosszú során át búvárolta a szent iratokat és ezek értelmezése tekintetében egy szintén kitünő aegyptolog²⁾ véleménye szerint senkit sem hallgathatnának ki több joggal, mint őt. Egy felolvasásban, melyet a párisi Katholikus Társulatban tartott,³⁾ a következő, gyakran idézett ítéletet mondja ki: A szent iratok, az általa adott értelmezés szerint, melyet sokszor megvitattak ugyan, de meg nem döntöttek, sőt inkább megerősítettek, „a leghatározottabban kifejezik, hogy isten egy, egyedül való, egyetlen, ki mellett mások nincsenek. — Ő az egyetlen, ki az igazságban él.“ Istenről mondják a szent iratok: „Te egy vagy s millió lény veszi tőled eredetét. — Ő teremtett mindent, egyedül ő nem teremtett. Csupa világos, egyszerű és határozott fogalom.“⁴⁾

Tudva van, hogy Egyiptom kerületekre, megyékre volt osztva, melyeket a görögök után közönségesen nomosoknak neveznek. E nomosok főhelyén volt az illető megye cultusának központi telepe, főtemploma, úgy hogy e főhelyek közigazgatási és vallási központok voltak egyszerre. A megyei cultusokban szerepeltek rendszeren az országban általánosan tisztelt istenek, de feltűnő, hogy mindenik nomosban található egy olyan isten nevet, a melyet a legtöbbször emlegettek s melynek viselője társainál nagyobb tiszteletben részesült. Így Memphis főistensége Ptah, Denderáhé Hathor, Hermopolisé (Chemenué) Thot, Thébaeé Amon stb. Ezek az istenek itt nem említett társaikkal együtt minden nomosban tiszteltettek, de mint említve volt, mindeniknek van egy olyan házája, olykor több is, hol első rangú szereppel bír. Ezek az istenségek a maguk külön nevükkel, külön szobraikkal, mind külön

¹⁾ P. Pierret. Le Panthéon Égyptien. IV.

²⁾ Renouf i. m. 84.

³⁾ Conférence sur la Religion des anciens Égyptiens par M. le vicomte Em. de Rougé. 14 avril 1869.

⁴⁾ I. m. 12—13. l.

személyiségeknek tűnnek fel s ezért, valamint a megszokás következtében mi is csak így szólunk róluk, de Rougé határozottan állítja, hogy „a különböző nevek alatt mindig ugyanaz a tan ismétlődik. Egy eszme uralkodik e tanban: az egy és őseredeti (primordial) isten eszméje; ez az isten mindig és mindenütt egy olyan substantia, mely maga magától létezik, a megközelíthetetlen egy isten.¹⁾

A mi e lény viszonyát a világhoz illeti, iratok szerint, melyek Mózes előtt legkevesebb 1500 évvel jöttek létre, az isten teremtmény, — ő alkotta az eget, — ő teremtette a földet, — ő hívott létre mindent, milétezik. — Te egyedül vagy s lények milliói származnak te tőled. — Ó a lét és nem lét ura.²⁾

Rougé azonban bevallja, hogy az egyiptomi vallás, mely kezdetben ily emelkedett volt, idővel a legsztelenebb polytheismusá vált.³⁾ Ennek első oka az, hogy az egyiptomi vallás a történelmi kor kezdetével sabeismusba csap át. A nap, mint a látható világosság, az eszményi világosság jelképének tekintetvén kezdetben, csakhamar magának istennek manifestatiója számába ment a szemlélő előtt, minden napi születése saját benső erejének tulajdonítatván. Ez az első alkalmazása az emanatio tanának, mely az egyiptomi bálványimádás forrása. Második oka az eltévelyedésnek az a tantétel, mely szerint isten nem teremtett, magamagától létezik, de hogy létezzék, folyton teremti maga magát; (e tételből foly az egyiptomi szent háromság tana is, melyről később bővebben) de magával együtt az anyagot is. Ime az emanatio tana a maga teljességében; innen a Nilus, az állatok, szóval minden létező istenítése, tehát a legkiterjedtebb polytheismus. Mind e mellett az egység tana folyton fennáll az isteni címekben s tiltakozni látszik a polytheismus támadása ellen, egészen a Ptolemaeusok koráig.

*

Le Page Renouf az egyiptomiak vallásáról tartott felolvasásaiban⁴⁾ egyetért Rougéval a monotheistikus elem jelenléte te-

¹⁾ Conférence, 15 l.

²⁾ Confér. 17. ³⁾ U. o. 27.

⁴⁾ Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religion, erläutert an der Religion der alten Aegypter von P. Le Page Renouf. Autorisirte Uebersetzung. Leipzig 1881 240 lan

kintetében s előszeretettel sorolja fel ide vonatkozó adatait — a milyenek példáit a fennebbieken már láttuk — de a polytheismust mutató vonások párhuzamos létezését igyekezték megfejteni, Rougétól eltérő eredményre jut.

Felolvasásaiban tömören fejezi ki többeknek ama meggyőződését, hogy bár az istenek száma végtelennek látszik, nagyon is leszámítható. Ő többször megkíséretté névsorukat összeállítani, de soha sem birt végére jutni. A feliratok azonban a legbiztosabb útmutatást szolgáltatják arra nézve, hogy a hosszú névsor rövidíthető, hogy ugyanazon istenség a legkülönbözőbb nevek alatt tiszteltetett. Ra p. o. a biban-el-moluki királysírok falaira vésett litániában 75 különböző névvel neveztetik. A Halottak Könyvében egy egész fejezet nem tartalmaz egyebet, mint Osiris neveit. A denderai feliratokban Hathor istennő neveiből hosszú sorozat van egybeállítva s abban nemcsak Isissel van azonosítva, hanem azon kívül a saisi Neiththel, bubastisi Basttal s még sok más istenséggel. „Az egész egyiptomi mythologia tulajdonképen Ra és Osiris története körül forog és a mi e két istenről mondatik, gyakran annyira össze van kuszálva, hogy lehetetlennek látszott rendezni és külön választani; de a nehézség azonnal eltűnt, mihelyt találtak okmányokat, a melyekben Osiris és Ra azonosok.“ P. o. ilyeneket, minő egy szent irat következő kifejezése: „Ra Osiris lelke, Osiris Ra lelke.“¹⁾ „Végre napfényre kerültek olyan iratok is, a melyekben úgy Ra és Osiris, mint Amon és a többi istenek nevével együtt teljesen eltűnnek s isten egysége a monotheistikus vallások legnemesebb nyelvén hirdettetik.“²⁾

„Ámde az egy és egyedül való isten elragadó jelzői bármily általánosan elfogadta is azokat az egyiptomi orthodoxia, valósággal sohasem vezettek monotheismusra.“³⁾ És így sajátságos fejlődést vett az egyiptomi vallás. Renouf tekintve, hogy a polytheisticus és monotheisticus tanok a szent iratokban minduntalan egymás mellett fordulnak elő, kimondja, hogy: „Az egész egyiptomi irodalomban nincsen egyetlen tény sem, mely szilárdabban állana, mint az, hogy ugyanazon emberek hittek az egy istenben és egyúttal sok istenben is és senkinek sem jutott eszébe ebben ellenmondást látni.“ A mi eszünk szerint ez képtelennek látszik, nem így az egyiptomiak előtt.

¹⁾ 106 l. ²⁾ 82—3 l. ³⁾ 214 l.

Az ők rendszerük t. i. pantheismus volt. A mindenséget fentartó, mozgató, a természetben rejlő egyetemes erőt vallották istennek. Ez az egyetemes erő magában véve egyetlen, öröktől fogva való, végetlen tartamú és hatalmú. De ez az egységes erő a természeti tüneményekben ezerfélekép nyilvánul, mit midőn észleltek, a mythologia közbejöttével külön erőket, isteneket teremtettek. Mihelyt az első, közetlenül észlelt természeti tüneményt, mint az egyetemes erő egyik nyilatkozványát különböztették meg s annak előidézőjét a primitiv nyelv segélyével nem bírván elvontan kifejezni, képletesen, concret tárgyakról kölcsönzött elnevezéssel jelölték meg: megszületett az első mythus, hogy aztán ezer kövesse. Az isten különböző nyilvánulásai emberies fogalmaktól kölcsönzött elnevezésekkel illetetvén, sőt történetkéek alakjaivá tétetvén, bekövetkezett az elvont, egységes egyetemes erő különféle, a természetben ható tulajdonainak personificálása és tulajdonnévvel ellátása, mit már aztán polytheismusnak nevezhetünk. P. o. isten legnagyobbyszerű nyilvánulásának a napot s éltető hatását tartották. Minden napos feljövételt nem birták másként kimagyarázni, mint annak felvételével, hogy újra születik: Ha így, akkor szülnök is kell lenni s ilyen lehetett az égbolt, a föld, a víz, mint a honnan a nap reggel felbukkanni látszik. És csakugyan az égbolt, a föld, a víz úgy szerepelnek az egyiptomi mythologiában, mint a nap atyja vagy anyja, ezek personificáltattak s eredeti appellativumjuk nomen proprium-má vált. A személyeknek történetüknek is kellett lenniök. Lettek is a legendák. P. o. a feljövő nap, melyet Horusnak neveztek, küzdeni látszott a sötétséggel, mielőtt kibukkant volna a szemhatáron. Küzdött a világosság ellenségeivel, melynek fő personificatiója Set volt. A küzdelem nem lehetett könnyű. Set vadkan alakjában kiszúrta Horus szemét, el is nyelte, de Horus a végén mégis győztes lett, kényszeríté Setet, hogy adja ki a szemét s most már ennek birtokában a láthatár fölé emelkedvén, szeme fényével bevilágítá a földet.

A polytheismus tarka világában azonban nem vész ki az egyisteniségi elv sem. E sajátos viszonyt a nutar szó világítja meg, az isten fogalmának kifejezője. E szónál először is figyelmet érdemel az, hogy fentartotta magát a keresztyén koptok nyelvében (természetesen némi hangváltozással, de azonossága kétségtelen,) s míg a bibliafordításnál elkerülték az olyan szavak haszná-

latát, a melyek a régi vallással kapcsolatban voltak, ezen egyét megtartották, világos tanuságául annak, hogy e szó kifejezte a keresztényen koptok fogalmát istenről. A szó etymologiai értelme, mint Renouf fejtegeti s illetékesek elfogadták, annyi mint erő, hatalom, mint a héber El. „A gyakran előforduló egyiptomi kifejezés nutar nutra teljesen megfelel a héber El-Schaddai-nak s e név az, mely alatt istent, mint maga Mózesnek kijelenté, ismerte Abraham, Izsák és Jákób: „És szólítván isten Mózeset, monda neki: Én vagyok az Ur. És megjelentettem magamat Abrahamnak, Izsáknak és Jákóbnak a mindenható erős istennek nevében, de az én Jehova nevemben nem jelentettem meg magamat nekik.“¹⁾

Nutar nutra amtu heret egyiptomi szólam, annyi mint: „A mindenható hatalom, mely az égben lakik.“ Ez a nutar szó tulajdonnévvé soha sem vált, megmaradt örökre névszónak, melyet egyaránt alkalmazhattak azon hatalmak mindenikére, melyeknek az egyiptomiak képzelme tevékeny szerepet tulajdonított a világ kormányzásában, és így az egyetlen hatalomra is, melytől minden más származik. „Horus és Ra, Osiris és Set véges erők nevei“ — a mythologiában t. i. a mely anthropomorph származásukról, vivődásukról és pusztulásukról beszél — „de e mellett mindenütt találkozunk egy olyan hatalommal is, a melynek nincs tulajdon neve, semmi mythologiai vonása, melyet mindig egyes számban szerepeltetnek és csak úgy foghatni fel, mint tárgyát e sensus numinis-nek vagy a végetlen megösmérésének.“²⁾

Renouf egész sorozatát adja a legrégibb időkből származó bölcs mondatoknak, melyekben istenről az egyes számban, a nélkül, hogy tulajdonnévvel illetetnék, van említés téve.

1. A Krisztus előtti IV. ezredben élt Ptah-hotep irataiból: ³⁾

„Ha valaki felfuvalkodik, isten, ki neki az erőt 'adá, megalázza.“

„Ha bölcs vagy, neveld fiadat úgy, hogy isten szeresse.“

„Javaid isten jóvoltából gyarapodtak.“

„A jó fiút isten adományának mondják.“

2. Egy pétervári papyrusból:

„Isten ösméri a gonoszt, vérig bünteti.“

¹⁾ Mózes II. 6, 2—3.

²⁾ Renouf 87—93. ³⁾ Lásd lennebb: 297. lap.

3) Az irnok Ani mondataiból:

„Imádkozz Istenhez alázattal, szerető szívvel, könyörgéssé szavaid titokban mond el.“

Egy helyen Ani az anyai gyöngédségről irván, miután szólott az anya önfeláldozásáról a gyermek születésétől kezdve, így folytatja: „Iskolába küldtetél s mig te a betűket tanultad, ő pontosan eljárt tanítódhoz, hogy neked hazulról kenyeret és italt vigyen. Most már elérted a férfikort, van feleséged, saját házad ura vagy, de soha se feledd a fáradságos munkát, melyet anyád magára vállalt, sem áldott gondosságát, melyet neked szentelt. Őrizkedj, hogy ne legyen oka, rólad panaszkodni, hogy kezeit istenhez ne emelje s az reá hallgasson.“

„Add át magadat egészen istennek, őrizd meg magad számára állhatatosan és légy holnap olyan, mint ma voltál.“

„Igy beszélnek — mond Renouf — az egyiptomiak minden időben. Történelmük legkorábbi szakában is éppen olyan biztonnával szólnak egyesben a nutárról, mint a legkésőbbiben. Nem lehet kétség, hogy ki értendő e hatalom alatt, a melyet nem habozunk fordításainkban istennek nevezni. Minden bizonynyal az egy igaz, isten, ki közülünk senkitől sincs távol, mert benne élünk, mozgunk, és az ő örök hatalma és istensége, és a világot kormányzó ereje, a fény által lesz nyilvánvaló, mely mindenkinek világol, ki a világra jó.“¹⁾

Hogy az első tekintetre oly ellentéteseknek látszó vallások egyeztetése nem erőszakolt, nem képzelhetetlen, megvilágíthatjuk a következő hasonlattal. Az emberi szellem, elme vagy lélek, vagy nevezzék akárhogy, több tekintetben hasonlítható a mindenséget kormányzó nagy elvhez, a mint ezt a vallások kedély felfogja. Nem teremtője a mi mikrokosmosunknak, de vezérője, sőt fentartója is. Mózes tanítása szerint isteni eredetű, mert isten „lehellé“ a lelket az emberbe, kit a maga ábrázatára és hasonlatosságára teremtett. E lélek a monotheismus istenéhez kiválóan hasonlít a tekintetben, hogy egy. És mégis az életben, beszédünkben, lélektani tanulmányainkban nem bontjuk-e fel sok részre, nem különböztetjük-e meg tulajdonságai szerint, nem beszélünk-e judiciumról, phantasiáról, memoriáról, találékonyságról, lelkiismeret-

¹⁾ Renouf, 94—97.

ről, akaratról, a melyek mind külön erők és fogalmak előttünk, melyek a régiek mythológiájában még personificáltattak is s mégis mindenki előtt nyilván való, hogy egységes szellemünknek csak részei, részleges tulajdonságai. Tovább menve, nem történik-e elég-szer, hogy ama megkülönböztetett rész szerinti erők egyik-mási-kára az alaperő nevét alkalmazzuk, p. o. valamelyik művének szemléleténél felkiáltunk: nagy az emberi elme hatalma, holott talán csak a találékony vagy képzelő erőre gondoltunk. Ilyen értelemben illethették az egyiptomiak ugyanazon névvel az istenség alapfogalmát, az egynek tartott istent, valamint annak egyes personificált nyilatkozványait. Dicsőítették ugyanazon magasztaló szavakkal az egy örök és egészen abstracte felfogott istent, kinek nincs neve, ki láthatatlan és Rá-t, Osirist a látható manifestatiót. S bár sok istent hozott létre kutató eszük és képzelődő tehetségük, nem jutott eszükbe ezeket nem az egy isten kifolyásának gondolni. Kétségtelen, hogy gyakran éppen ez a viszony szolgáltatott alkalmat az ilyes kifejezésekre: „Isten az istenek atyja“, „Ős atyja minden istenségnek,“¹⁾ természetesen eléggé primitiv kifejezés, de primitiv nyelvhez illő: képletes.

E viszony teszi érthetővé a vallás henotheistikus vonásait.

Renouf a végeredményben egyebek közt annak a kimondására jut, mi szerint, úgy látszik, hogy minden isten tulajdonképen nem egyéb, mint nevei az egy istennek, a ki mindnyájunkban benne van. Ez az isten azonban nem egyéb, mint maga a természet. És Pantheismus című fejezetében régi hymnusokat közöl, a melyek kétségtelenné teszik a vallás pantheistikus jellegét, még előbb azonban Henotheismus cím alatt egy sorozat olyan hymnust mutat be, a melyekben a hívő azt az istent, a melyikhez éppen fohászodik, a legfőbbnek, a többiek létrehozójának, a legnagyobbnak, egyedül öröknek tünteti fel, nem gondolva azal az ellenmondással, hogy másnap talán egy másik istent éppen olyan kitüntetésben részesít. Véleményünk szerint ez csupán annak a bizonyítéka, mit Renouf a fennebbiek értelmében kimondott, hogy t. i. a különböző nevek alatt mindig ugyanaz a vallásos gondolat lappangott. A mindenséget átható és fentartó, egy-

¹⁾ Brugsch lennebb idézendő műve 98. 1.

ségesnek hitt alaperőt, bár igyekeztek részleges tulajdonságai szerint megkülönböztetni, personificálni, a határt a természeti erők kapcsolatos működése miatt nem sikerült kiszabni, s azonos szerepet tulajdonítottak ugy a részeknek, mint az alaperőnek.

Ime azokból a hymnusokból a melyekben a különböző isteneknek ugyanazon szerepkör jut:

Egy, a párisi nemzeti könyvtárban őrzött sírirat, melyet III. Thotmes idejéből származottnak vélnek, Osirisről mondja: „Az örökkévalóság ura, istenek királya . . . Ő a legidősebb, az első testvérei közt, az istenek feje . . . Ő alkotá kezeivel a földet s annak vizeit, légkörét, növényvilágát, madarait, halait, férgeit és négylábu állatait.¹⁾

A british-muzeumban őrzött feliratán Horemheb királynak (a XVIII. dynastia utolsó királya) Tehutihoz (Thot) e szavak intéztetnek: Üdv neked Tehuti, Hermopolis ura, ki magadtól létezel, nem születél, egyetlen isten . . .²⁾

Egy másik hymnusban: „Üdv neked Ra-Tmu-Horus . . . ki mindent, mi létezik, állatokat, embereket szemedből teremtettél . . . minden isten ura . . . öröktől fogva való.³⁾

Egy turini papyruson: „Én vagyok az ég és föld teremője . . . Én adtam az isteneknek a lelket, mely élteti őket, reggel Chepera vagyok, délben Ra és este Tmu vagyok.

Másutt: „Üdv neked, oh Ptah-tanen, nagy isten, ki elrejtéd alakodat, — te öröködöl, ha pihensz; minden atyák és minden istenek atyja — te öröködő, ki az örökkévalóság végetlen időit járod. Az ég még nem volt megteremtve, nem volt megteremtve a föld, a vizek még nem hullámzottak: te összeraktad a földet, egyesítéd és megszámlálád tagjaidat. Mit szétszórva találtál, helyére illesztéd; oh isten, a világ építő mestere, neked nincs atyád, te magadtól vagy; nincsen anyád, önmagad ismétlése által születél. Elosztod a sötétséget szemed sugarával, az ég tetőpontjára hágsz és leszállsz, miként főlháltál. Ha az alvilágban időzöl, térded a földön, homlokod az égben van. Megtartod, mit teremtettél. Saját erődön mozogsz, önkarjaid ereje emel föl tégedet. Saját magadon nyugszol és a benned lakó titokzat tart fenn. Hangod moraja a

¹⁾ Renouf 204.

²⁾ ³⁾ Renouf 206.

fellegekben van, lehelleted a hegyek örmain . . . Ég és föld ama törvényeknek hódolnak, melyeket te adtál; azt az utat követik, melyet nekik kijelöltél, nem lépik át az ösvényt, melyet adtál nekik s számukra kijelöltél . . . pihensz s beáll az éj. Ha szemed fénylik, világos lesz nálunk. Dicsérjük Istent, ki az égboltot fölállítá, tányérát Nut kebelén úsztatja, ki az isteneket és embereket és minden nemüket létre hívta, ki minden országot és vidéket teremtett és a nagy tengert.¹⁾

Egy szép hymnusban, mely két példányban van meg a british-muzeumban a Nilus Ra, Amon, Ptah s más istenekkel identificáltatik, sőt a mindenek fentartójával és teremtőjével.²⁾

Egy a bulaqi muzeum birtokában levő hymnusból valók ezek az emelkedett szavak: „Üdv neked Amon, földi trónok ura, az ég ős lakója, legidősb e földön, megtartója a létnek, megtartója mindennek. Egy a te műveidben, egyetlen az istenek között; gyönyörű bika az istenek társaságában; feje minden istennek; igazság ura, istenek atyja, emberek és állatok teremtője, te, ki a füvet készited és a nyájakat táplálsz, te jótékony, Ptah nemzette hatalom, kit az istenek tisztelnek. Teremtője annak, mi fenn és alant létezik . . . Legdicsőbb ura a borzalomnak, első teremtője a földnek a maga képére, mily nagyok gondolatai, mennyire felette állanak más istenekéinek . . . könyörületesség ura, kinek szeretete vég nélkül való . . . Oh Ra . . . az élet, az egészség és az erő ura, legfőbb ura minden istennek, ki a láthatár közepén mutatod magadat, elmúlt nemzedékek és az alvilág kormányzója, kinek neve teremtményei előtt rejtve van; a te nevedben, mely Amon.³⁾ Te egyetlen, teremtője mind annak, a mi van; egy! egyedül való! minden maradandó teremtője; kinek szeméből az emberi nem származott, kinek szájából az istenek lépnek elő; ki füvet teremt a nyájaknak, termőfát a jövő nemzedékeknek; ki a folyamok halainak életet ad, szárnyat a madaraknak, hogy betöltsék a levegőt; lehelleted azoknak, melyek még a tojásban vannak; ki táplálja a madarat, mely repül és a madarat, mely fészket rak; ki ételt ad a csúszó-mászó és repülő állatoknak; ki gondoskodik az

¹⁾ 207—8. ²⁾ 208.

³⁾ Amon Plutarch tudósítása szerint, szó szerint azt teszi: rejtelem-Isis és Osiris, 10. fej.

egerek élelméről rejtekeikben, ki mindent, mi repül és a fákon él, fentart . . . Atyja minden isten atyjának . . . Egyetlen, kihez hasonló nincs.¹⁾

Pantheismus című fejezetben a mondott szempontból közölt hymnusok közül álljon itt a legelső, mely a legérdekesebb is, s mely az el-kargehi oasis templomának falaira van vésve: „Az istenek üdvözik ő királyi felségét, mint urukat, ki mind-abbban, a mi csak van, nyilvánul és a kinek neve mindenben ott van, hegyben, folyamban. Az, mi minden dologban maradandó, Amon. E királyi isten kezdettől létezett. Ő Ptah, a legnagyobb az istenek között . . . A te titkod ismeretlen és a titokteljes víz mély-égeiben pihen. Az útra léptél s megvilágítád ösvényedet, minden nehézséget legyőztél a te titokteljes alakodban. Minden isten felvette a te alakodat, de a tiedhez képest az övéké fény nélkül való. Téged dicsőít minden, mi itt van. Ha este az alvilágba visszatérsz, fölkelte Osirist sugaraid fényével.²⁾ Téged dicsőítnek azok, kik a sirokban pihennek . . . Te vagy az ur, tied az ég országa és a föld hódol akaratomnak. Az istenek kezében vannak, az emberek lábaidnál hevernek. Melyik isten hasonló hozzád? Mint Ptah alkottad, a kettős világot, Amonhoz hasonlóan trónodat a kettős világ életére építetted. Lelked mindkét égnek oszlopa és boltíve. A te alakod született meg először, te fénylesz, mint Amon, Ptah és Ra . . . Shu, Tefnut, Nut és Khonsu alakjait veszed fel, a te szentélyedben laknak ők az ithyphallikus isten jelképei alatt. . . . Te vagy Mentu, Ra. Te Sekár vagy; te a Nilussá változol. Te vagy az ifjuság és vénség. Folyamod által életet kölcsönzöl a földnek. Te vagy az ég, te vagy a föld, te vagy a víz, te vagy a levegő és minden, mi ezekben van.“

Ugyanabból a templomból másolta le Brugsch azt a hymnust, mely arról az istenről szól, ki minden dologban immanens . . . . nélküle nincs semmi . . . Amon neki képmása, képmása Atmu, Chepera, Ra; egyedül ő teremti magát millió meg millió alakban.³⁾

*

¹⁾ Ren. 208—11.

²⁾ Az interpunctio tekintetében eltértem Renouftól, mert így helyesebbnek látszik az illető rész. Renoufnál: Téged dicsőít minden, mi itt van, ha este az alvilágba visszatérsz. Felkelte Osirist sugaraid fényével.

³⁾ Renouf. 215—17.

Láttuk Rougének azt a véleményét, mely szerint az egyiptomi vallás a történelmi kor kezdetén sabeismusba csap át. E vonás különösen kihívta Pierret Pálnak, a Louvre egyiptomi muzeuma conservatorának a figyelmét, úgy, hogy a francia aegyptolog itt ösmertetendő művében solaris monotheismusnak igyekszik feltüntetni az egyiptomiak vallását.¹⁾

Kiinduló pontja az, mi az előbbieké. Előadja, hogy a szent iratok tanúsága szerint az egyiptomiak hittek az egy, hasontárs nélküli, végetlen, örök istenben. Tény azonban, hogy míg az egyiptomi irnok e tanokat leírta, az egyiptomi szobrászok teméntelen számban faragták az istenszobrokat phantastikus alakokban. De ezekben nem kell egyebet látni, mint valóságos hieroglyph-csoportokat ideogramákat, (plastikai fogalomrajzokat), symbolumokat. Igaz, hogy a köznép isten helyébe a symbolumot tette tisztelete tárgyául, de a beavatottak tisztában voltak, hogy „A pantheon különböző személyiségei a különböző szerepeit, működéseit materializálják²⁾ annak az elvont istennek, ki e formák mindenikében, bármily számosak és bármily alsó ranguak legyenek ezek, megőrzi azonosságát és tulajdonai teljességét.“³⁾

Hogy a beavatottak megértsék, miszerint a templomokat benépesítő számtalan istenség nem egyéb, mint úgy szólva kifejezési mód annak érzékeltetése végett, hogy minő különböző vonásai vannak a legfőbb lénynek: mondogatták nekik a feliratok tanúsága szerint, hogy az a legfőbb istenség „el van rejtőzve az emberek és istenek elől.“ „Az emberek nem ismerik képét, nem tudják nevét.“

Ugyancsak a feliratok szerint: „Az egy isten egyetlen még az istenek társaságában is.“ „Egyetlen, de sok neve, alakja van, szent és titokzatos alakja a templomokban,“ azaz conventionalis alakjai, melyek által tulajdonságait érzékelhetőkké szokták tenni az emberek előtt. „Ő a szentlélek, ki nemzi az isteneket, alakokat ölt fel, de maga ismeretlen marad.“ Az istenek e nemzése tisztán mythologiai — az isteni tulajdonoknak emberi képzetekhez idomitott fejtegetése, kifejezése — mert ugyancsak a szent iratok szerint: „ő az isteneket a maga testében egyesíti. Az istenek „ala-

¹⁾ Le Panthéon Egyptien, par Paul Pierret. Paris 1881. XVI. és 112 lap.

²⁾ azaz embernek érthető módon fejezik ki.

³⁾ Pierret. V—VII.

kok, melyeket magában, ágyékában hordoz.' Az istenek substantiája maga a teste istennek; ,azt ő hozta létre, teremtette, szülte, az ő belőle lépett ki.' Az istenek összesége egy substantia, egy eleség, egy mérhetetlen kenyér, melynek közepében az egyedül való székel,' más szavakkal: ,az istenek társasága egyetlen szívben egészül ki." 1)

A legfőbb lényről alkotott fogalom emelkedett voltát mutatják azok a gyakran előforduló jelzők, melyek a feliratokban istenről azt mondják, hogy az igazságban él, az élteti, avval egy,—Rougénál: az egyetlen, ki az igazságban él. Pierret gonddal fejt ki, hogy az az egyiptomi ma, melyet a franczia vérité-vel fordít, többet jelent ennél, mert az egyiptominak nemcsak az igaz, mi a tényeknek megfelel, hanem az is, a mi a szabálylyal egyező s nem más, mint a milyennek lennie kell; a l'homme juste egyszermind un homme de vérité. Tehát mint mi az igazság alatt, épp úgy az egyiptomiak a ma szó alatt egyaránt értették a justitiat és veritast. Pierret örömét fejezi ki, hogy Renouf is, tőle függetlenül, hasonló eredményre jutott, irván, hogy a maat szó magában foglalja úgy a Wahrheit, mint a Gerechtigkeiteit fogalmát. 2) De Renouf még bővebben is kifejti e szó értelmét, mondván, hogy maat annyi mint törvény, nem törvényiséki értelemben véve olyan, a melynek kútfeje akár az államhatalom, akár isteni törvényhozó (mint a zsidóknál), hanem a változhatatlan világrend, mely a mindenséget úgy physikai, mint erkölcsi tekintetben kormányozza. 3) Tehát a világrend. Ezzel egy az isten.

Istennek — mond Pierret — legfeltünőbb nyilvánulása a nap, melyről az mondatik, hogy az „ő teste“; 4) másutt: az elvont isten a nap által nyilvánítja magát, a mely maga — a nap — szintén isten lesz. 5) A fennebbiek szerint azonban mondhatnánk így is: az istennel identicus világrend leghatalmasabb nyilvánulása a földi életet teremtő, szabályozó és fentartó nap lévén, igen közel feködt, hogy a szemlélő előtt isten látható alakjának a számában menjen, hogy maga a nap, Ra, isten legyen. Mind e mellett a

1) Pierret IX—X.

2) Renouf, német autorizált fordítás, 112 l. 3) U. o. 114. 4) Pierret XV.

5) u. o. 1.

szent iratokban vannak helyek, a melyek tiltakoznak a feltétlen azonosítás ellen, hangsulyozván, hogy a nap nem maga az isten, hanem ez csak magára ölté ezt az alakot, a melyben t. i. megjelenhessék az emberek előtt, isteni mivoltát azonban rejtve tartja. Mert így szól a naphoz imájában egy régi fohászokodó: „A te ragyogásod olyan arcztól származik, melyet senki sem ismer.“ . . . Egy más szövegben: „te ránk bocsátod sugaraidat, s mi nem ismerjük képedet, szemünk előtt állasz s nem ismerjük testedet! Így értelmezendő Amon-Ra szerepe — teszi utána Pierret — kinek összetett neve egy antithesis s azt jelenti, hogy a „rejtett nap.“¹⁾)

A mily váratlan, épp oly megkapó, hogy az egyiptomira, milyen mély hatást gyakorolt a nap s minő helyes érzékkel tulajdonítá a napnak azt a végetlen sok oldalú szerepet, a melyet akár egy modern természettudós is magasztalással hirdet. Egy himnuszban p. o. „Megvilágítója a két földrésznek, az élet ura, ő táplál mindent. a mit létre hozott; ő hozza létre a tápláló növényeket, szüli a tenyészetet, táplálja a nyájakat, szeméből²⁾) származik minden, mi létezik, állatok, emberek. Ő szüli és határozza meg az alakokat.“³⁾)

Ime az elméletileg felfogott, élvont fő és eredeti oka a létnek az anyagi világban, az anyagi ember nyelvén anyagiason kifejezve. *Ez úton, e világban a láthatatlan istennek látható nyilvánulása: a nap foglalja el a mindennapi életben annak a helyét. A napról emlékezve, istenről emlékeznek meg. Így lesz az egyiptomi vallás napistenségi jellegű monotheismus, monotheismus, mert azt Pierret szerint az egyiptomi pantheonban találkozó számos istenség sem zavarja meg, helyes értelmezés mellett.*

Az a sok látszólagos önálló istenség ugyanis nem egyéb, mint vagy a főlény, illetőleg ennek látható representánsa: a nap különböző tulajdonainak personificálása, vagy ugyanazon personificált tulajdonnak a különböző vidékek szerint különböző névvel jelölése. Lássuk a fontosabbakat:

Az egyiptomiak hite szerint a feneketlen mélységből, a chaosból, az ők elnevezésük szerint a Nun-ból kilépett Tum s szavával létre hívta a mindenséget. „Én vagyok Tum, ki egyedül volt

¹⁾ Pierret XV. ²⁾ A nap szeme = világitó ereje. ³⁾ Pierret. 43.

a Nun-ban“ mondja egy helyen a Halottak Könyve. Másutt: „A mit szavad létre hozott, kezéd előállított, a Nunból hoztad elő.“ E szerepe következtében Tumot primordialis istennek nevezi Pierret, egyszersmind elmondván, hogy ilyen primordialis isten gyanánt szerepel Nun is, mint első oka a teremtés nagy munkájának. Sőt ezekkel az istenségekkel: Nunnal, a főként Heliopolisban tisztelt Tummal teljesen azonos Ptah Memphisben, Num vagy Khnum, a görögök Chnuhisa, Elephantinéban, Thot Hermopolisban. Ezek csak különböző megnevezései ugyanazon vallásos fogalomnak. A szent iratok igen megegyezőleg jellemzik őket. P. o. Ptahról mondják: „Atyák atyja, az istenek anyagának gyártója, a föld teremtője, az isteneknek és a föld minden lényének atyja, atyja a kezdetnek, teremtője a nap és hold csirájának (szó szerint tojásának), a dolgok par excellence előállítója.“¹⁾ Numot olykor úgy ábrázolják, a mint emberi alakot formál fazakas korongon, és azt mondják róla: „az emberek gyártója, istenek alkotója, a kezdet atyja, szerzője annak, a mi van, a lények teremtője, a formák kezdeményezője, atyák atyja, anyák anyja, istenek atyja, emberek modellirozója, az istenek nemzője, az istenek és istennők atyáinak atyja, a jövő ura, az ég, a föld, az alvilág, a víz, a hegyek teremtője.“²⁾ Tumról: az istenek atyja.³⁾ Thotról: széke, eredete a napnak, maga maga alakítója, az igazság cselekvője, annak megtermékenyítője, mivel a világ szerkesztője.⁴⁾ Hozzá vehetjük még: „őseredeti isten“, „egy, egyedül való isten“, „maga maga az eredet, ki nem született“, „teremtője annak, a mi van“. „A mi szivéből fakad, azonnal meglesz, és a mit kimond, örökre áll.“⁵⁾

De a fennebbi istenekkel egyértelmű Osiris és Tanen alapjelentése. Ez a napról alkotott fogalmak némelyikével függ össze. Úgy hitték, hogy a nap éjjel az alvilágnak világítván és azon áthaladván, reggelre visszakerül oda, hol azelőtt való nap fölkelte. Valamint aztán az egen elfoglalt különböző helyek szerint különböző neveket adtak az egy és ugyanazon napnak, úgy külön neveket illették az éjjel vándorló napot is. Nevezték Osirisnek, Tanennek. Ezek mintegy megelőzői, elődjei, létrehozói a reggel újra szület

¹⁾ Pierret. 5—6. ²⁾ U. o. 9. ³⁾ U. o. 52. ⁴⁾ U. o. 11. ⁵⁾ Brugsch, Religion u. Myth. stb. 51.

napnak s így a primordialis isten szerepét teljesítik, azokkal azonosak s másfelől amazok, mint primordialis istenek egyszersmind a nap éjjeli alakjai is: Tum, Ptah, Num a szent iratokban szerepelnek úgy is, mint éjjeli nap.

De maga a nappali nap, Ra is bir kosmogonikus szereppel. A primordialis isten — neveztessek akár Ptahnak, akár Numnak stb. — a mindenséget teremtén, teremté főképpen a napot, ennek felveszi alakját, benne nyilvánítja magát s ez úton identificáltatik vele. Ez a nyitja annak, hogy bár tulajdonképen a nap teremtett valóság, usurpalja az ősz eredeti istenség kosmogonikus szerepét s a világteretés gyakran reá vitetik vissza. És tovább menve, az az elv, hogy „isten teremti maga magát,“ valamint az a nagyszerű jelenet, melyet a nap pályafutásában lejátszik, azt a meggyőződést érlelék meg, hogy a világító égi test mindennap újra születik s vele együtt a teremtés egész műve naponként újból történik. És e teremtés elvének, egyes mozzanatainak, a nap pályafutásában tapasztalható különböző phasisoknak fejtegetése bő alkalmat nyújtott isten ezerféle tulajdonai megkülönböztetésére és personificálására, mik azonban mind a napra vonatkoznak.

Igy a nap kosmogonikus szerepének personificálói: Su és Anhur: Su felemelé az eget, melyet Anhur oda nyújtott neki. De Anhur egybeolvad Suval, azonos Horus-tmá-val. Mi ez a Horus-tma? A felkelő, a sötétség felett diadalmaskodó napot Horusnak nevezték. Szerepét mythologiailag úgy fejezték ki, hogy a kelő nap=Horus, eltiporja a világosság — s minthogy a nap feljötté a nap újjá teremtését jelentette — a teremtés elleneit; e mythos plastikai kifejezése pedig így nézett ki: egy férfi alak, karvaly fővel, lándzsával, vagy egy férfi alak lábával krokodilokat tiporva, kezével kigyókat fojtogatva. Midőn Horus így cselekszik, az igazságot cselekszi, innen a Horus-tma név. A nap feljöttével az igazság uralma áll be, mit egy felirat így fejez ki: „Az igazság az égen bevilágítja a földet ragyogásával, a lények, az állatok sugarából veszik táplálékukat.“ A nap e tulajdonságát már egy ülő nőalak ábrázolja, fején a struczttollal, az igazság jelvényével. Im egy látszólagos külön istenség, a mely pedig szerzőnk álláspontjáról tekintve tulajdonképen csak egy momentumát fejezi ki a nap szerepének. Visszatérve Su-hoz, ő, mint a ki győzedelmeskedik a chaos

felett, mint ki a világosság elősegítője, mert az eget ő választá el a földtől, ő emelte a napot az égre, e jogon lesz azonos Horus-tmával. Ezért ábrázoltatik ő is, mint Horus a lándzsával, vagy, mint egy térdeplő alak atyjának, Rának nyujtván szemét vagy a nap tányérát.¹⁾ —

Az egyiptomi istenalakok között egész sorozatát találhatjuk az oroszlánfejű istennőknek, mint *Sekhet*, *Tefnut*, *Menhit* stb. Ezek a nap égető crejének a kifejezései, vonatkozván az egyiptomi symbolikában az oroszlán a világosságra, a nap fényének erejére. A nap tulajdonságát érzékeltetik az egyiptomi vallásos építészetben oly sokat szereplő sphynxek. Hogy azok az oroszlánfejű istenségek nem önálló istenek, hanem a nappal identicusok, élénken bizonyítja az, hogy hol a „nap leányainak,“ hol a nap anyjának mondják őket,²⁾ érvényesülvén itt az isteni származás egyiptomi felfogása, melyről később lesz alkalmunk bővebben szólni.³⁾ —

Midőn azt az elvet, hogy a nap s vele a természet minden nap újra születik, emberi nyelven kifejezték, további emberi fogalmaknak kellett az isteniekkel vegyülniök. A napnak térben kellett születnie és e tér personificatiói lettek: *Nut*, *Neith*, *Mehur*, *Isis*, *Thueris* vagy *Apet*, *Maut* vagy *Ament* női istenségek, mind ugyanazon fogalom kifejezői, azonos istenségek. Mindennap ismétlik a szülést, az „istenek anyjának“ mondatnak. „*Nut*, ki szüli az isteneket; *Neith* az istenek nagy, isteni anyja, ki a napot szüli, anya, ki szül, kit nem szültek, kezdete minden szülésnek, mielőtt csak egy szülés is történt volna.“ Megint *Isis*-ről mondatik: „az istennő, ki megkezdé az isteni szüléseket.“ Így ezek az istennők primordialis jellegűek s mint ilyenek *Ptah* és társai szerepét is viszik.⁴⁾ —

A nappali, a láthatár felett elhaladó nap általános neve *Ra*, vagy *Amon-Ra*. Az égen leirt nappálya az egyiptomiak szemében két részre osztja a földet, a délre és északra. A nap útjában aztán egyik szemét amarra, a másikat emerre irányozza, így osztván meg fényét, melegét, mindent teremtő és fentartó erejét, a két világtáj között. Innen az ilyes kifejezések a napról, egyik-másik representánsáról: „a kettős erő ura.“

¹⁾ Pierret. 17 — 23 ²⁾ Pierret, 24—33. ³⁾ l. lennebb 275—276. l. ⁴⁾ Pierret 34—40.

Az égen átvonuló világitó testet karvalyhoz hasonlították, s minthogy cseppfolyónak képzelték a közeget, melyen áthalad a nap, e tüneményt egy bárkában evező karvalyfejű emberrel fejezték ki, olykor csak a két felől szárnyakkal ellátott körrel, mely a nap tányérát ábrázolta.

A sugárzásának teljes erejében levő napot, melyet tehát „a kettős erő és hő urának“ neveztek, különféle alakok symbolisáltak. Így Herakleopolis kosfejű istensége: *Harshefi*, kinek neve azt jelenti „a hőség ura“, továbbá Mentu vagy Month-Ra, karvalyfővel, Amon kettős tollával diszítve, karddal, íjjal és nyilakkal: a nap sugarainak jelképeivel, olykor két karvalyfővel egy helyett, a nap kettős tekintetének praegnansabb érzékeltetése végett, mind ezek vonatkozván az ő címére: „a kettős erő ura.“

Ugyanezt a szerepet viszi az arab *nomos Sept* vagy *Supti* istensége.

Említve volt, hogy a nap feljöttével diadalmaskodik a világgosság, az igazság országa. A nap tehát félelmes az ő ellenségeire nézve. Ennélfogva megtörténik az a sajátságos jelenség, hogy azok az állatok, melyek a rossz jelképei másutt, jelképei lesznek a legfőbb jónak, a napnak, tekintettel utóbbinak imént említett tulajdonságára. Így a krokodil, melyet Horus, mint a jó ellenségét, lábbal szokott tiporni, napistenséggé válik, kit tisztelnek Fajumban, Athribitében, Silsilisben, Ombosban és Assuanban Sebek-Ra név alatt. Úgy ábrázolták, mint krokodilfejű férfiút, ékesítve kos szarvakkal, a nap tányérával és Amon kettős tollával.

A nap félelmes, olykor pusztító erejét továbbá idegen népektől vett istenekkel symbolisálták. Ilyenek a phoeniciai *Reshep*, az Arábiában korábban, mint Egyiptomban tisztelt *Bes*, rendesen torz alakokkal ábrázoltatva. A Halottak Könyve utóbbit *Settel* identificálja, mely istenség viszont ázsiai származásúnak látszik. A hyszoszok és kanaaniták *Sutekh* név alatt tisztelték. Bevitetvén az Osiris-mythosba, a gonosz representánsa, de mint Nut fia a nap hevét és erejét personificálja, s mint ilyen társul adatik Horusnak, Mentunak, a midőn egy olyan emberi alak ábrázolja, melynek egy karvaly és egy typhoni állat-feje van. T. i. *Set* jelképe egy sajátságos állat, melynek mineműségét korunkban még nem állapították meg, de a mely leginkább a szamárhoz hasonlít, s melyet általában typhoni

állatnak neveznek. Ilyen állatfej látható Set-Horus ábrázolmányán a karvalyfő mellett, miért együtt ábrázolják a napnak kétfelé irányuló tekintetét.¹⁾ —

A nap alkonyatkor mint Tum tűnik el a nyugoti hegységben, hol anyja az éjjeli ég várja kiterjesztett karokkal. Ez az eget symbolizáló anya Hathor. Ábrázolványa egy női alak, tehén fővel, melynek szarvai közé a nap tányéra van illesztve.

A nap pályájának éjjeli szakában az alvilág, a „nyugot“ lakóinak világít, az eget és földet ott is két-két részre osztván útjával. Reggel a földből látszik kilépni. Ezért szerepel a föld úgy, mint a nap atyja, míg az ég mint az anyja, kinek a különböző vidékek szerint Nut, Neith, Hathor, Maut, Mehur stb. a neve. A földet personificáló isten majd Seb, majd Tanen. Seb természetesen épp úgy atyja az istennek, mint Nut anyja. És figyelemre méltó, hogy a földet képviselő istenek épp úgy bírnak a nap jelvényeivel, mint az ég representánsai. Ez azon szoros összeköttetés miatt van, melynek az atya és fia közt kell léteznie, valamint ama fogalom következtében, mely az isteni nemzés és az egyiptomi szent háromságok értelmezése körül érvényesült.²⁾

Az éjjeli napot nemcsak Tum-nak hívják, hanem Tanennek, Ptahnak is. De miként a nappali napnak legnépszerűbb personificatiója Ra, úgy az éjjelié Osiris. Erről az mondatik, hogy Tanenben székel és „anyja, a Nut szülte Seb kebléből lép ki, hogy újra feltűnjék és kormányozza a világot, mint felkelő nap.“ Ime itt Seb nőneművé van téve, csupán annak a fogalomnak kézzel foghatóbbá tétele kedvéért, hogy az istenített földből jó világra a nap. Ime mily kevés köze van az isteni nemzésnek az anthropomorphismushoz. Sőt e tekintetben még tovább mennek az egyiptomiak. Láttuk már, hogy az éjjeli istenségek primordialis istenségek; megelőzván a nappali napot, az éjjeli nap annak szülője, de máskor Osiris Ra fia. Tehát a szerint változik az atyasági és fiasági viszony, a mint az éjjeli napot tekintjük a nappali elődjének, vagy megfordítva. De még ez sem elég. Osiris szerepel úgy is, mint Horus fia, holott a dolgok természetes rendje szerint csak atyja lehetne.

¹⁾ Pierrot 41 — 50. ²⁾ lásd lennebb: 275—276. l.

Az egyiptomi mythológiában Osirissel szoros viszonyban szerepel egy pár istennő: Isis, Nephthys. A legenda szerint Osirist megölvén Set, holttestét földarabolja és szétszórja. Testvérei Isis és Nephthys, összekeresik s Anubis segítségével bebalzsamozzák. Horus az Osiris és Isis fia elfoglalván atyja helyét, boszút áll Seten. E legenda, e nevek nem egyebek, mint a nap egy napos története, illetőleg tulajdonainak personificálása. A nap letünvén a láthatáron Osiris nevet visel, meghal az emberekre nézve, diadal-maskodván felette ellensége, a sötétség, melynek personificálója Set. De Osiris reggel fiában, Horusban újra születik, s ez lesújtja atyja, a világosság elleneit. Isis és Nephthys épp oly pártfogói Osirisnek, mint Rának az oroszlánfejű istennők, kik Ra két szemét representálják, őt kísérik s váltakozva symbolisáltatnak Ra diademájának kettős viperája, kettős tolla, kettős koronája által. Halottak Könyve XVII. fejezetének egy helye értelmében ezen istennők szerepe teljesen azonos az oroszlánfejűekével: az mondatik itt ugyanis: „A két toll fején (Osirisnek) Isis vonulása Nephthys-sel, kik, mint ikrek öröködnék felette. Ez az, mi fejére van illesztve; más szóval: ez a két igen nagy vipera, melyek homlokán vannak; más szóval: ez az ő két szeme, az ő két tolla fején.“

Horus a legenda szerint Osiris és Isis fia, mint láttuk is, a felkelő nap szokott personificatiója, de szerepel Harpakhrat név alatt is, mely név annyit jelent, mint Horus, a gyermek. E minőségben mint fiút ábrázolták gyakran szájában tartott újjal, máskor a mint letiporja a sötétség elemeit. De Horus egyszermind felveszi a nappali nap jelvényeit is s szerepel Ra helyett. Ábrázolják ugyanis, mint karvalyfejű alakot is, kettős koronával.

Máskor a felkelő nap Khepra vagy Khepri, azonos természetesen Horussal. Egy egyiptomi szövegben áll: „Khepra vagyok reggel, Ra délben, Tum este.“ Hasonlóan a felkelő ifjú nap számába mennek az egyiptomi háromságok legifjabb tagjai. Így Khons teljesíti Thebaeben azt a szerepet, melyet Abydosban Horus, Esnehben Hika. A felkelő napot, azaz Osiris újjá születését jelenti Diospolis parvában Nofré-hotep. Ugyanazon fogalom kifejezője Nofré-Tum is. De valamint Osirisnek, úgy van Ptahnak is föltámadt alakja: a memphysi Imphotep.¹⁾

¹⁾ Pierret, 51—79.

A különböző istenségek ilyen értelmezése után Pierret ki-
mondhatni véli, hogy az egyiptomi pantheon tagjai nem egyebek,
mint a nap, isten e látható teste phasisainak personificatiói.¹⁾

*

Más eredményre jut Brugsch Henrik, de hasonlóra ahhoz,
melyet Renouf mondott ki. Műve²⁾ még nem teljes, csak első fele
jelent meg eddig, de úgy látszik, hogy az alapgondolatok már
ebben le vannak téve. E résznek az ó egyiptomi istenfogalomról
szóló fejezetében³⁾ mindenképp előttem kijelenti, hogy rég elismert és
számtalan példával bebizonyított tény, miszerint az egyiptomi fel-
iratokban gyakran a mythologiai szólamok tömkelegében az isten-
nek megfelelő szó olyan összeköttetésekben fordul elő, melyek tel-
jesen kizárnak minden gondolatot és emlékeztést valamely mytho-
logiai lényre. Példák gyanánt részben az öreg Ptah-hotepnek már
Renoufnál látott tanácsait hozza fel. És bizonyára nem véletlen
dolog — mint ama példák felsorolása után megjegyzi — hogy az
egyetemes istennév használata a leggyakrabban a magosabb vallá-
sos eszméket tartalmazó iratokban fordul elő, míg a feliratok
nyelve szereti az istenség gondolatát mythikus fátyollal betakarni
és az isteni nevek és alakok egész tömegével pompázni, a melyek
mögött tulajdonképen mégis istennek egy tisztább fogalma rejlik.
A mivel papok fogalmai szerint ugyanazok a nevek és alakok az
egy örök istennek csak különös megnevezései és symbolumai vol-
tak, azon hatásukhoz képest, a melyeket mindenhatósága a világ-
ra és lakóira gyakorol; de a képdús mythikus nyelvet mégis elő-
szeretettel használták fel a nyilvános emléképületek és templo-
mok számára, ha bár elvéve itt is fordulnak elő példák, melyek-
ben az istenség fogalma a legtisztább értelemben mutatkozik a
léte mivoltára és természetére vonatkozó szemléleteket illetőleg.
Egy rendkívül figyelemre méltó feliratban, a mely az edfui tem-
plom külső falán van és a belépő papokat fölhívja, hogy úgy test-
ben, mint lélekben tisztán közeledjenek az istenséghez, a követ-
kező szavak foglaltatnak: „Mind az, ki belép ezen az ajtón, őriz-
kedjék tisztátalanul belépni, mert isten inkább szereti a tisztasá-

1) Pierret 80.) Religion und Mythologie der alten Ae-
gypter. Nach den Denkmäler bearbeitet von Heinrich Brugsch. Erste
Hälfte, Leipzig 1884, 280 lap. 3) 90—91 lap.

got, mint sok millió vagyont, sok száz ezer aranyat. Az ő elégtétele az igazságban van, az békíti őt ki, ő a legteljesebb tisztaságban leli örömét.“

Ezt a név és alak nélkül felfogott istent, mint egyet, szellemet és öröktől fogva valót képzeltek, ki szavával hívta létre a mindenséget, de a ki a teremtés művének végrehajtása után a mindenségben keresendő, azt minden ízében áthatja. E pantheistikus felfogás kitűnik a következőkből:

1. A név és alak nélkül felfogott istent *nutr*¹⁾ szóval jölölték, ennek pedig kétségbe nem vonható alapjelentése: az a tevékeny erő, a mely korszakonként ismétlődve nemzi és teremti a dolgokat, azoknak életet kölcsönöz s visszaadja ifjú elevenségüket.

2. Számos fenmaradt hymnus e tant tükrözi vissza. Ilyenekből már láttunk fennebb is, Renouftól átvéve. Ezek mellett álljon még itt néhány, a kérdésre jellemzőbb, azokból a mondatokból, melyeket Brugsch a szent iratokból másolt le. Ha minden változtatás mellett is ismételek, ez annak szemléltetése miatt történik, hogy a vallásos szövegek e fontos helyeinek értelmezése tekintetében nagy egyetértés van aegyptologusaink közt.

„Isten egy, egyedül való és mellette nincsen más, — „mindennek teremtője.“

„Az isten lélek,“ — „rejtett lélek,“ — „öröktől fogva való,“ — „el van rejtve, alakját senki sem látta,“ — „el van rejtve az istenek és emberek előtt, — „egy ember sem bírja megnevezni“ — „rejtve van neve.“

„Isten az igazság.“

„Isten atya és anya,“ — „teremt és ő nem teremtett.“ — „Maga nemzi és szüli magát.“

„Isten maga a lét,“ — „a maradandó mindenben,“ — „a maradandó, mi szaporodik, a nélkül, hogy megsemmisülne.“

„A mi szivéből fakad, azonnal létesül és ha szólott, valóssággá válik szava örökre.“

„Isten atyja minden istennek,“ — „Szava elhangzott és előállottak az istenek.“

¹⁾ A Renoufnál látott *nutar* ez, melyet így is lehet olvasni.

„Az ég rejti magában lelkét, a föld testét s a mélység zárja magába rejtelmét.“

„Isten könyörületes azok iránt, kik tisztelik,“ — „meghallgatja a hozzá fohászzkodót,“ — „védelmezi a gyengét az erős ellen.“ stb.

3. Az egyiptomi pantheismus elhatott a görög classicusokig, ezek is tudomást vettek róla. Plutarchus¹⁾ ismertetvén az abderai Hekataeus tudósítását az Amon név jelentésére nézve, mondja, hogy a „fő istent egynek tartották a mindenséggel.“

Nem lévén más isten, mint a természetben ható titkos erő, a mindenségbe költözött világ-lelke, könnyen érthetővé válik az egyiptomi mythologiában hemzsegő istennevek jelentősége. Nem egyebek, mint amaz egyetemes erő különböző tulajdonainak megnevezései, melyek kezdetben appellativumok voltak, s csak utóbb váltak tulajdon nevekké; viselőik a mythologia világában ennek rendje szerint személyekké váltak, s mint ilyenek a fő isten emanatióinak, naivabb nyelven gyermekeinek tűntek fel. Amun (Amon), melynek alap jelentése „rejtett“ a természetnek rejtve, láthatatlanul működő erejét jelentette, Chnum és Ptah a dolgok örök körforgásában nyilvánuló képző vagy alakító erőt, Usiri (Osiris) a napnak periodice működő erejét, Anhur az eget és égi teste-
ket mozgó erőt. —

Szándékosan kerültem ki eddig, bemutatni az egyiptomi istenfogalomnak azt az érdekes vonását, mely szerint az isteneket a mythologia hármass csoportokba osztja be, úgy hogy apa, anya és fiú alkotnak egy csoportot. P. o. Amon az atya, Mauth az anya, Chons a fiú. Megint: Osiris az atya, Isis az anya és Horus a fiú stb. Brugsch e jelenséget elődeivel megegyezőleg fejti meg, de legvilágosabban. E háromságok eredete az a felfogás, hogy isten örök, de úgy, hogy folyton teremti maga magát, tehát embernek érthetőbb vagy szokottabb nyelven: nemzi és szüli magát, tehát apa, anya és fiú is. Isten tehát felfogható e különböző szempontok alatt is: e három tulajdonsága szerint, hogy atya, anya és fiú; de lényegében mindig csak egy. Hogy az emberi leszármazás kifejezésére használatos szavak itt csak könnyebb megértés

¹⁾ Plutarchus, Isis- és Osirisről, 9. f.

vége, kép gyanánt szerepelnek, s nem az isteninek és emberinek a valóságban létező hasonlatosságát akarják kifejezni, mutatják a szent iratok olyan kifejezései, a melyek emberi származási viszonyokra teljességgel nem illenek. Így mondatik Amonról: „anyjának férje,“ Mautról: „atyjának anyja és fiának leánya;“ Hathorról: „atyjának, Ra napistennek anyja;“ Chonsról: „atyjának nemzője.“

*

Rougé meglepő buvárlatai az egyiptomi vallás s különösen annak monotheismust sejtető elemei körül arra ragadták Beaugard Olivér francia író, hogy e vallást az egész történelmi korban tiszta monotheismus gyanánt tűntesse fel, s ezen kívül meszszenelő következtetéseket tegyen az egyiptomi és különböző monotheismusok rokonsága tekintetében. Bár téveseknek mondhatni a nagy terjedelmű mű leglényegesebb eredményeit, az mégis figyelmet érdemel, mert szellemes írója mindamelllett több lényeges kérdésben mond ki találó és kétségtelen érvényű ítéletet, mit annál nagyobb érdeméül tudhatunk be, ha tekintünk a mű keletkezésének idejére.¹⁾

A mű legsikerültebb része az, melyben kimutatja, hogy az egyiptomi vallás nem volt fetischismus. Sokáig t. i. e hitet keltették és táplálták egyebek közt azok a nagy mennyiségű, ritkán nagyobb, mint 30—40 ctm. de legtöbbször csak 2—15 ctm. nagyságú szeszélyes alakú szobrocskák, melyek napjainkig nagy számban maradtak fenn és apró bálványoknak látszottak. De valósággal nem voltak azok, hanem egyszerűen eszközül szolgáltak a vallásos gondolatok kifejezésére. Azt a szolgálatot tették a vallás terén, mit nálunk a vallásos iratok s nálunk a hieroglyphék. Mi volt az egyiptomiak régi írása? Később képekkel rajzolt hangírás, de eredetileg kétségkívül tiszta képirás, azaz a természeti tárgyak utánzott alakzatait használták gondolataik rögzítésére. Ezeket az alakokat éppen úgy lerajzolhatták, mint szobrászatilag kiformalhatták. De a kétféle eljárás nem egyazon időben állott

¹⁾ Les Divinités Égyptiennes, leur origine, leur culte et son expansion dans le Monde — à propos de la collection archéologique de feu le Docteur Ernest Godard par Ollivier Beaugard. Paris 1866 1—XVI. és 1—610 l.

elő, hanem egyiknek meg kellett előznie a másikat. Melyiknek? E kérdés eldöntése annak az eldöntésétől függ, hogy vajon a mivelődés-történelemben a plastikai művészet a régibb vagy a graphikai? Minden esetre az, melyhez kevesebb segédeszköz, szerszám szükséges: tehát a plastikai. A primitív embernek csak az ujjait kellett használnia, hogy agyagból alakot formáljon, ellenben a graphikus művészethez sok eszköz szükségeltetik: alkalmas síma lap, továbbá véső, árr, utóbb ecset, festék, egész kis műhely. Az egyiptomiak is tehát ugyanazon gondolattól és szükségtől indítatva, mint midőn lerajzolt jegyekkel fejezték ki vallásos gondolataikat, ezt az időt megelőzőleg szobrászati alakokat használtak, azaz mint később képekkel, előbb szobrocskákkal irtak. S valamint a képek nem voltak bálványok, nem tekintettek istenekül, nem voltak imádás tárgyai, épp úgy nem voltak azok a szobrocskák sem.

Utóbbiak három főcsoportra oszthatók: 1) tisztán emberi alakok, 2) emberi alakok egy olyan állat fejével ellátva, melynek tulajdonsága bizonyos rokonságban áll azon fogalommal, melyet ki akarnak fejezni, 3) állati alakok az imént érintett szempont szerint választva. Ezen alakokhoz sokszor különös járulékok csatoltattak oly czélból, hogy még teljesebben fejezzék ki az illető fogalmat. Ha mi le akarjuk írni Isten nevét, előveszszük az illető 5 betűt s készen vagyunk. Nem így volt az egyiptomiaknál, nekik a fogalmat le kellett rajzolniuk, régen kiformalniuk. Miért p. o. Amon jegye egy emberi alak volt, vörös koronával, ebben két hosszú toll a jog és igazság jelképei, kezében kormánypálcza, lábai alatt íjjak. Egy ilyen jegyből azt olvasták az egyiptomiak, hogy Amon az istenek atyja, királyok ura, az igazság istene. De Amonnak voltak más jegyei is: bika, kos. Ramses diadalmi temploma, a Ramesseum falain a havonként tartandó ünnepélyek-, körmenetekről egy kalendarium maradt fenn. Ebben egy helyt ez van foglalva: „Amon-Ra képe körmenetben kivitetik templomából. Utána mennek a király és a többi istenek.“ Egy ilyen processióban Amon úgy néz ki a többi isten-kép között, mint a gulyában a bika, vagy még inkább, mint a nyájban a kos, utóbbi t. i. még inkább megtartja a nyáj élén az első helyet, mint a bika. Csakugyan a körmenetekben Amon egy fejér bikával volt képviselve. De e mellett

állandó symboluma Amonnak a kos is¹⁾ az imént mondottak következtében, akár egy egész kos-alak, akár emberi-alak kosfővel. Sokszor aztán ezek a jegyek is el vannak látva azon járulékokkal, melyeket az imént Amonnak emberi-alakú jelképénél ismer tettem.

Beauregard kitisztáztván az egyiptomiakat a fétischismus vádjá alól, főtörekvése kimutatni, hogy a Nilus völgye ős lakóinak a vallása monotheismus volt a szó legteljesebb értelmében, még pedig nem csak bizonyos korban, hanem a legrégebb időktől kezdve mind végig s nem csak a választottak, a papok, de a nagy közönség is át volt hatva a legnemesebb monotheistikus tanok által. Az egyiptomiak istene egy és tisztán lélek. Tovább menve állítja és bizonyítgatja, hogy úgy Mózes, mint Krisztus vallásának az alapja Egyiptomban keresendő, s nemcsak analogiákat fedez fel e vallásokban, hanem a két újabb monotheismus lényeges elemeit egyenesen az egyiptomi tanok másolatának tartja.

Tagadhatatlan, hogy Beauregard ide vonatkozó fejtegetései szellemesek, tudományos alapon nyugvók, de legtöbbszörre tulságba menők, téves kiinduló ponttal bírók és megfejteni igyekvők a megfejthetlent. Többet combinál, mint a mennyit tényleges adatokkal igazolni bírna. A dolog nyitja ez: gondolatmenete túl merész, s azt az ős egyiptomi iratok sulya sem mérsékli, mert forrása, honnan az érveket meríti, a classicus írókon kívül csak Champollion-Figeac és de Rougé uttörő buvárlatai.

De ha következtetései nem is fogadhatók el egész terjedelmükben, fejtegetései mind a mellett tanulságosak, mert becses adalékokat szolgáltatnak ama jelenséghez, hogy a vallásos gondolkodás a legkülönbözőbb időkben és viszonyok között sokkal hasonlóbb formák szerint történik, sőt hasonlóbb eredményekhez is jut, mint az ember egyelőre hínni hajlandó volna.

Életrevaló gondolat, a különböző, önállóknak látszó istenalakok nagy részét a fő lénynek különböző tulajdonságai szerint különböző elnevezései gyanánt tekinteni olyan értelemben, mint mi is az Úr, Örökkévaló, Teremtő, Főlény, Fővaló, Gondviselés stb. nevek alatt mind a keresztyén tanítás szerinti egy istent ért-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a kosfejű szobrok általában és helyesebben tisztán Kneph ábrázolmányainak tartatnak.

jük. Persze az utókor előtt azok a különféle elnevezések annál inkább adtak alkalmat félreértésekre, mert megannyi, sajátos jelvényekkel ellátott ábrázolvánnyal birtak; az elnevezések tulajdon neveknél tűntek fel, melyeknek etymologiai jelentése kiveszett. Az elv helyesnek, vagy legalább lehetőnek látszik, de az alkalmazáshoz szó fér. Szerinte az isten legteljesebb kifejezése e név: Amon, mely Manetho adata szerint¹⁾ azt teszi: rejtett, rejtelem, mondhatjuk: Titokzatos Lény. Ha a feliratok azt mondják istenről, hogy az egy, annak épp ennél fogva először öröknek, másodszer minden dolog kútfejének, tehát teremtőnek is kell lennie. S csakugyan Kneph, az egyiptomi feliratokban Chnum vagy Num nem egy önálló istenség, hanem Amonnak egyik elnevezése, örökkévalóságát fejezve ki, mert Plutarchus adata szerint Kneph azt teszi: „a ki nem született, a ki halhatatlan“ azaz örök. Hasonlóképen Horamon csak azt teszi: a Teremtő (Amon), kinek plastikai hieroglyphja egy Amon alakjához hasonló emberi alak erősen accentuált priapussal, mely utóbiból olvassa le B., hogy Horamon=teremtő erővel bíró teremtő, azaz az utóbb említett ábrázolmány Amon teremtő erejét representálja.

Igen messze megy Beauregard, midőn Kneph vagy Chnum etymologiai jelentését, Plutarchusra támaszkodva, így állapítja meg: „a ki nem született és nem fog meghalni, azaz örök;“ mert Plutarchus csak ennyit mond: a thebaeiek „halandó lényt (Apist) nem tartottak istennek, hanem Knephet, a nem születettet és halhatatlant.“²⁾ S ugyanazt Amonról is elmondhatta volna Plutarchus. Brugsch csakugyan másként határozza meg Kneph etymologiai jelentését „építő mester“-nek mondván.

Beauregard Osirist véve fejtegetés alá, először őt és egy sorozat társát egy vallásos legenda alakjaiként mutatja be. A siciliai Diodorus és Plutarchus nyomán adja elő Osiris történetét, mely eléggé ösmeretes ugyan, de emlékezet okáért álljanak itt a főbb mozzanatok. Osiris nem emberi, hanem sokkal magosabb származású, isten incarnatiója. Egy négy gyermekű család tagja, a gyermekek közt ő a legidősebb, testvére, Isis egyszersmind neje; öccse Set, ki viszont elveszi hugát, Nephthyst. Utóbbiaknak nincs

¹⁾ Plutarchus, Isis és Osiris 9. G. Parthey kiadása. ²⁾ U. o. 21.

gyermekük, de Osirisnek és Isisnek van: Horus. Osiris Egyiptom királyává tévén magát, törvényeket adott hazájának, elterjesztette a földmívelést. Majd a kormányt nejére és Thot nevű minsterére bízva, maga bejárta az egész világot, mindenütt tanítva és a jót terjesztve. Visszatérve Egyiptomba házasságtörést követ el Nephthys-sel, minek következtében születik Anubis. Set megtorlásul há-lóba keríti Osirist, megöli, megcsonkítja s holttestét a Nilusba dobja. Horus Thot segélyével boszút áll atyja haláláért, legyőzi s ártalmatlanná teszi Setet s Isist visszahelyezi Egyiptom trón-jára. Isis, Horus és Thot most hozzálátnak, hogy megkeressék a meggyilkolt holttestét; sok keresés után meg is találják, s Horus Anubis segítségével eltemeti. Osiris azonban nem halt meg végleg, hanem feltámadt, s egyik fő foglalkozása az alvilágban itéletet tartani a halottak lelke felett.

E legenda Beauregard szerint a papok eszélyes alkotása a végezt, hogy eszközül szolgáljon a nép nagyobb sikerű nevelésére. A földre lehozott, az emberekhez társul szegődött istenségnek könnyebben lehetett mélyebb hatást gyakorolnia a kedélyekre, mint az abstract, megfoghatatlan istenségnek. Lehetséges. De érthetetlen, hogy felállítva e magyarázatot, a mely szerint az egyiptomiak Osirisben és társaiban személyeket láttak, akár költötteket, akár valódiakat: e mellett elfogadja az allegorikai magyarázatot is, mely szerint Osiris a Nilus, Isis Egyiptom földe, azon kiterjedésben, meddig a Nilus termékenynyé teszi; Nephthys Egyiptomnak a tengerrel határos része, stb.¹⁾ Tagadhatatlan, hogy ez az allegorikai magyarázat szép és megkapó, de figyelembe veendő a következők:

1. Ha allegoria volna az a legenda, nem állhatna meg az első felfogás, mely szerint az egyiptomi nép Osirisben és társaiban egykor szereplott személyeket látott, hanem tudatával kellett volna bírnia, hogy itt csak személyesített természeti tárgyakról van szó. A kettő kizárja egymást. Ez Plutarchus felfogása is, midőn mondja, hogy az Osiris-mythust a magosabb világnézetűiek allegorice fejtegetik.²⁾

2. Az allegoricus magyarázat rendesen a felvilágosult utókor műve, midőn a csodásban, a természetfelettiben megingott a hit,

¹⁾ Plut. Isis és O. 32. s köv. 1.

²⁾ Plut. Isis és O. 32.

de az elmék még nem bírnak elég erővel végleg szakítani a mult hagyományaival. Ennélfogva, bár van része az allegoriának a mythus-képzésben, de sokkal kevesebb, mint régebben képzelték.¹⁾ Csak kevés az eredetileg már mint allegoria létre jött mythus, mert legtöbbbe az allegoriát később erőszakolták bele.

3. Hogy az Osiris-legendánál az allegoricus magyarázat ingatag, mutatja egyfelől az, hogy nem minden része magyarázható meg allegoria útján, mint p. o. Osiris útja a világban s itt elterjesztése az Egyiptommal már közlött jóknak, Osiris bírósága az alvilági törvényszékben; másfelől az, hogy számtalan allegoria alkotható ugyanazon történeti elbeszélés számára. Maga Plutarchus szolgál egy nehánynyal, melyekben Osiris hol hirneves királyok tetteinek képviselője, hol hadvezér (a másokban nagyon is békés uralkodó), hol daemon, hol a Nilus, hol az egyetemes nedvesítő erő, hol a hold világa. Plutarchusnál Horus a légkör fentartó és tápláló hatásának personificatiója, Beauregardnál pedig, mivel neki találóbb volt: „Egyiptom souverainja, ki valóban nem is létezhetett volna, a Nilus (Osiris) és Egyiptom földje egyesülése nélkül, mivel ezen egyesülés feltétele alatt létezik Egyiptom.“²⁾

Nem lehet elfogadni Ptah megfejtését.

Ptah öltözetéből, beretvált fejéből azt következteti, hogy papi viselete volt s ő maga nem egyéb, mint az Egyiptomban egykor uralkodott papi osztály képviselője. Midőn róla az mondatik, hogy isteni munkás, a világ formálója, ez alatt az a történelmi tény nyer kifejezést, hogy Egyiptomot (az egyiptomiak világát) a papok hódították meg a civilisációnak, az állami életnek. Legrégibb temploma Memphisben volt, természetesen, mert Menes a katonai monarchia és Memphis alapítója sietett ezzel leróni a papi osztály iránti háláját. Im egy téves interpretatio, mely további tévelygésekbe vezet. Ptah alakja mumiát ábrázol, fején odalapuló főveggel, éppen úgy mint gyakori alakja Osirisnek, kivel, mint az alvilágban működő erő, azonos szereppel bír. (Ptah is éjjeli nap, mint Osiris.) Papot nem ábrázolhatott, mert szakállas s

¹⁾ Lásd: Edward B. Tylor. Die Anfänge der Cultur. Unter Mitwirkung des Verfassers im Deutsche übertragen von I. W. Spengel und Fr. Poske.

²⁾ Beauregard, 140—141. Plutarchus ide vonatkozó helyei: I. és O. 2) 22. 32. 34. 41. fejezetei.

Beauregard egyik tekintélye, Herodotos a papokról azt mondja, hogy minden három nap megborotválták egész testüket.¹⁾ Végre Menes, ki a katonai dynastiát kétségen kívül a papi osztály hát-
térbe szorításával alapítá, semmikép sem érezhette indítatva ma-
gát arra, hogy új székhelyén versenytársai, a papok népszerűségét
elősegítse.

Szerzőnk az egyiptomi vallásból származtatja úgy a mosais-
must, mint a keresztyén vallást. A nélkül, hogy e kérdések mé-
lyebb fejtegetésébe akarnék bocsátkozni, megjegyzem a következő-
ket. Az egyiptomi vallás és mosaismus közötti rokonság megál-
lapításában nem kezdeményező sem Beauregard, sem egyáltalában
korunk. Laurent hivatkozik olyan tekintélyekre, mint Eusebius,
Origenes, szt. Jeromos és szt. Chrysostomos, kik mind
elismerték, hogy jelentékeny analogiák vannak az egyiptomiak és
zsidók vallásos intézményei közt.²⁾ Kircher, a XVII. századbeli
tudós jezsuita, ki nagy fáradságot szánt a hieroglyphék megfejté-
sére, annyi rokonságot fedezett fel az egyiptomiak vallása és a
mosaismus közt, hogy kimondá: „Vagy Egyiptom származik Ju-
daeából, vagy Judaea Egyiptomból.“³⁾ Mi tudjuk, hogy Judaea mes-
tere csak Egyiptom lehetett. S ezzel, ha tekintik a történelem
kétségbe vonhatatlan tanúságait, ki kell békülniök a kijelentés
hiveinek is. Így cselekszik Fr. Lenormant, midőn ösmertette a
feliratok azon passusait, melyek egészen a monotheismus nyelvén
vannak tartva, azt mondja, hogy „e fenséges eszmék valamely
primitiv kijelentés visszasugárzásai.“⁴⁾

A két elem rokon fejlődésére meg volt a történelmi lehető-
ség, hiszen a zsidók gyakori érintkezése az egyiptomiakkal, utób-
biak közt, ezek földén töltött évek bő alkalmat nyújtottak a be-
folyásra. Mózes kiképeztetését Egyiptomban nyerte, mire nézve
elég lesz emlékezetbe hoznunk István vértanú szavait: „És Mózes
taníttaték az Egyiptombeliek minden bölcseségekre.“⁵⁾

A mi már Beauregard abbeli fejtegetéseit illeti, hogy a ke-
resztyénség mennyiben alapszik az egyiptomi valláson, minő eleme-

¹⁾ Herodotos, II. 37. ²⁾ F. Laurent. Études sur l'histoire de l'humanité. Bruxelles. 356. ³⁾ U. o. 353.

⁴⁾ Fr. Lenormant, Manuel d'histoire ancienne de l'orient. 1869. I. 522.

⁵⁾ Apost. cselek. 7, 22.

ket vett ettől át, mind ennek ismertetése, illetőleg czáfolata közben jelenkori vallásos kérdéseket is kellene érintenem, ettől azonban alapszabályaink értelmében tartózkodnom kell.

Egy dolgot, azt hiszem, mégis felhozhatok alapszabályaink sérelme nélkül. Felhozom pedig azért, mert a jelenkorból vett példa jó segítség a mult megértésére. Szerzőnk szerint Isisnek éppen az a szerepe az egyiptomi vallásban, mint szűz Máriáé a keresztényben, sőt kimondja azt is, hogy ennek amaz előképe. A dolog lényegét tekintve tulságba csap itt át Beaugard. De egy mellékes kérdésben méltán s az egyiptomiak felfogására nézve tanulságosan hasonlítja össze a kettőt. Máriához rendkívül sok név alatt fohászknak a katolikusok, Isist pedig méltán mondja Plutarchus myrionymosnak. Ő egyik alakja az Osiris legendának, egyik háromságban az anyaság képviselője, de aztán általában az aegyptologok szerint azonos Mauth, Neith, Hathor, Nut, Mehur stb. önállóknak látszó istennőkkel. Tehát ezek Isisnek csak különböző elnevezései, Beaugard szerint különböző tulajdonságai, szerepei szerint. Ezek az elnevezések egymáshoz hasonlítva olykor igen távoli fogalmakat representálnak, úgy hogy az emberben gyanú támad: vajon nem pusztá képzelgés-e egy alakra annyi különböző nevet és tulajdont halmozni, a mint nemcsak Beaugard, hanem az aegyptologok általában teszik. Mária példája azonban azt mutatja, hogy igen is lehetséges, s a vallásos gondolkozással megegyező. Csak gondoljunk a Mária-litaniára, melyben Krisztus anyja a legkülönbözőbb elnevezések alatt tiszteltetik, p. o. Szent Mária, szűzek Szent Szűze, Jézus Krisztus Anyja, a Teremtő Anyja, Legtisztább, Sértetlen Anya, Igazság Tükre, Bölcsesség Székhelye, Szellemi Edény, Ájtatosság Edénye, Rejtélyes Rózsa, Elefántcsont Torony, Arany Ház, Menny Kapuja, Hajnalsillag, Bűnösök menhelye, Angyalok Királynéja, Szent Gyökér, tengeren evezők Serlege stb. Ezekkel szembe állíthatók Isis elnevezései, a melyeket szerzőnk szerint mind meg annyi plastikai hieroglyphphel érzékeltettek. És érdekes, hogy azok az irányok, a melyekben az emberi elme mozog, mennyire állandók évezredekken keresztül. Van példa arra, hogy korunkban, a nyomtatás és a gondolatok gyors közlésének annyi módja mellett, szűz Mária az ő különféle elnevezései és tulajdonságai szerint hieroglyphekben állítatik a hívők szemei elé, mint

akár Isis. Felhossa ugyanis Beauregard a párisi Notre-Dame-templomnak egy nagy Mária képét, mely körül kisebb keretekben le vannak festve Mária különböző tulajdonai, elnevezései, allegorice. Le van festve a menny kapúja, egy elefántcsont torony, a menynevei lilium, a rejtélyes rózsa stb. s mindenik képhez oda van írva: Ora pro nobis. E képek valóságos hieroglyhek.

Szerzőnk megkísérte kimenteni az egyiptomiakat az u. n. állatcultus vádjá alól. A sajtóságos jelenségnek egyelőre tetszetős, de mondhatni kalandos megfejtését adja. Először is megkülönbözteti az állatcultus korszakait, mondván, hogy Mózes korában csak az Apis volt benn a templomban. Következteti ezt onnan, hogy az a Mózes, a kinek annyi oka volt befeketíteni népe előtt az egyiptomi intézményeket, célja érdekében igen előnyös lett volna gunyolódnia a különféle kártékony állatok tiszteletével. De egy hanggal sem teszi ezt, hanem csupán az Apisról emlékezik meg. Herodotos és Alexandriai Kelemen korában azonban igen is ott van több vad és kártékony állat a templomokban. De nem lehet egyikökben sem egyebet látni, mint symbolumot.

Egyebek között részletesebb vizsgálat alá veszi a Memphisen őrzött és Ptáhnak szentelt Apist, először is arra az esetre támaszkodván, midőn Kambyes leszúrta a szent állatot.

A dolog úgy történt volt, hogy a mint Kambyes elfoglalta Egyiptomot, az Apis kimúlt s mig tartott az idegen hódító szerencséje, nem is akadt új. Majd Kambyes abban a hitben, hogy szerencséje változhatatlan, sergét két részre osztá s egyiket Aethiopia, a másikat Amon-oásisának a meghodítására küldte. Mindkét sereg elpusztult s Kambyes ennek sulya alatt érkeve Memphisbe ropant dühben tört ki, hogy Memphis egész népét örömjongásban találta. Azt hívé ugyanis, hogy az ő szerencsétlenségén újjonganak. Kérdőre is vontá ezért a papokat, de ezek azt felelték, hogy a nép csak azért van olyan nagy örömben, mert megtalálták az Apist s ez a szent állat kimaradása után igen örvendetes jelenségnek tekintetik. Kambyes maga elé viteté az újonnan megtalált istenséget s látva, hogy az egy bika, neki ment, hogy szúrja le. Meg is sértette ilyen szavakkal: „Szerencsétlenek! hát van olyan isten, kinek húsa és vére legyen s yással megsebezhető? Valóban egyiptomiakhoz méltó isten!”

Beauregard fejtegetéseiben oda jut, hogy Kambyes itt nem egy közönséges bravourhajhászó volt, nem is a vallási méltatlankodás hatása alatt cselekedett, hanem, mert jól tudta az Apis megjelenésének a jelentőséget: ez a nép önbizalmának a visszatértét jelentette s Kambyes úgy tett, mint egy találékony hadvezér, ki a legnagyobb válságban és szorultságban (nem voltak hadai) valamely kihívó tettel a legnagyobb biztonságot színleli. Ebből az esetből, valamint abból a tapasztalatából, hogy az Apis magától, vagy a papok kezétől segítettve elpusztult valahányszor valami nagyobb csapás érte az országot s új mindaddig nem került elő, míg a balszerencse tartott, vagy elérkezett az a kedvező idő, hogy célszerűnek mutatkozott a nép kedélyét a csapást elhárító munkára felvillanyozni: azt következteti, hogy az Apisnak Egyiptom egyik ősi templomában való őrzése nem volt egyéb, mint conventionalis kifejezése a nemzeti szerencse esélyeinek. Az egyiptomiak az istenségnek egy conventionalis jegyével, élő hieroglyphájával fejezték ki azt, hogy az isten boldogságot áraszt a nemzetre, valamint eltűnésével, hogy isten valamely csapást küldött az országra. Azt a szolgálatot tette az Apis, mit korunkban a proclamációk, melyek majd dicsőítik szerencse idején a kivívott sikert, majd a veszély napjaiban kitartásra és áldozatokra hívják fel a népet.

A tiszteletben tartott vadállatok közül bonczkés alá veszi a krokodilt és vízi lovat. Ezekről tudva van, hogy Setnek, a gonosz képviselőjének a jelképei. Ezeknek élő példányai — mint véli — nem voltak Mózes korában benn a templomokban. De már Herodotos meg Alexandriai Kelemen korában igen is ott voltak. De miféle kor ez? Egyiptom ekkor már idegen uralom alatt nyögött, nem volt egy csepp szabad helye sem, hol a nemzeti ellenállást megszervezhette volna. Ilyen ellenállás mégis létezett és arra a népfelkelésnek lelkesített. Kik által? A papok által. Hogyan? A papok felhasználták hieroglyphjeiket, melyeket csak az egyiptomiak értettek. Annak az állandó kifejezésére, hogy Egyiptom gyűlölt lények zsákmánya, bevitték templomaikba a gonosz istenség élő jelképeit. Ez volt a mód, melylyel az idegen uralom ellenőrzése mellett is a nemzeti elem színe, java, a papság protestált a nép előtt az idegen uralom ellen. Ennek volt is eredménye. Mert a persákat kiűzték s visszaállították a nemzeti függetlenséget. Ez nem sokáig állott

fenn, egyéb okokból. De az egyiptomiak azután is nehezen adták be a derekukat az idegen hódítóknak, Egyiptom még a római korszak alatt is folyton lázadások színhelye volt. Így nézve az állatcultust, az, tekintve a papság önfeláldozó küzdelmét, inkább dicsőségére, mint szégyenére válik. Kétségkívül saajtságos, a történelemben egyedül álló módja volt a néphez való beszédnek, az idegenek elleni protestationak, de hát Egyiptom az egyedüli ország, hol hieroglyphekkel, rebusokkal irtak.

Idáig ismét nem lehet követni szerzőnket. Az Apisra nézve felállított saajtságos theoriának ellenmondanak világos történelmi tények. Kambyses az Apis leszúrása után még több mint három évig időzött Egyiptomban¹⁾ s még ez alatt új Apist találtak, s ennek intronisatióját ugyanazon Kambyses engedte meg, ki Beauregard szerint olyan veszedelmes valamit látott az Apis jelenlétében. Ez az új állat Darius uralkodásának negyedik évében pusztul el, kevéssel az előtt, hogy a persa király, Egyiptomba ment leverni az Aryandes helytartó által támasztott lázadást. Különös tehát Beauregard theoriája szempontjából, hogy Apis jelenik meg Kambyses zsarnok kormánya alatt s éppen akkor tűnik el, midőn megindul a nemzeti mozgalom. Eretnék Apisnak sem tekinthették, mert éppen olyan ünnepélyesen temették el a fenmaradt sirirat szerint ezt az Apist is, mint elődeit. Mi több, Darius szelidebben akarván bánni az egyiptomiakkal, kimélni ohajtván vallásos érzületüket, 100 talentum jutalmat tűzött ki az új Apis szerencsés megtalálójának. Ha az Apist a nemzeti reactio fő symbolumának ismerte volna Kambyses, ilyennek kellett volna ismernie Dáriusnak is s a persa birodalom hirneves újjá szervezője olyan engedményt a politikában teljességgel nem tehetett volna, a minő lett volna a Beauregard értelmezése szerint az Apis megtalálásának elősegítése. Apisok voltak a persa uralom további szakában, valamint a görög uralom alatt is.

Hogy a cultusban szereplő állatok csak symbolumok voltak, egyszerűbb és természetesebb érvekkel s helyesebb adatokkal indokolható. Az istenek plastikai megjelölésénél szintén állatokhoz folyamodtak, mint részben láttuk is már, éppen Beauregardnak az egyiptomi állítólagos fetischismusról szóló fejtegetései ismertetésénél. Midőn ugyanis valamely istenséget vagy mondjuk isteni

¹⁾ Alfred Wiedemann, *Aegyptische Geschichte*. Gotha. 1884. 673—4.

tulajdont,, isteni tökéletességet akartak érzékeltetni, folyamodtak egy olyan állathoz, melyben volt valami hasonló azon tulajdonsághoz, vagy legalább képzelték, hogy van. És aztán vagy ennek az állatnak egész alakja lett amaz isteni tulajdon jegye, vagy egy emberi alak amaz állat valamely részével ellátva, ki egészítve, vagy amaz állat teste emberfővel. P. o. az Isissel azonos Hathort, az anyaság elvének representánsát egy egész tehén alakjával ábrázolták, használatos lévén az egyiptomiaknál a tehén úgy, mint az anyaság mintaképe, jelképe. Isis ábrázolványa női alak tehénfővel vagy női alak tehénszarvval, (minthogy a napnak neje, máskor anyja, van solaris jegye is: a nap tányéra; van Hathornok is). Rát és Horust emberi alak ábrázolta karvalyfővel, mert a nap útját ahhoz hasonlították, mintha arany karvaly repülne át az égen; innen a napot, Rát egészen egyszerűen úgy is ábrázolták, mint egy szárnyas kereket. Amon jegye emberi alak volt vörös koronával, két tollal, kormánypálczával és nyilakkal, de olykor egy bika, úgyszintén az Amonnal azonos Ptáhnak. Hogy honnan ez az utóbbi jegy, különféle magyarázatai vannak. A Beauregardét láttuk, Pierret már úgy értelmezi, hogy itt az a fogalom lép előtérbe, hogy isten mindennek teremtője, sőt magának is nemzője, teremtője. E tulajdon jelölésére pedig az erős nemző tehetséggel bíró bika különösen alkalmasnak látszott. Nem ugyan istenségek, de legalább szentek jelzése végett találunk a keresztyény középkorban is ilyen symbolikus alakokat, miket bátran hasonlíthatni az egyiptomi plastikai hieroglyphekhez. Ott vannak az evangelisták symbolumai, a bibliai Cherub alkatelemei: Matée az angyal, Márké az oroszlán, Lukácsé az ökör, Jánosé a sas s a középkori szobrászatban János előfordul olyan alakban, mely emberi test sas fővel, Lukács emberi testtel, ökörfővel.¹⁾

Kétségkívül a templomokban tartott élő állatoknak is csak úgy symbolikus jelentésüknek kellett lenniök, mint a faragottaknak. Valószínűleg az az okoskodás volt itt irányadó, hogy az élő symbolum még több hatással van a hívőkre a holt ábrázolványoknál. S hogy aztán ezekhez az állatokhoz, élő és faragott alakokhoz, a tisztelet egy nemével közeledtek, az azon általános emberi

¹⁾ Dr. W. Lübke. Grundriss der Kunstgeschichte. 382. l.

tulajdon következménye,¹⁾ melynél fogva szeretetünk, tiszteletünk tárgyának még képét vagy egyéb emlékeztetőjét is tiszteletben szeretjük tartani. Barátunk, szeretteink képéhez az érzés azon nemével közeledünk, melylyel az élő iránt viseltetünk. Tiszteljük a zászlót, becsben tartjuk az imakönyvet, holott azok magukban véve tisztán csak materiák.

Az ugynevezett állatcultus tehát csak consequentia, nem principium.²⁾

Vallásos symbolumok, melyek hasonlíthatók részben az egyiptomiakhoz, vannak korunkban is. Csak az Agnus Deit hozom fel. Alakja ott van a katolikus templomok főhelyein s méltán mondja Beauregard, hogy néhány ezer év múlva, ha civilisatiókat olyan katastróphák érnék, mint az egyiptomit, ha arról csak olyan töredékes tudósítások maradnának fenn, minők néhány tized előtt az egyiptomiakról szólók voltak, ama késő kor buvárai könnyen arra a gondolatra jöhetnének, hogy az egykori katolikusok egyebek között a bárányt is imádták, ámde mi tudjuk, hogy ez csak Krisztus jelképe.

A fennebbiek után természetes következménynek fog feltűnni, hogy a szent állatokat holtuk után bebalzsamozták s gondosan eltemették.

*

Az ismertetett vélemények azt mutatják, hogy az egyiptomi vallás körül tett buvárlatok jelen állása még különböző értelmezéseket enged meg, de annyi kétségtelen, hogy az a vallás sokkal emelkedettebb volt, mint a régiek hiányos vagy téves tudósításai alapján sokáig hitték. Beauregard tanai tekintetében eléggé kifejtettük nézetünket, a mi pedig a többieket illeti, itt is a már elmondottak után elég lesz röviden annyit kijelentenünk, hogy midőn Le Page Renouf és Brugsch pantheismusnak minősítik a kérdésben levő vallást, nézetünk szerint a leghelyesebb úton járnak. Mindent összevetve, úgy látszik, hogy az egyiptomiak egy szellemi főlényre vitték vissza a mindenség eredetét s hitük szerint ez a szellemi főlény a mindenségben keresendő, azzal egybeforrvá folytatja örök existentiáját s a természetet életető erőben

¹⁾ Beauregard szerint is.

²⁾ Renouf 232. l.

nyilvánul. Csak e tétel elfogadása mellett lehetséges egyfelől az ősmertetett monotheismust mutató jelzők és szerepek, másfelől ama hymnusok értelmezése, melyekben kétségbevonhatatlanul a természet nagyszerű alkotásai, erői istenítettnek. Bár egynek hitték az alaperőt, de a vallásos szemlélődés részekre bontá a természet sok oldalúságához képest s a mythologisálás a nevekből tulajdonneveket és személyeket alkotott. De a szent szövegekben lépten-nyomon fordulnak elő direct és indirect figyelmeztetések, hogy azok a látzólag önálló istenségek csak formái, nevei a főlénynek, hogy az az alaperő ezer felé szakad a természetben s mégis egy.

A mi Pierret solaris monotheismusát illeti, e rendszer csak egy része az igazságnak. Való, hogy a napnak, helyesebben: az istent manifestáló napnak első rangú szerep jut az egyiptomi valóságban, a mythologia tarka alakításai főképp e körül csoportosultak; való, hogy az egyiptomi felfogta a nap fő szerepét mind abban, mi él: de tagadhatatlan, hogy megkülönböztette az élő természetnek még egyéb tényezőit is, vallásos áhitattal fordulva azokhoz.

*

Ama tétel felállításával, hogy isten teremtette a világot, nem elégedtek meg az egyiptomiak, hanem igyekeztek a mikéntet is megfejteni s így a következő kosmogoniahoz jutottak.

„Kezdetben nem vala sem ég, sem föld. A Nun-nak nevezett, vég nélküli ős víz, sűrű sötétségtől övezve, tölté be a mindenséget és méhében rejté a férfiúi és női csirákat vagy a jövő világ kezdeteit. Az isteni ős szellem, mint az ős víz ős anyagától elválaszthatatlan, vágyat érzett magában teremtő cselekvésre és szava életre hívta a világot, melynek alkata és formagazdag arczulata előre tükröződött a szemében. A világ előállta után teste körrajzai, színei megfelelték az igazságnak, azaz az isteni szellem eredeti képzeleinek jövő munkájáról. A teremtés első ténye kezdődött egy tojás alkotásával az ős vízből, a tojásból a nap (Ra) lépett elő, közvetlen eredete az életnek e földön. Az isteni szellem mindenhatósága a maga legtündöklőbb alakjában a feljövő napban testesült meg“.)

¹⁾ Brugsch, 101. l.

Tehát a világ eredete s első sorban a fény előállása egy nedves ősz anyagban keresendő. Oly felfogás ez, a mely a föld különböző helyein árja és sémi népeknél egyaránt előfordul. Helyesen jegyzi meg Brugsch, hogy ezt nem kell valamely philosophiai szemlélődés eredményének tekintenünk, hanem egyszerűen a nap pályafutása mindennapos megfigyeléséből származónak. Tengerpartokon, nagy kiterjedésű síkok tavai, folyói, folyótorkolatai közelében a nap minden feljöttékor úgy tűnik a szemlélő elé, mintha a vízből merülne fel. A természet továbbá a nap feljöttével mindennap mintegy újból születni látszik és e mindennapi születés mintájára alkották meg aztán fogalmukat a világ első születéséről, mondván, hogy a fény, minden élet eredete, a vízből lépett elő.¹⁾

Az egyiptomi kosmogonia szerint az ősz szellem, az isteni erő eleitől fogva benne lakik az ősz anyagban, mondhatni azzal azonos, de spontán elhatározására, az ige kimondására van szükség, hogy öntudatos tevékenység nyilvánuljon a rendezetlen tömegben, mire létre jő a világ, megalakul a világrend. Úgy az ősz anyagot, mint a teremtő erőt Nun-nak nevezték. De megfelelőleg annak a kétségtelen ténynek, hogy az egyiptomi pantheon különálló istennevei alatt nagyrészt ugyanazon vallásos fogalmakat értettek: azt tapasztalhatni, hogy Nun szerepét Hermopolisban Thot, Memphisben Ptah, Thebaeben Amon, Elephantinében, Latopolisban s más felső egyiptomi városokban Chnum képviseli, sőt mivel a magát s a világot teremtő isten nőnemű tulajdonságúnak is képzel-tetett, hasonló szereppel bír Neith, Isis, Hathor, Bast, stb.²⁾

*

Az egyiptomi vallásban kiváló fontossággal bír a lélek halhatatlanságáról, a jövő életéről szóló tan.

A pyramisok, e világcsoadék, meg a napjainkig fennmaradt különböző rendszerű sírok, melyeket bámulatos technika, óriási munkaerő hozott létre, magukban is elegendők volnának azon meggyőződés felköltésére, hogy építőiknek fölötte sokat kellett foglalkozniok a jövő élet gondolatával. Még élénkebben tanuskodik e mellett az úgynevezett Halottak Könyve, melynek napfényre került különböző kiadásai legnagyobb részét teszik az egyiptomi irodalom maradványainak. E szent iratoknak egészen világos alaptan-tétele az, hogy a lélek, azaz az emberi alakba költözött isteni szik-

¹⁾ Brugsch, 101 s köv. ²⁾ Brugsch, 107 s köv.

ra halhatatlan, feltéve, hogy földi életében nem tért el az igazság útjáról. Az örökkévalóságot érintő e tan a véges emberi elme fejtegetései alá kerülvén, elveszté elvont, eszményi jellegét és anyagi szint öltött fel, inkább elhomályosítva, mint megvilágítva számtalan fejtegetéssel, részletes leirással.

Ama tannak egyik fontos következményű tétele, hogy nem csak a lélek halhatatlan, hanem feltámad a test is s egyiknek szüksége van a másikra. Innen a nagy gond, melylyel a sírokat készítették s a holttesteket a balzsamozás művészetével konserválták. A szicíliai Diodorus e szokást azzal a sokat emlegetett mondással örökítette meg, hogy az egyiptomiak házaikat a rövid idő miatt, melyet azokban tölthettek, csak beszállóknak, ellenben sírjaikat örök lakásoknak tekintették. Ennek az állításnak a második fele, mond Renouf, szószerint igaz, mert pa t' eta, a mint a legrégebbi időktől kezdve a sírokat nevezték, „örök lakhely“ jelent.¹⁾

Szóljunk itt pár szót e sírokról s azután a halottak könyvében leirt jövő élet némely mozzanatairól.

A pyramisoknál nincs miért időznöm, eleget olvasott és hallott azokról mindenki s tudja, hogy ama roppant épületek királysírok voltak. A rendeltetésükről forgalomba hozott sok selejtes vélemény végleg megtalálta czáfolatát, a midón abban a pyramisban, a melyet Herodotos Mykerinos király sirjának mondott, megtalálták csakugyan e királynak, a feliratok Menkerájának a kőkoporsóját és mumiatokját; különösen pedig a midón a legnagyobb pyramis belsejébe vésett feliratokból leolvasták az építtető nevét a Krisztus előtti V. ezredben élt Chufuét, ugyanazét, a kinek Cheopsz név alatt tulajdonította Herodotos a legnagyobb pyramis építését.²⁾

¹⁾ Renouf, 120. l.

²⁾ Chufu a IV. dynastia 2-ik, Menkera 5-ik tagja. Edynastia trónra jutását az aegyptológok közül legkésőbbre Lepsius teszi: 3124-re K. e., legkorábbra pedig: Champollion-Figeac: 5121-re. Mariette 4235 re. Wiedemann 1884-ben kiadott Aegyptische Geschichtjében összevetve több aegyptológ számítását 4875-re teszi az approximativ évszámot. Midón Menkera koporsóját Angliába akarták szállítani, a kő sarkophág a hajóval együtt a tengerbe süllyedett. De megmaradt a sykomorfából készült koporsó (numia-tok) fedele, melynek felirata becses tanúsága annak, hogy a jövő életről szóló tan már ebben az ősrégi korban úgy ki volt fejteve, mint később ismerték. A szöveg fordítását kevés eltéréssel adják: Wiedemann 192, Maspero 72, Renouf 173.

Később a királyok felhagytak a pyramisok építésével és sírjaikat sziklahegyek oldalába mélyítették. Az e nemű, olykor a legmerészebb tervezetű¹⁾ s óriási munkával végrehajtott sírok legérdekesebb példái a biban-el-moluki királysírok a XIX. dynastia alapítója, I. Sėti óta. De nagy számmal maradtak fenn épp annyi művészettel, mint munkával készült sírok magánosoktól. Ilyeneknek legérdekesebb sorozata a beni-hasani sírok, a Nilus völgyét jobb felől kísérő hegyek oldalában. E sírok tervezetétől lényegesen különböznek a sík helyen készültek, de abban mindenik megegyezik, hogy meg van benne a három fő helyiség, 1) a sírkápolna, egy tágas terem, mely arra szolgált, hogy a halott hozzátartozói körönkint összegyűljenek benne s áldozatokat mutassanak be az elköltözöttnek, érte imádkozzanak. Itt, e helyen, lefestve látták az elköltözött egész életét. Mert a falak sűrűn be voltak borítva reliefekkel, melyek az illetőt élete foglalkozásai közben tüntették fel: mint gyakorolta hivatalát, mint időzött mezei jószágain, ügyelte munkásait, gyönyörködött barmaiban, mint mulatott, vadászott vagy zenét hallgatott, társalgott. A reliefek a régibb korban kivétel nélkül a földi élet jeleneit ábrázolják s csak később jut tér a jövő életnek is. A rajzokat, domborműveket többnyire magyarázó feliratok, komoly vagy tréfás mondások kísérik. 2) A terem egyik oldala mellett van egy szűkebb helyiség, melybe az elhúnyt szobraikat helyezték és a melynek bejárata el volt falazva, csupán egy kis nyílás hagyatván fenn, melyen keresztül az áldozat füstje, az összegyűltek imája a szobrokig hatolhatott. 3) A tulajdonképeni sírbolt mélyen lenn volt a kősziklában s ahhoz egy kútszerű, több meter hosszú nyílás vezetett le a nagy teremből, de a melyet a halott elhelyezése után nehezen eltávolítható építő anyaggal betömtek, úgy, hogy az ilyen sírok felnyitása a későbbi kincskeresőknek és tudományos kutatóknak igen fáradságos munkába került.

A terembe való bemenetel fölé, valamint a belső falakra is imákat véstek be, melyekben kérték, hogy a halott boldog legyen, kívánták, hogy áldozatokat kapjon az ünnepek alkalmával, az év elején, minden hónapban, félhónapban, sőt mindennap is. S az ál-

¹⁾ Sėti sírjáról mondja Lenormant: „az ember alig bírja fölfogni, hogy az építés miként merészkedett csak tervét is megalkotni.“ Részletesebben ismerteti: Ebers György: Aegypten in Bild und Wort. 2. köt. 328 s köv.

dozatokat a hátramaradtak igyekeztek pontosan gyakorolni, mert általában minden egyiptominak legfőbb vágyai közé tartozott, hogy holta után minél többet s minél tovább emlegessék. Ennek előmozdítása s egyáltalában a halottak emlékének ápolása első sorban a fiú kötelessége volt s főképp ezért tekintették áldásnak a fiú születését. Ha valaki ellenségének valami igen rosszat akart kívánni, azt az átkot kérte reá, hogy ne hagyhasson maga után fiat hátra s emléke vesszen ki örökre. II. Ramses egy hosszú felíratban emlékezvén meg azokról az intézkedésekről, melyeket atyja I. Sėti emlékezetének a tiszteletére tett, így szól a többek közt: „A legszebb, mit látni, a legjobb, miről hallani lehet: a háládatos gyermek, kinek szíve atyjáért dobog.“ Dicsekszik aztán, hogy ő is ilyen fiú, ki atyja emlékének ápolására tőle minden kitelhetőt megtett; míg e földön él, áldozatokat mutat be neki; gondját viseli templomainak, oltárainak, azokat helyreállítá, papokat állított be szolgálatára; nagy uradalmakat, ellátva jobbagyokkal, kézmivesekkel, marhaállománynyal, hajókkal, rendelt a papok szükségletére. Ha így gondoskodtak a királyok atyáik emlékéről, nem csoda, ha azok cultusa évezredekken keresztül, megszakadás nélkül állott fenn. Így a XXVI. dynastia (664—524 K. e.) korában szerepel egy Psemtek nevű papja Chufu királynak, a legnagyobb pyramis építőjének.

A mumiák mellé tettek egy-egy példányt az u. n. Halottak Könyvéből. Ezek nem voltak egyenlő terjedelműek, hanem ki-ki halottja számára tehetsége szerint készítettett egy többé-kevésbé teljes másolatot egy terjedelmes régi szöveg után. Teljes példány nem létezik a fennmaradtak közt. A legterjedelmesebb Turinban van, 165 fejezetből áll, mégis hiányoznak belőle olyan fejezetek, melyek másokban előfordulnak. Legutolsó alakjuk e vallásos iratoknak valószínűleg a XXVI. dynastia korából származik, de alapjukban igen régiek: némely fejezetről az mondatik, hogy az I. dynastia korából, másokról, hogy a IV. dynastiabeli Menkera idejéből származnak s csakugyan sok fejezetet találtak olyan emlékműveken, melyek a Hyksosok beütése előtt jóval korábbi időkől származnak. Mert t. i. az egyes fejezeteket nemcsak papyrusra írták, hanem koporsókra, sírok falaira stb. is vésték vagy rajzolták.

A Halottak Könyvének fejezetei tartalmaztak először is imákat, melyeket a balzsamozás közben mondtak és a melyekkel Osi-

rist kegyelmességre, Thotot arra kérték, hogy vezérelje az illetőt az alvilágban. Voltak bennük tanítások, hogy a halott meg tudjon felelni mind azokra a kérdésekre, a melyek a vallásos tanok köréből majd elébe terjesztetnek. Midőn a mumia már el volt helyezve a sírboltban s el volt látva minden, e földön közölhető tanításokkal, a lélek kilépett a koporsóból. Az így vándorútjára indult lélek az egyiptomiak hite szerint nem csupa szellem, hanem még a földön viselt testet is elhagyva, bizonyos anyagias alakot öltött magára, evett és ivott. Útközben a legnagyobb veszélyekkel, gonosz lényekkel kell megküzdenie, de győzedelmeskedik mind ezek felett, részint a Halottak Könyvéből merített tudomány, részint Thot tanácsai segítségével. Majd visszanyeri a földön viselt s a balzsamozással megőrzött testét, már ennek birtokában van, midőn Anubis átvezeti egy tekervényes labirinthen s majd az igazság specialis representánsa, istennője Osiris ítélőszéke elé vezeti, hol sorsa végleg eldől. Itt bizonytságot kell tennie először tudományáról, hogy t. i. mennyiben jártas a vallás tanaiban. Meg kell mondania az Osiris körül ülő 42 bíró nevét, jelentőségét. Mind ebben vezérli őt a Halottak Könyve. Másodszer igazolnia kell, hogy tiszta életű volt a földön. Az egyiptomiak erkölcsi fogalmai szempontjából is szerfölött érdekes az a beszéd, melyet a halott most Osirisnek s aztán a többi 42 bírónak elmond. E beszéd Maspero) fordítása szerint így hangzik: „Üdv nektek igazság urai! Üdv neked nagy isten, az igazság ura! Hozzád jövök parancsolóm, hozzád közeledek, hogy lássam magasztosságodat! Mert tudva van, hogy ismerem a te nevedet, s azon 42 bíróét, kik veled együtt ülnek az igazság csarnokában, kik a gonoszok testével és vérével táplálkoznak azon a napon, a melyen a szavakat mérlegelik Osiris, az igazság tanuja előtt. Kettős szellem, az igazság ura, a te neved. Igen, én ismerlek titeket, igazság urai, igazságot hoztam nektek, irtottam számatokra a hazugságot. Az emberek ellen nem követtem el hamisságot és csalást! Nem üldöztem az özvegyeket! A törvény előtt nem hazudtam! Nem tudom, mi a hazugság! Mi tiltva van, nem cselekedtem! A munkafelügyelőkkel nem dolgoztattam naponta többet, mint a mennyi illet! . . . Nem voltam

) Maspero, *Gesch der Morgenländ. Völker im Altertum*. Überz. v. Pietschmann 43—44 l.

könnyelmű! Nem voltam tunya! Nem voltam munkátlan! Nem voltam kelleetlen! Nem tettem olyat, mi gyűlöletes az istenek előtt! A szolgát nem bujtogattam fel ura ellen! Nem éheztettem senkit! Nem okoztam könnyeket! Nem gyilkoltam! Orgyilkost nem béreltem fel! Nem leselkedtem senki után! Nem loptam el a templomoktól a kenyeret! Nem sikkasztottam el az isteneknek szánt áldozati kalácsot! Nem fosztottam ki a halottak holmiját és kötelekeit! . . . Nem csaltam! Nem hamisítottam meg a gabona-mértékeket! Egy ujjnyit sem csaltam a mértéknél! A szántóföldek-ből nem tulajdonítottam el egy cseppet sem! Nem követtem el csalást a mérleg nehezékeivel! Nem hamisítottam meg a mérleg egyensúlyát! A csecsemők szájától nem vontam meg a tejet! A szent állatokra nem vadásztam! A szent madarakat nem fogtam el! A szent halakat nem halásztam ki tavaikból! A vizet nem fogtam el! A víznek egyetlen ágát sem metszettem el! A szent tüzet nem oltottam ki! . . . Az isteneknek szánt barmokat nem hajtottam el! Az istent nem kergettem vissza a processióján! Tiszta vagyok! tiszta vagyok! tiszta vagyok!”

Megjegyzendő, hogy a halott egész tulvilági útjában Osiris név alatt szerepel. Ennek megfejtésére részben az szolgál, hogy az igazak holtuk után általában egybe olvadtak az istenséggel, s hogy aztán a halott miért nyeri éppen az Osiris nevét, abban leli magyarázatát, hogy az egyiptomiak az emberi élet folyását a nap pályájához hasonlították. A nap mint egy gyerek születik reggel, küzd ellenségeivel s miután elérte pályája tetőpontját, hanyatlani kezd, hogy este meghalni lássék; de valójában nem hal meg, hanem mint Osiris haladja meg útját az alvilágban, hogy másnap újra szülessék. E jeleneteket már a legrégibb idők óta az emberi élet fő mozzanataihoz hasonlították: már Menkera király az ő kóporsója fedelén levő feliratban úgy szerepel, mint Osiris.

Miután a halott bírái előtt tanúságot tett maga mellett, szívet Horus és Anubis az igazság mérlegére helyezik s ha azt nem billenti le a másik serpenyő, melyben az igazság jelképe van, az illető idvezül; ha pedig szíve gonosznak bizonyult, elítéltetik. A gonoszok vagy azonnal megsemmisülnek vagy még egy darabig a földön kóborolnak s vagy emberekbe bújnak s azokat gyöttrik, vagy tisztátalan állatok alakjait öltik fel. De minden esetben bizonyos idő múlva sorsuk a megsemmisülés.

A jók visszatérnek eredeti kútforrásukhoz, istenhez, vele egygyé olvadnak össze. A feloldozott lelkek identificáltak a sokféle név alatt megkülönböztetett istenségekkel: hol mint Osiris, hol mint Ra, Tmu, Horus, Seb stb. szerepelnek. Mint isten millió-megmillioszor, azaz örökkön-örökké újjá születnek. Ime a nagy különbség az ind és egyiptomi világnézet közt. Az indokra nézve a legnagyobb boldogság, a legfőbb cél a megsemmisülés volt s a legborzasztóbb büntetés az újjászületés végnélküli sora, ellenben az egyiptomi előtt a főboldogság az öröklét volt. Igen, mert az egyiptomi telve volt életkedvvel, szerette a földi életet, meg birta becsülni annak örömeit s bátor szívvel hordozta terheit. Ennek jellemző tanúsága, hogy a tulvilági életnek is legnagyobb gyönyörüségeül azt tartotta, hogy ott majd olyan pompás földet fog szántani, hol a gabona hét-rőf magosat nő, három sőt négy rőf hosszú kalászt hoz. Persze bőven lesz jó itala, tápláló és ízletes eledele s friss szellő fogja üdíteni. Ha tetszik, vissza is tér a földre, vagy időzhetik bármely részében a mindenségnek, különböző alakokat öltvén magára. De megjegyzendő, hogy ezek a metamorphosisok nem szükségképiek, mint az indus lélekvandorlásban, hanem egyesesen az illető lélektől vagy geniusának tetszésétől függönek. Itt egy oly kifejezést használtunk, mely magyarázatot igényel: a genius t. i. Az egyiptomiak úgy hitték, hogy az embernek a maga testében lakó lelkén kívül van egy saját geniusa, szellemi alteregoja olyan értelemben, mint a fervek a persáknál. Ka-nak nevezték, fenmarad a test halála után és sokszor szerepel a meghalt vagy lelke helyett, sokszor ennek szólnak az áldozatok s az idvezült cselekedeteit ez irányozza. Egész szerepe, viszonya a lélekhez, homályos.

*

A vallások értékének megítélésénél nem hagyható figyelmen kívül a moral, melyet az illető vallás a maga követőinek tanít. Azok az erkölcsi tanok, a melyek elveiket az egyiptomi vallásból merítették, ennek színvonalát csak emelhetik szemünkben. Az a negatív confessio, a melyet a halottak Osiris ítélőszéke előtt tesznek, elegendő bizonyosságul szolgál a mellett, hogy az egyiptomiak morálelvei nemesek és emelkedettek voltak. Tanították az istenfélelmet, jámborságot, szemérmességet, önuralmat tettben és szó-

ban, az alsóbb rangiak iránt jóindulatot, felsőbbek iránt tisztel-
tet, a szülők, a felebarátok iránti szeretetet, gyengék oltalmát.
Törvénykönyvük súlyosan büntette az olyat, ki veszélyben forgó
embertársának nem vitt segílyt, bár tehetne volna; továbbá egy-
aránt sujtotta a szabad ember és rabszolga gyilkosát.

Az egyiptomiak morálelvei általában hasonlítanak az ó tes-
tamentomiakhoz s kétségen kívül helyes úton járnak azok, a kik
e tekintetben tényleges összefüggést keresnek az egyiptomiak és
zsidók között, még pedig a chronológiára való tekintettel úgy,
hogy az elsőeknek kellett az utóbbiak tanítóinak lenniök. Ennek
csak egy megkapó bizonyosságát hozom itt fel: egy ősrégi erkölcsi
tanítást abból a műből, melyet a világon ismert könyvek közt a
legrégebbsnek tartanak, s melyből már fennebb, Renouf után me-
rítettünk. Ez az u. n. Prisse-papyrus, a francia nemzeti könyv-
tárban. Egyik részét, a mely 15 lapból áll, egy Pta-h-hotep
nevű öreg királyfi és nomosfőnök írta a K. e. IV. ezredben Assa
király, az V. dyanastia (K. e. 3951—3703. Mariette szerint) nyol-
czadik tagja korában. A 110 éves író eleven színekkel, de elég
naivul panaszkodván a könyvben azokról a kellemetlenségekről,
melyek az öregkor kísérői, előadja, hogy kérdést intézett istenhez:
mi hasznot tehetne még elgyöngült állapotában, mire azt a taná-
csot nyerte, hogy adjon tanításokat az ifjúságnak. Így osztja aztán
erkölcsi leczkéit, melyek közül legérdemesebb az említésre im ez:
„Áldás a tanulékony fiu engedelmessége; a fiu, ki atyjának szót fo-
gad, öreg lesz épp ennélfogva.“ Lehet-e tagadni, hogy „Tiszteljed
atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj a földön“ írója Egyip-
tom morálja által volt inspirálva.

S itt csaknem végezhetném, de álljon még itt néhány érde-
kes részlet abból az ősrégi erkölcsstanból: „Ha nagyra vitted dol-
godat, miután alacsony sorsú valál, ha kincseket gyűjtöttél, miután
szegény voltál, úgy, hogy városod legelőkelőbbje lettél, s ha az em-
berek gazdagságról ismérnek és hatalmas úr vagy, ne engedd, hogy
szived fenhéjázó legyen a gazdagságért, mert annak a szerzője isten.
Ne vesd meg felebarátodat, ki az, mi te magad voltál, hanem bánj
úgy vele, mintha hozzád hasonló volna. Ha bölcs akarsz lenni,
gondoskodj házadról, szeresd feleségedet s ne pörölj vele, tartsd
jól, ékesítsd, mert az jól esik testének, adj neki jó illatszereket, s

mig élsz, szerezz neki örömeket, mert egy olyan jószág ő, a melynek a birtokoshoz méltónak kell lennie. Mindenekelőtt ne légy gombra. Mig élsz, vidámságtól sugározzék arcod, mert még senki sem hagyhatta oda koporsóját, ha egyszer beletették.“

Ugyancsak a Prisse-papyruson van egy más, Ptah-hotepnél még régebbi szerzőtől származó csonka mű, melyben az író Lenormant szerint bölcs Salamon példabeszédeire emlékeztetően mondja: „A szerencse minden helyzetet jóvá teszen, csekély baleset elegendő megalázni a legnagyobb embert.—A jó szó fénylőbben tündököl, mint a smaragd, melyet a rabszolga keze a kövecsek közt talál. — A tudóst átjárja tudománya; jószágos a keble, kellemesek ajkai.“¹⁾

Dr. Schilling Lajos.

---

¹⁾ A Prisse papyrusról és Ptah-hotepről lásd: Lenormant, 342—3 l. — Maspero, 82—4. Wiedemann, 201—3.

A MÓCZOKRÓL.

Második és befejező közlemény.¹⁾

IV. Műveltségi állapotok, nyelv.

Rendezett tanügyi állapotokról a havasban, beszélni nem lehet. A havas természete az eféle dolgokat meg nem tűri. Ezzel egyáltalában nem azt akarom mondani, hogy a havasi nép az iskola iránt ellenszenvvel viseltetik, vagy hogy itt iskolák ne volnának, hanem azt, hogy itt a természet az iskoláztatás ellen dolgozik; a helyzet maga olyan, mely a tanügyi törvények végrehajtását lehetlenné teszi.

Nincs község itt iskola nélkül. Sőt Topánfalván öt, Szkarisorán három, Albákon kettő, Bisztrán kettő, Csertésen kettő fogadja be naponként a móczok gyermekeit. Az iskola épületek kőből, kiváló alkalmas helyen, tágas, szellős tantermekkel, nagy ablakokkal, megfelelően a törvényeknek és rendeleteknek építvék; az iskolák élén tisztességesen dotált képzett tanítók állanak; felszerelés tekintetében nagy hiányok nem mutatkoznak, ámde mindez nem kielégítő; megfelelő eredményt ezen igyekezettel sem lehet elérni.

A mócz iskolájára sokat áldoz, templomára sokat ad. Egy-egy tanító évi fizetése 3—400 frtban van kiszolgáltatva, ott a hol 200 frtról van szó, az a tanító, állandó panaszszal van tele. Egy-egy iskola építése belekerül 4—5000 frtba, holott anyagához a mócz könnyű szerrel jut. A tanítói lakás rendesen az iskolai épületben van.

Hogy daczára ezen áldozatoknak az iskoláztatás szomorú képet nyújt, okát a sajátságos helyzetben kell keresnünk.

Vegyük például Albák községét, mely két szép iskolával diszelekszik.

¹⁾ Első közlemény megjelent e kiadványok IV. kötete 2. füzetében.

E község 5166 lakossal bír, van két iskolája; tanköteleseinek száma felmegy 5—600 ra. Tehát 5—600 gyermeknek kellene Albákon tanulni; legalább 500 gyermek számára rendezni be a tanintézeteket. Ez a költsékezés azonban haszontalannak bizonyulna; mert Albák két tanintézetében soha sem járt 100—120 gyermeknél több és nem is fog járni soha. Bármily szigorúak legyenek is törvényeink és bármily pontos legyen azoknak végrehajtása, az iskolabajárók száma emelkedni nem fog.

Albák ugy szólva négy □ mértföldön fekszik. Ez a négy mértföld pedig áll havas tömkelegből, itt-ott egy-egy szűk völgygyel; kopár szikla, vagy fenyves, lapályok csak a havastetőkön, vagy oldalakon terülnek el s szolgálnak legelőkül. A lakosok szét szórta lankák, egy, két mértföldre egymástól, hegygerinczen, fenyvesek oldalán, közepén; négy-öt ház ha egymás mellett van az már népes hely.

Az iskola rendszeren a templom szomszédságában van egy-egy nyiltabb völgyön, a hol a község előljárósága is székel, no itt látható aztán 30—40 ház, ezek sem egymás mellett építvék a völgyben. Hiában keresi valaki itt a havasban tehát a falút, mert nem kapja azt meg sehol.

Hogy lehet már képzelni is, hogy a mócz egy-két mértföldnyi távolból iskolába menjen és legalább estve abból hazatérjen. Így az iskolát rendszeren igénybe veszik azon gyermekek, a kik annak közelében lankak.

Ide járul még az a körülmény is, hogy az utak, ösvények ép akkor járhatlanok, mikor az iskoláztatási időszaknak virágoznia kellene. Téli időben például, még a szomszédba sem jár a mócz, mert nincs útja, oda van házába, telkére zárva összes marháival, annál kevésbé járhat a gyermek, kit egy-egy hófúvás örökre eltakarhat. A ruhátlanság is nagy baj s az élelmi szerek hiánya gondot okoz akárhányszor.

Azért még sem kell a havasi móczot azzal a mértékkal mérni, amelylyel akár a mezősegi román embert mérni szokás. A mócz mégis tanultabb, értelmesebb; irni, olvasni tud, azért ha az iskolában nem, az írást, olvasást megtanulja otthon, másoktól, a kik már tudnak, vagy megtanulja künn a világban, a hová elmegy kenyeret keresni. Általában véve e vidéken az irni-olvasni tudók száma igen örvendetes.

A mőcz nyelve szintén érdekes. Eltekintünk attól a sajátos hangsúlyozástól, mely a szavak végtagját érinti, mint például: acoló, pădure, frumosé; s attól a sok különleges szótól a mely ott közszájon forog, megemlékezem arról a nevezetes jelenségről a nyelvben, mely abban nyilvánul, hogy az **n** betű két magánhangzó között **r** betűvé változik. Ez a jelenség — rotacismus — ma az erdélyi részekben csak a mőczoknál tapasztalható.

Addig, a mig az erdélyi román ember azt mondja: lună, adunător, albină, bun, funie, lână, rădăcină, răsună stb. a mőcz megforgatja az **n** betűt s átváltoztatja **r** betűvé s mondja: lură, adurător, albiră, bur, furiă, lără, rădăciră, răsura stb.

Minő jelenség ez? Honnan vette át a mőcz e nyelvi saját-ságot.

A román tudósok foglalkoztak e kérdéssel, mert, már ily sajátossággal a mohácsi kodexben is találkoztak.

Nem csak e kodex, de Isztria népének hasonló saját-sága még több okot nyújtott a gondolkodásra, mert a mind Maiorescu Jon „Itinerariu in Istria“ című műve mutatja, ott is azt mondják: lură, cărbure, bire; lună, cărbune, bine helyett. Így lettek figyel-mesek a voronecz-i-kodex hasonló tüneténeire; majd megfigyel-ték a népet több helyen s egy-egy szóban Moldovában, Romániában, Macedoniában rájöttek hasonló esetekre.

Azt tartják, hogy egykor e saját-ság általános volt a román nyelvben, azért lehet megkapni Istriában, Macedoniában, még a mőczok között is s csak lassan-lassan ment ki a divatból. A voronecz-i-kodex magyarázója trák nyomnak tartja a nyelvben, mert Albánia népénél általános.¹⁾

A mőczok nyelvére nagy befolyást gyakorolt a magyar nyelv is; mindenek előtt több hangot vett a magyartól, melyek a magyar alfabetumban **ty**, **gy**, **ny** összetett mássalhangzók által fejeztetnek ki; e hangok előfordulnak a mőczoknál a **d**, **t**, **n**, helyett azon esetben, hogy ha utánnuk e vagy **i** hangzó következik; **gy** betűvé változik sokszor meg a **g** betű is e és **i** előtt. Így a mőcz azt mondja: gyintye, ínaintye, vagy íraintye, nyinge, binye, gyindă,

¹⁾ Sbiera J. Codicele Voronețean. Csernovitz 1885. 229 és következő lapjain. Továbbá: Hasdeu P. Bogdan: Cuvinte din bețrăni. Bukarest 1880. 1. és következő lapjain.

Gyorgye stb. dinte, înainte, ninge, bine, ghindă, Gheorge helyett. Ezen hangok különben ott, a hol a románok a magyarral sűrűbb érintkezésben vannak, általánosak.¹⁾

Bármennyire igyekeznek is e hangokat kiküszöbölni a nyelvből s bár odáig jutottunk már, hogy az irodalmi nyelvben egyáltalában nélkülözhetjük és nélkülözzük is, a nép nyelvéből teljesen kiküszöbölni lehetséges nem lesz.

E hangok elleni gyűlölet nem indokolt, mert azok a román nyelvek szellemével összeütközésben nincsenek. Hiszen az ily hanglágyítással ugy az olasz, mint a francia nyelvben találkozunk; de találkozunk a maczedo-román dialectusban is, ott az **n** és **m** betűk e és **i** előtt szintén **ny** hangot adnak. A **ty**-nek és **ly**-nek megfelelő hangot megkapjuk az istriai román dialektusban is.²⁾

A mint ama hangok azon nyelvek római eredetűségét kockára nem tették, a román nyelvért annál kevésbé tennék.

Magyar befolyásra vall az a sok magyar szó is, mely a mőcz nyelvében előfordul.

A bikát minden román taurnak szokta hívni; a mőcz azt mondja, hogy bic = bik. Ez éppen olyan különös, mint a milyen különös az, hogy a medvét medvetnek (szl. elem) hívja néhol, holott minden román előtt urs az ő becsületes neve.

Különösnek tartom, mert a románok előtt szinte ismeretlen, e kifejezést: Ce vigan³⁾ esci! Milyen vigan, milyen eleven, egészséges vagy? A mőczoknál nagyon divatban van.

Felemlitem még a következőket: ocos, = okos, tărnaț = tornác; tămăduesc = feltámadok, felegészségesedem; postav = posztó; tăgăduesc = tagadok; ilău = ülő; jilip = zsilip; jogadia = zsigora, lăcată = lakat, zar = zár, melegar = melegágy; tolcer = tölesér, văltaș = vallatás; viclean = hivatlen; gând = gond; gazdă = gazda; bir = bér; belseg = bőség; bagău = bagó; aldămas = áldomás; = alduesc = áldok; sălaș = szállás; sersam

¹⁾ Franc T. és Candrea Gh. Rotacismul la Moți si Istrieni. Bukarest 1886. 23. és köv. lap.

²⁾ Maiorescu J. Itinerariu în Istria. Jassi. 1874. 30 lapon.

³⁾ Némely helyen például, Szolnok-Dobokában jigan-t használnak, a mi elevenet, fűrgét jelent. A magyar vig-ből ered. Jigan, jigăniă, vadállatot is jelent.

szerszám; sucă = szokás; şugar, şugărel = sugár; şoim = solyom; baieş = bányász; şoldān = süldő; uriăş = óriás, zăbală = zabolá, vardă = várda slugă = szolga saniă = szán stb. stb. E szavak valódi eredetiségének kimutatása nem lehetett czéлом; e helyen csak azt hangsulyozom, hogy azok tisztán magyar befolyásnál fogva kerültek a móczok nyelvébe.¹⁾

Ha valaki figyelemmel kíséri a tutajos móczok eljárását a tutajfák megjegyzésénél, tapasztalni fogja, hogy mindig bizonyos jegyeket használ, olyanokat, a melyeket fejszével könnyű szerrel felvághat. Ezek mindig egyenes és soha görbe vonalokból nem állanak, a mi csak arra vall, hogy fejszével, szekerczével, görbe vonalokat vágni nem lehet.

Az egyik embertől megkérdeztem volt, hogy miért metszték fel épen azt a jegyet a fára, a mit felmetszett. Meg akartam győződni arról, hogy vajjon a jegyírás öntudatosan eszközöltetik-e vagy csak esetlegesen véletlenül.

A mócz azt felelte:

— Már mi ezt a jegyet írjuk fel.

Ugy értette, hogy a családja.

És valóban a tutajos nép között, de nem csak, hanem a móczok között általában forgalomban vannak bizonyos jegyek, melyek oda nyomatnak, vésetnek a szerszám fákra, egyes tárgyakra, melyekkel ugyszólva a tulajdonjogot akarják kifejezni.

Buráda Todor²⁾ jeles román író, a romániai tutajosoknál lívó efféle jegyeket összegyűjtötte és kiadta. Boliac Cesar, Romániában, Szlon községében, egyes tárgyakon, melyek ős időkből naradtak fenn, felfedezett bizonyos jegyeket, a melyek a tutajosok által használt jegyekhez hasonlítanak.

A román tudósok, Hasdeu különösen és Boliac ezen jegyeken³⁾ a dák s illetőleg (a szloniban) a mongol betűket vélik fel-

¹⁾ Miklosich: Die Slavischen Elemente im Magyarischen, (Bécs 1884 kiadás) című művében ezen itt idézett szavak némelyikének szláv eredetét mutatja ki.

²⁾ Despre creştăturile plutasilor. Jassi 1880.

³⁾ Istoria critică a românilor. Bukarest. II. kötet 21—23 l. — cífele: Dacia înainte de romani. Bukarest 1880. II. R. 919 s kötező lapjain — Trompeta Carpatilor. 1871. évfolyam. 939 szám.

fedezni. Hasdeu a dák alfabetum létezését vallja. Dekeneus, dák varázsló, Krisztus előtti időben, mint ez Strabonál fel van jegyezve, Egyiptomban járt, honnan egy alfabetum jegyeit hozta magával, s azokat a dák nép között terjesztette.

E román tudós szerint a székely írás-jegyek dák jegyek, melyeket a székely nép a román néptől kölcsönzött volt, melylyel szomszédságban, itt-ott pedig vegyesen élt. Hogy ezen székely jegyek a román néptől vétettek át, arról Kézay Simon régi kronikás is tanuskodik, midőn mondja: hogy a székelyek a havasokban a oláhok szomszédságában lakván, azoknak betűit átvették.¹⁾

A Lakatos István által 1702-ből fennhagyott székely álfabetum 56-jegyét, valamint az enlaki templomon felfedezett székely írásjegyeket összehasonlították a román tutajosok által használt jegyekkel és arra az eredményre jutottak, hogy a két népnél divó ilyenmü jegyek egymással nem csak hasonlók, de ugyanazok.

Ezek tehát összevéve dák írásjegyek volnának.

Tocilescu „Dacia înainte de romani“ czimü nagybecsü és felette terjedelmes munkájában a Hasdeu által felállított dák betü elméletet nevetségesnek és minden alapot nélkülözőnek tartja; ez a véleménye kiterjed a székely írásjegyekre is.²⁾

Szerinte Dekeneus, nem alfabetum jegyeket hozott be a dákok közé, hanem varázsjeleket, a mint ezt Strabo tisztán kifejezi, kinek szavait Hasdeu rosszul, illetőleg a maga javára értelmezte.³⁾

A dák betü kérdése idáig fejlődött — előbbre alig lesz vihető, mert mellette alig lesznek adatok szerzhetők.⁴⁾

A mócz tutajos nép által használt számjegyek megegyeznek azokkal, a melyeket Burada is felemlit, hogy Romániában is hasz-

1) „Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cogoverunt remeasse, redentibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum (t. i. Blackorum) uti perh bentur.“ Lásd különben Hasdeu B. dolgozatát. Columna lui Traian cz. folyóiratban. 1873. évfolyam 188—190. lapokon.

2) Dacia înainte de romani. Bucarest 1880. 920 és következő lapjain.

3) Strabonál erre vonatkozólag e szó fordul elő *πρωόμεσία* (ezen igéből: *πρω* - *σημαίνω* előre mutatok, kijelölök valamit). Hasdeu ezen szó alatt írásbéli alakokat, jeleket, betűket ért; Tocilescu, pedig helyesen előjeleket.

4) E kérdést bővebben tárgyalom a Budapesti Szemle idei octoberi füzetében.

nálnak. Így 5-ig római számmal I. II. III. IIII. irnak; az öt márdült. I. jeggyel jelöltetik; a hat II stb. a tiz V. a száz X. az ezer * jeggyel jegyeztetik. A tutajos népnél tehát ezen római számok fennmaradtak, mert könnyen, fejszével, vagy bárdal megcsinálhatók voltak; az arabszámok hódítani görbe voltuknál fogva nem tudtak.

Ezen római számjegyek sikerrel használtatnak az ugynevezett rebusán — rováson. Ez egyes vagy kettős fadarabból áll. A rovás egy fadarabból áll akkor, ha a gazda, csak a maga dolgait akarja számban tartani; kettős akkor, a midőn ketten vannak általa érdekelve; ekkor a két darab egymás mellé illesztetik pontosan, s késsel mindkettő egy rovást kap. Az, mely a gazdánál marad nevezetik ma t k á n a k, a másik c z i n k u s á - n a k.¹⁾

A mócznak nagy gondot ad a papirra irt okmány megőrzése; könnyen elszakad, megázik, vagy sok esetben annak a veszélynek is ki van téve, hogy az egerek szétrágják. A rovásokat oda akasztja a szoba falára.

Bármit mondjanak a móczról, értelmes és körülményeihez képest, némi látkörrel bíró ember; kereskedik, jó, megyen, lát, hall és sokat tapasztal. E tapasztalat emeli őt ki a többi románok közül. A mócz gondolkodni képes; nem olyan, mint — sajnos — nagy része a románságnak, mely nem tud a világ folyásáról magának biztos fogalmat szerezni, azért könnyen vezethető papja, vagy más által s akárhányszor rossz irányban.

A mócz megfontolva cselekszik meg mindent; a személyi és vagyoni jogról tisztult fogalmakkal bír, azért ő ritkán vemedik törvénybe ütköző tények elkövetésére. Nem bagózik, hanem cigarettet szív. Nem kukoricza, hanem tiszta buza kenyeret eszik; a pálinkánál többre becsüli a bort s ha Abrudbányára ve-

¹⁾ Lásd: Burada Todor fennebb említett művét 19. lapon. — Matcă = mater = anya. Szláv elemnek tartatik. Tincusă, fadarab, melyre feljegyzik a római számokat, Cihac szerint szintén szláv elem. Rebusă, răvas = rovás. Különb, megjegyzem itt, hogy Miklosich példájára Cihac is minden kétesebb eredetet szláv forrásra vezet. Arra ritkán van eset, hogy a szláv román szókat vegyen át, a mi a két nyelvben közös, ezen urak szerint mind szláv. Ez a szláv szemüveg pedig felette veszedelmes, csak egy szint láthatni vele.

tődik Nutz bandája mellett sürtin kéregeti: O páreché! Egy párt! A mi egy liter bort és egy liter borvizet jelent s illedelmesen mulat. Néhol — bámulatára az utazónak — reggelire kávéval kínálja meg vendégét, mint mi velünk is történt Gura-Aradiban.

Talán az egész országban nem fordul elő az, a mit Topánfalván tapasztaltam. Időtöltések, mulatságok alkalmával mindenféle magyar dallamokat énekelnek a románok, de nem magyar, hanem román szöveggel. Ez a valódi páritás. Ezt a kerek erdőt . . . Szeretnék szántani . . . Im elbocsátlak . . . stb. magyar dallamai általánosak.

Különben a mócz népies dallamában az alapvonás egészen szomorú. Ritkán énekel; leginkább csak a leányok; a férfiak ital mellett szeretnek dalolni, énekelni.

Mind oly dolgok, a melyek előhaladottabb álláspontra mutatnak s bizonyára a mócz nép előnyére és becsületére szolgálnak.

V. A móczok történetéből.

Szakítsunk ki néhány lapot a móczok történetéből.

Hora és Kloska, többi társaival móczok voltak. Ha valaki annyi fáradtságot vesz magának, hogy midőn Albákra, Gura-Aradi praediumába, a kincstári erdőszlakba megérkezik, egy kis pihenés után, keresztül hatol felfelé, a mindjárt ott kezdődő gyönyörű fenyvesen, egy órai gyaloglás után felérkezik arra a havas tetőre, melyen Hora háza, születési helye áll. — Rozzant, elhagyott viskó, minden kerítés nélkül, düledező pajtával. Engem két komondor fogadott nem a legbarátságosabb módon. A lakót a kutyák ugatása, úgy látszik nem sokat zavarta, úgy szoktak azok ugatni más-kor is, hogy a havasok megszólalnak tőle.

Alig tudtam behatolni az épületbe. Midőn a ház pitvarának küszöbéhez értem, a kutyák nem ugattak többé, mintha gondolták volna: ott a gazdánk, az majd elvégzi veled a többit! Törpe, szűk pitvar, szokásos nagy tűzhelylyel; jobbról egy rozzant faajtó zsinégét ragadtam meg, mely felemelte a fazárt s behatoltam a szobába, a melynek minden butorzatát két lócza képezte. Ágynak hirepora; a szék felesleges, az asztal saját alkotása lehetett valamely férfi tagjának a családból.

Tehát itt született Hóra, e helyen! Ezen a helyen!

Bármilyenek, jók, avagy rosszak, legyenek tényei valakinek, de ha azok egy ország történelmében vannak feljegyezve, megnémulva, s úgy szólva megilletődve szokott állni az utód azon a helyen, mely legelőször látta azokat, a kik ama tényeket elkövezték.

Az egyik lóczán, a szeglet felé 60 évesnek látszó öregrendű asszonyt találtam, ülve, valami fonal-félével bajlódott; csak akkor vett észre, a midőn előtte voltam.

— Jó napot kívánok, öreg! szólítám.

— Hozott isten! volt a válasz.

— Hát ez volna a Hora háza!

— Nem a Horáé, uram! a mi poreklánk — vezeték-név —

Ursz! —

— Annál jobb! — De hát még is, ez a ház hajdan, az Ursz Nikolái lui Floráé volt, a kit Horának nevezett a nép.

— Ugy, ugy, uram, jól mondod! felelt kissé mosolyogva az öreg, fel se kelve helyéről. Engem Todorának hívnak, ugyancsak abból a családból.

Hanem az öreg asszony nem tudta Horáig felvinni az összeköttetést; csak annyit tudott mondani, hogy ő is abból a családból való s neki az a ház öröklés útján jutott.

1784! Szomorú év ez a havasok történetében. Azt mondják, hogy Hora császári katona volt, ez lehetséges, mert németül írni, olvasni tudott. Hora nem lehetett közönséges jelenség, mert ahhoz, hogy többször Bécsbe elgyalogoljon a móczok kérelmeivel, ott felkeresse a császárt, legalább is bátorság és kitartó erő kell. E panaszkodnak nem volt látszatjuk. Aztán elküldték Horát azzal az utasítással, hogy addig ne térjen vissza, a míg ő két szemével meg nem győződik róla, hogy a császár elolvasta a folyamodást.

— Jól van! mondá a császár — gondom lesz reátok.

— Nem úgy van az Felséges Úr! — jegyzé meg Hora. — Én megesküdtem s hitet tettem társaim előtt arra, hogy addig el nem megyek Bécsből, a míg meg nem győződöm arról, hogy Felséged kérelmünket elolvasta.“

József császár felbontá a levelet s olvasá:

Felséges császár!

Nálunk a hétnek felosztása ez:

Négy napig robot. —

Az ötödiken halászat.

A hatodikon vadászat.

Mindezeket az uraság számára.

A hetedik nap talán az istené volna.

Fontolja meg Felséged, mikor keressünk adóra s más szükségünkre valót?! —

— Ha igazságot nem kapunk, veszünk mi magunknak, mondá Hora.

— Thut ihr das! felelé a császár.

Igy adják elő a román írók a Hora lázadás keletkezését.¹⁾

Hogy mi történt azután, jól tudjuk. Annyi igaz marad, hogy a Hora-féle lázadás be nem következik II. József urbéri politikája nélkül. Annyi szenvedés után csak egy kis elnézésre volt szükség a mócznak, hogy kitörjön.

Minden esetre érdekes volna tudni, hogy maguk a móczok azon viharos időkről minő véleménynyel vannak? A míg 1854-ben különösen Romániában, tehát messzebb földeken nagy ünnepélyeket rendeztek a 100 éves emlékezésre, a móczok között néma csendesség volt. Topánfalván, a székhelyen két-három ember igyekezett mozgalmat előidézni, a mi egyáltalában nem sikerült.

Ez a körülmény abban leli magyarázatát, hogy a mócz nem szívesen emlékezik vissza azokra a szomorú eseményekre. A Hora-féle mozgalom akkor sem volt inyére a tehetősebb havasiaknak, mert az, részben a vagyonosak megfosztására irányult, lett legyen a vagyonos ember román, avagy német.²⁾

¹⁾ Odobescu A. Moji si Curcani. Bukarest. 1880. 21—23. lap. Demusian Miklós: A Hora lázadásának története. 1884.

²⁾ Hora a v.-hunyadi magyar bizottságnak a következő ultimatumot küldte: 1-ör. A tartomány s minden nemes esküdjék meg, hogy az általa dikálta feltételeknek alá veti magát. 2-or. Többé nemesség ne legyen, hanem a császár által megerősített hivatalnokok. 3-or. Minden lakossa Erdélynek kivétel nélkül adót fizessen a császárnak. 4-er. Az urak hagyják el eddigi birtokaikat. 5-ör. Az urak jószágai osztassanak fel a lakosok között. 6-or. Ha a magyar hatóságok elfogadják ezen feltételeket, Déva vára falára tüzzék ki a fehér zászlót. — A Hora lázadás története számos magyar történész munkája után különben eléggé ismeretes. A fősúlyt a román adatokra fektettem. Hora és Kloska arczképeiről lásd: Horja und Kotska stb. N.-Szebenben és Gyulafehérvárt 1785-ben kiadott okmányt.

— Hogy dicsérjem én a Hora-világot, mondá nekem Csertés község birája, a derék Kotisel, — hiszen Horának első dolga az volt, hogy Albákról leereszkedve, nagyapámnak 12 drb. ökrét elhajtsa s azt se mondta neki: köszönöm!

Egyáltalában a havasi nép azon időkről szívesen nem beszél. A havasi népnek lehettek sérelmei, és sokan talán ezen sérelmek megszüntetésért lázadhattak fel, Hora alakja azonban itt nem maradt Megváltó gyanánt, nem lett Ideál, a kiért lelkesülni kellene.

Addig míg a román költők nagyszerű Hora indulókon törtek fejüket, addig a nép, mely nagyon háládatos pedig kiválóbbjaival szemben, saját költészetében megtartotta Hora alakját a maga valóságában, énekelvén róla:

Hora be și dănțuesce

Tara plänge și plătesce! azaz Hora iszik és tánczol, az ország pedig sir és fizet.

Igy jellemezte a román az 1784-ki mozgalmak vezetőjét. Nincs egész költészetében egy köny neki szánva, egy elismerő szó, egy dicsőítő gondolat.¹⁾ Pedig a román nép kisebb szentekről is megemlékezett. Ezt valóban különösnek tartom. Jankuval azonban a nép elismerőbb volt.

A móczok politikai helyzete nyomasztó volt. Saját verejtékes munkájának gyümölcsére voltak utalva, de idejüket nagyon igénybe vette a robot, mert a móczok kincstári területen laktak.²⁾

A 40-es években ismét szomorú események vetik előre árnyékukat. Bucsum, s néhány szomszédos falu, mint Kerpenyes is, megtagadják a kincstárral szemben kötelezettségeiket. 1837-ben ezen községek ellen fegyveres erő küldetik ki; Kozma Manasses több száz ember élén Bucsumban, tiltakozik a katonai erő alkalmazása ellen, de tiltakozásuk mit sem használ és engedelmességre kényszerítettnek.

¹⁾ Az Alexandri V. „Poesii populare“ című gyűjteményében előforduló Hora si Closca „horai revoluționară“, nem népköltemény.

²⁾ Lásd: Bergner Rudolf: Siebenbürgen, eine Darstellung des Landes und der Leute. Lipsce 1884. Bergner munkájából a bukaresti Negruzzi-féle Conv. Literare című folyóirat idei első számában közleményt vett át. Fordító erős megtámadásnak volt kitéve, mért hagyta meg a Bergner-féle magyar elnevezéseket, így: Aranyos, Offenbánya, Topánfalva, mért nem Aries, Baia, Câmpeni stb.

1842-ben jó Varga Katalin, az a különös nő, kiről mit sem tudnak; sem azt, hogy honnan jött? sem azt, hogy mi czélből ütötte fel sátorát Bucsumban? Azt mondják, hogy egy tekintélyes bécsi ügyvédnek lett volna a neje, a kit onnan titkos utasításokkal láttak el. Beleelegyedik a jobbágnak a kincstárral folytatott peres ügyeibe, védelmezi a havasi népet; kérvényeket fogalmaz és intéz felsőbb hatóságokhoz. A templomokban itt-ott összejöveteleket tart; a nép valódi védőt lát benne, már ugy hívják: Catalina, Dómna nóstră! Katalin, a mi urnónk!

E nő működése aggodalmakat keltett több irányban. Attól lehetett tartani, hogy az 1784-ki események ismétlődni fognak. Elfogatásáról dolgoztak. De hogyan, midőn már Varga Katalinnak egész udvara, kis hadserge volt; őrszemek voltak itt-ott felállítva s a legelső gyanus jelre, a nő távozott más havasrész felé.

1847 január 6-án Vizkereszt napja volt. Bucsum-Isbita községben, a templomban istenitisztelet tartaték, a hívők között ott volt Varga Katalin is. Véletlenül a templomban csak négy úr jelenik meg, ezek között Ságuna is, görögkeleti püspök, az alispán s két kincstári tisztviselő. A püspök miatt a társaság gyanuba nem jött. Templomozás után Ságuna karon fogja Varga Katalint s előre haladnak, közvetlen utánnuk mennek a többiek, majd lépést haladnak a két szánnal is, négy-négy lóval. Mikor jó előre haladtak, felkéri Ságuna a nőt, ülnének fel a szánba, hogy azon menjenek a helyi román lelkész ebédjére. Varga Katalin elfogadta az ajánlatot. Erre elvágtattak, de nem a papilak felé, hanem az Abrudbányára vezető útra. Midőn a nő észrevette a cselt, sikoltzott s az emberek felé kiáltott, hogy ne hagyják! Emberei lóra is kerekedtek, de Ságunát nem tudták utólneni. Varga Katalint elvitték, perbe fogták, azt azonban nem tudják megállapítani, hogy hová lett, mert eltűnt. Ságunát a havasi nép e tény miatt nem szívelhette többé.¹⁾

Az 1848-ki mozgalmakból a mőczoknak nagy szerep jutott.

Jánku F. Vidrán született. Ha valaki erre vetődik, ám nézze meg azt az épületet, ott a patak mellett. Tetején a zsindely

¹⁾ Lásd : Jakab Elek szabadságharcunk történetét 55—66 lap. Suluț J. O lacrimă ferbinte. Brassó, 1877.

ma már átlátszó, a borona fal rothadt, penész az egész. Az a néhány lépcső, mely felvezet, mintha valami gabonásba vinne. A kis, szűk tornácz omlik; az egészen meglátszik a megállíthatatlan pusztulás. Most a körjegyzői hivatal van benne elhelyezve; három kis helyiségből áll az egész. E ház néhány külső földdel a román népmivelő társaság tulajdonát képezi. Regényes kis hely ez; a közelben ott van a vidrai vizesés; onnan ellátszik a Gaina tetejére, hol az ugynevezett leányvásárt tartják; a közelben terül el a Csiga-hegy is, melynek anyagából pompás kavicsalmokat lehet előállítani az út fentartására.

Tehát Jánku mócz volt, gárdája a móczokból telt ki.

A Vasvári Pál-féle expeditiot, az albákiak tették tönkre. Ez esemény Topánfalván időzésem alkalmával felette érdekelt. — Megtudtam azt, hogy az albákiakat Korkes Miklós vezette volt Vasvári ellen. Abban az időben Korkes Topánfalván élt szegényes anyagi viszonyok között, ma már örök álmát aluszsza.

Az öreg Korkes saját emlékezete után leírta a Vasvári esetre vonatkozó adatokat román nyelven, e nyilatkozat birtokomban van, itt közlöm szóról-szóra:

„1849-ben junius 21—22-ike volt. Az albákiak jelenték Jánkunak, hogy az ellenséges magyar csapat a Riul-Kalatá-nál van s vele szüntelenül csatározniok kell; kértek segítséget és lőszert. Jánku ismételt kérésükre is azt felelte: Hazudtok! Látván én, hogy Jánku minden segítség nélkül elútasítja őket, magamhoz vettem 300 gárdistát azok közül, a kik legbátrabbaknak bizonyultak, a kellő munitiót két lóra rakattam és junius 20-án estve meg is érkeztünk a helyhez, melyet a nép Sztinisorának nevez.

„Letelepedésünk után futárt küldöttem a mariseli és magurái kapitányok után, a kiket kikérdeztem az ellenséges csapat hollétéről és állásáról és ezektől kellő felvilágosításokat nyertem. Csakugyan a mutatott irányban nagy füstöt láttam felemelkedni a levegőben.

„Kiadtam a parancsokat. Kémeket menesztettem minden irányba. Reggelre az a biztos tudósítás jött, hogy a magyar tábor egyenesen felénk jó, Topánfalvára szándékozván menni.

„A „Fontinelle“ nevű havasban helyezkedtünk el. Csapatomat négy részre osztottam s a mariseli kapitánynak szigoruan

meghagytam, hogy a magyar csapatot kerülje meg és támadja meg. A magurai kapitány a jobb szárnyon helyezkedett, én a gárdistáimmal és az Albákon felvett csapattal szemben állottam, elfoglalván a balszárnyat is. A havastetőn lévő legelő tehát egészen körül volt véve.

„Nemsokára lövések hallatszottak; a magyar csapat mind lődözve nyomult előre, habár semmit sem látott. Halálbüntetés terhe alatt tiltottam meg katonáimnak a lövést, míg jelt nem kapnak. Csapataim tehát a legnagyobb esendben maradtak.

„A magyar csapat kilépett a szabad mezőre, s akadályra nem találván, a legnagyobb biztonságban érezte magát; tüzet rakott s élelve után nézett. Ekkor jelt adtam a támadásra. Mind a négy oldalról puska ropogás hallatszott sűrűen és sűrűen; a magyar tábor talpra áll, a legnagyobb zavarba jó, minden felől lövés és minden lövésre halál. „Itt vannak a muszkák!“ Kiáltának a magyarok minden felől. A lövöldözés egész éjjel tartott, másnap folytatódott a harc. Történt azonban, hogy a havasra esős köd ereszkedett, ember-embert nem látott. A magyar csapat a levegőbe lőtt, de mi, a kik ismerjük a köd természetét, földre borultunk, és így láttuk az ellenséges katonák lábait; lövéseink tehát biztosak voltak. Sok foglyot ejtettünk, több ágyu lett a miénk és 100 drb. ökörnek jutottunk birtokába.

„A magyar csapat megbomlásával mindenki futni kezdett, a merre tudott; az utak rosszak voltak s általunk elfoglalva, nem menekülhetett meg onnan senki.

„Igy esett el Vasvári is. Egy fejszés elállotta útját, fejszéjével föbe ütötte, majd levágta a fejét.¹⁾“

Eddig szól a leírás. Elvették gyűrűjét, sipkáját, kardkötőjét, lózabláját; a sipka épen Korkes fején volt akkor is. A gyűrűt, melyen ez áll: V. P. 1848. márcz. 15-én, egy ismerős vette meg 14 drb. aranyon, a kardkötő akkor Verespatakon, a lózabla Boér körjegyző birtokában volt akkor tájt.

---

¹⁾ E leírás közölve volt általam a Magyar Polgár 1882 évfolyamában. Fránc Teofil Rot. la Moři si Istrieni című művében (112 lap) szintén közli ama csata leírását teljes közleményem átvételével.

Suluț I. O lacrimă ferbinte czimü munkájában említi, hogy Vasváry az erdélyi országgyűlés idejében felkereste volt Vidrán Jankut s őt az uniónak akarta megnyerni. Janku a legnagyobb barátsággal fogadta s mindenféle szivességben részesítette vendégét.

Janku azonban hajthatlan maradt s ezzel Vasváry elbúcsuzott tőle:

„A viszontlátásig Pesten, az országgyűlésen!” mondá Vasváry.

„Nem ugy, uram! Akkor inkább a csatatéren!” válaszolt Janku.

Ez azonban csak mende-monda lesz.

Jankut „Regele munților“-nak hívta a nép.

Mikor az ötvenes évek elején a Felség Erdélybe jött, környezete a Găina tetőn be akarta mutatni Jankut a királynak. Janku eltűnt; nem tudták megkapni. Mikor érdemkereszttel akarták feldíszíteni, visszaútasította azt. „Én nem keresztekért küzdöttem!” mondá. Mikor pénzzel kínálták meg, nem fogadta el. „Nem voltam én zsoldos! eszmékért harcoltam!”

Aztán elfogták szegényt, volt segédjével együtt, mert a bécsi németek azt hitték, hogy Janku valami forradalmi dolgokon töri a fejét; nem tudták megérteni sehogy, hogy Janku valóban nem pénzért fogott volna fegyvert. Gyula-Fehérvárra a börtönbe vitték. Axente és társai kezdettek bejárni Jankuhoz. Két-három hét alatt a börtönben nagyon víg élet fejlődött, kártyáztak, ittak, mulattak. A dicsőség nem tartott sokáig, valaki jelentést tett, s Jankut N.-Szebenbe vitték, Itt aztán kegyetlenül bántak vele. Sokat zaklatták, faggatták, mire Janku kiszabadult, már meg volt örülve. Mondják, hogy börtönében engedetlen volt; egy csendőr meztelen szuronynyal ment neki, hogy keresztül döfje, ugy megszonyodott tőle, hogy megőrült.

Frânc azt állítja, hogy Janku a gyulafehérvári börtön udvarán egy napon többet sétált, mint rendszeren. Felszólításra czel-lájába menni vonakodván, a felügyelő által tetteleg bántalmaztatott; erre Janku roppant dühbe jött. Ezen időtől fogva csendes búskomorság vett rajta erőt, a mig esze egészen megzavarodott.

Bármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy a csalódás és a zaklatás megrontotta elméjét.

Télvíz idején hozták hozzá a Marillay családot. Apát, anyát, ezt karján gyermekével, majdnem meztelenül puskatúsák között.

Olyan volt a világ. Topánfalváig vérbe volt köpülve mindenik. Janku egy magánháznál mulatott.

„Öless meg — szolt az apa — de én tőled nem távozom el, ezek bántalmaztak minket!”

És Janku arcza kigyult, egyik emberét oda parancsolta a fejvesztés terhe alatt tiltotta meg a család bántalmazását; katonasággal vétette körül a házat, melyben őrizték, ételt és italt rendeltetett oda és a családot megmentette.

Csak egy ily példáért is megérdemelné ez ember összes részvétünket.

Hány ilyen családot mentett meg pedig Janku!

Azt mondják, hogy a havasok királya az egész forradalom alatt nem nyúlt pénzhez. Mikor azt a sok kincset Abrudbányáról és Verespatakról szekeren hozták Topánfalvára, kérdezték Jankutól:

„Hová vigyük!”

„Vissza!” volt a válasz. Csakhogy aztán mire kiment az illető, azt kiáltá oda a szekereseknek:

„Az a parancs, hogy Vidrára vitessék a kincs!”

Janku szegény ember lett testileg, lelkileg. A kertek alatt hányódott a havasok királya. Lökdösték ide-oda, mint a kifacsart citromot. Nem jutott senkinek eszébe, hogy valamely menházba helyezze el a szegény királyt! Minek? Hiszen neki jó két lába volt, nem kopott az el Topánfalváig és vissza. Aztán egyéb dolga sincs; éljen, a hogy az isten neki engedte! És élt hányódva.

Bekopogtatott ő sok házhoz; bement ő egy olyanhoz is, a kit ő emelt fel.

„Adj egy éjjelre szállást!” szolt rimánkodva.

„Tetves vagy! Lódulj!” volt a válasz.

És Janku kiment, de örülten is érezte e szó súlyát. Örülten fogadta fel, hogy nem lépi át többé azoknak küszöbét, a kiket felemelt, és megtartotta szavát.

Ő valódi mócz volt. Az abrudbányai kaszinóban csak magyar uraktól fogadott el alamizsnát.¹⁾

¹⁾ A ki román adatok alapján óhajítja Janku tényeit megismerni, az olvassa el a következő című művet: Răportul lui Avram Jancu. N.-Szeben, 1884. Érdekes e nemben még Axente és Bálint Simon terjedelmes jelentése

Sokat beszélnek itt Jankuról. Jó volt, nemes volt, így mondják még a magyarok is, de környezetét ránczba szedni nem volt elég ereje. Mert Janku minden magyar embernek megkegyelmeztetett, a ki csak eleibe került, hanem az adjutánsok titokban más-képen végeztek. A sorokon kívül egy-egy puskagolyó Jankunak nemes tényét megbecstelenítette. És ez nagy hiba volt! Mikor megőrült s Topánfalva-Körösbánya útain furulyálva gyönyörködtette a havasi népet, a román népmivelő társaság 80 frt évi segélyben részesítette. De hát őt hiában öltöztették fel.

Mikor meghalt, a kertek alól húzták ki; vagyona a román kulturegyletre szállott. És furulyája? Senkinek sem jutott eszébe, hogy megtartsa emlékül bár.

Ő nem volt fajgyűlölő; igazságos, részrehajlatlan férfinak mondják, azért a román népnél emléke maradandó lesz. Neve ott van a román nép ajkán, költészetében, ez elég oszlopa neki!)

A móczok történetében kiemelkedő alak Rosia Pelágia, a ki női serget alakított; a csapatbeliek férfikalapot viseltek. A Gelei-féle expeditio sorsát 1849. martius havában e nő döntötte el.

Maiorescu, Golescu, Balcescu és Jonescu romániai küldöttek 1848-ban a móczokat keresték fel.

Mind oly tények, melyek arra vallanak, hogy a mócz nem eszkimószerű jelensége a bihari havasoknak, mint róla ez általánosán el volt terjedve. Egy erős, kitartó, munkás nép, mely állami keretünkben felette hasznos tényező volna, ha foglalkoznának vele; ha iparában elősegítenék. Ámde magára van hagyatva özszesz bogaraival, nyomoruságával ott a havasok tömkelegében mesz-sze a világ zajától.

Sajnos, hogy e népet eddig ellenséges eszmék zászlója alatt látjuk s hogy Janku oly eszmékért küzdött, melyekben csalódnia s csalódása miatt megőrülnie kellett.

---

is a bécsi kormányhoz. E jelentéseket Maiorescu Jon szerkesztette mindjárt 1849-ben és br. Sina költségen Bécsben „Romanen der österreichischen Monarchie“ czim alatt kinyomtatta. Sok világot vet a havasi forradalmi tényekre még Suluț J. O lacrimă ferbinte című munkája. Brassó, 1877.

1) Körösbánya mellett (Hunyadmegye) levő Hora fája (tölgye) alá tették el Jankut 1873-ban. Mikor e vidéken jártam, megtekintettem a hatalmas tölgyet, melyről a nép azt hiszi, hogy Hora ültette ide.

VI. Az út Topánfalváig.

Tordáról egy nap alatt tengelyen Topánfalván van az útzó. Nyolczvanöt kilometer az egész út, innen a Bihar tetejéig van még vagy ötven kilometer, s beléphetünk Biharmegyébe, de már ott ez úttal nincs mit keresnünk.

Tordáról nyári napon reggel hat órakor kiindulva, a remek alkotmányval dicsekedő hires hídon átme gyünk az Aranyoson, balról elmarad a Keresztes-mező, melyen Tráján vívott csatákat Deczebállal, érintjük a régi Salinába vezető útat, majd a volt Aranyosszék Alsó- és Felső-Szentmihályfalva községébe érünk. De balról elmarad a sziklák között épült Mész-
kő, keresztül Sinfalván csak hamar elérjük Várfalvát. Útunk itt jobbra kanyarodik s alkalmunk nyílik gyönyörködni a Füttyer-
tetőbe; megszemljük a Tündér-kertet, emlékünke felidézzük a gyönyörűséges leányt, Iblát, aztán átkelünk ismét az Aranyoson, s a legszebb panorámával dicsekedő útrészletre érünk, a torocz-
kőira, melyről maga¹⁾ Jókai Mór is lelkesedéssel szólt.

Az út pompás, szorosán az Aranyos mellett; jobbról-balról szikla, csupaszon, vagy erdővel befedve. Elhagyjuk a rómaiak turásait az arany után, el a Jósika által legújabbán megnyitott aranybányát s elérünk a Berkes patakához. E patak medrébe az útzó be szokott pillantani; mindjárt a szájnál magas gránit szikláról zuhan alá a víz, hogy keskeny híd alatt betörjön az Aranyosba. A ki fáradságot vesz magának, mint én, és tovább halad a sziklás mederben, bőven lesz kárpótolva, mert a legszebb természeti képek újulnak fel szemei előtt.

A járatlan útzót azonban az útvonal képei annyira csalogatják, hogy itt meg sem állva, tovább és tovább halad. Kép, kép után tűnik fel gyors egymásutánban; az ember már nem bírja ki tekintetével; nem tudja felölelni szemével a folyton felújuló anyyi-

---

¹⁾ E vidékről igen kedve en irt De Gerandó A. „La Transylvanie et ses habitants“ czimű, Párisban már 1845-ben megjelent művében (161-178. lapokon, ugy az ezután következő részekben). 1849-ben a Torda-topánfalvi vonal nem volt megkészítve, az 14—16 év óta létezik; De Gerandó N.-Enyed, Gyula-Fehérvár felől került az Aranyvidékre, Torda felől csak Toroczkoig, illetőleg a Buvó-patakáig járt.

ra kedves tájakat. Minden kép egy-egy gondolatot, egy-egy érzést támaszt a szivben, s az egész együtt véve megteremti a legkellemesebb állapotot.

Aztán elhagyjuk a kortes zászlóval ékeskedő Leányka-követ, a nélkül, hogy a táj regényes volta alább szállana.

Borév áll nemsokára előttünk, azaz, hogy egy perczre mi állunk meg a borévi vendéglő előtt, mert ez ősidőktől fogva így szokás. Nyomorult, szegény kis község, 300 lélekkel, termőföld nélkül, hogy miből él, csak ő tudja. De hát az isten még az ég madarairól is gondoskodik. A lakos minden gazdasága egy pár kecske, néhány juh, apró szarvasmarha, ezek tartják fen a családot. A szőlő már ezen tul nem terem, a fülemile fészket nem rak, kezdődik már a havas.

Innen balra, ha átkelünk a hidon, rövid félóra alatt elérjük Toroczkót, derék, munkás népével, vas hámoráival, festői szépségű leányaival; ha jobbra fordulunk a pízstranggal bővelkedő Jára vizén felfelé egy óra alatt Al-Jarába vonulhatunk be, s gyönyörködhetünk híres fazakaiba, pipa földébe; ám de mi se jobbra, se balra nem nézünk, hanem haladunk egyenesen Topánfalva felé.¹⁾

Az első község Vidaly. Ide 3 órai út után Tordától ki szokás kötni. A községet a fogadótól az Aranyos választja el, híd nincs, azért a vidalyi nép csak esolnakon jöhet át italért, a mi felette baj, különösen akkor, mikor az Aranyos ki van áradva. Itt gyönyörködhetünk a híres Vidalyi-kőbe, melynek növényzete a fűvészeket ide csalogatja messze földről.

Két órai pihenés után, 11 órakor, elindulunk. Lunka elmarad balra, kincstári épületével, vízduzzasztójával; elhagyjuk a víz-esést, Alsó-Felső-Szolcsvát, Brezest és Szártos román községeket s három órai út után bevonulunk Offenbánya községébe. Idáig az út egyike a legkellemesebbeknek. Bérczre bércz, sziklára szikla; az Aranyos ide-oda tör, hogy kimozdítson helyéből egy-egy hegyet, az erő megtörik a sziklán s a víz megcsen-

¹⁾ Tordától Toroczkoig a hely nem csak regényes, de történelmi szempontból egyike a legnevezetesebb helyeknek. A rómaiak kezét minden nyomon látjuk; azóta a nagy események hosszú sorozata teszi nevezetessé az V-ik római Legio e fészket.

desedve, kibékülve, mintegy szeliden odább foly. Jobbról is, balról is egy-egy kunyhó, apró házikó; havasok meredekén egy-egy tanya, sziklatetőkön egy-egy hajlék, mintha azért volna ott, hogy megküzdjön a viharokkal; a kecskék még nem ismerve az erdőtörvényt, ágaskodnak a fagalyak után; juhnyájak ellepik a tisztásokat, egy-egy lányka a pásztor, ott dolgozik egy-egy sziklatetőn, varr, nem is figyelve az útzóra, pedig kutyái elég nagy zajt csapnak. Az Aranyos partján itt-ott a szegény arany-kereső veri fel négy lábu alkotmányát, fapadját; egész nap dolgozik, hogy kikeressen 50 krnyi rézpénzt, az Aranyos aranymedréből. Hát ez még nem minden; az ezer, meg ezer képből csak néhány sovány lenyomat. Az úton már szemben találjuk a móczokat, szerszámfát hoznak a tordai hetivásárba; derék, szálas emberek; apró mokán lovak vannak a szekér elé befogva; a fehér ponyvával befedett szekérből egy-egy leányka kandikál kifelé, a kit a szülő, sok rímánkodásra, lehozott a czárába¹⁾ megnézni a híres várost, Tordát. A közlekedés végig elég sűrű. A lakosok tisztességesen leemelik fővegeiket, megtisztelik az útzót, mint otthon szokás a vendéget, nehogy rossz hirüket vigye. Végig roboghat kocsink a falvakon, mert kíváncsi nép nem ágaskodik kerítésekre, bámulni az idegent, mint a Mezőségen szokás; kiki végzi munkáját s fel se emeli fejét, nehogy időt veszítsen, s szorgalmas munkájában megrövidüljön.

Balra a hídon, bekanyarodunk Offenbánya községébe (románul Baia, a mi a szláv banja-ból ered; a román különben a magyar bánya szóból kölcsönözte). Híres hely ez! Régebben dobálódtak benne az arannyal, ma népe koldus, a kincstár a bányászattal felhagyott, a sok kincstári épület, az érczolvasztó romladozó félbe; csak két társulat zuzdái adnak hangot, de csak viszhangját ama zajnak, mely egykor Offenbányán volt. Ennél szomorubb képet alig lehet látni. Maga Offenbánya a legszebb helyen fekszik, de népe el van satnyulva a nyomortól, mert semmi keresete sincs. Egy-egy elrongyolt kincstári hivatalnok szerény penzióval képezi a község intelligentiáját. E hely egykor királyokat, császárokat látott, ma elvándorol népe másfelé, hogy megélhessen.

¹⁾ Tară, terra, pays=ország. Latin eredetű szó. A mócz a havasokon kívül eső hazai földet Tară-nak (czáră) országnak hívja.

Két magán társaság némi nyereséggel űzi itt a bányászatot. A kincstár hasonlót cselekedhetnék már csak abból a szempontból is, hogy a vidék lakosságát foglalkoztassa; ha a nagy nyereség el is maradna, de adófizetésre képessé tenne egy egész vidéket.

Offenbányán két óra hosszat szokás pihenni. Ez alatt meg tudunk egyet-mást az 1848-ki dolgokról. Ekkor volt virágjában Igyán József a híres görög keleti esperes, kinek emléke áldott lesz örökre! Mintha most is látnám a gyönyörű, hófehér, övig érő, selyem finomságu szakállu derék férfit, a ki pap és ur volt a szó legnemesebb értelmében. Tekintélyével visszafojtott minden gonosz indulatot; a míg más helyeken a visszavonás rombolt, e hely épen maradt. Duszgazdag ember volt, ifjakat segélyezett, köztük Récsi Emilt is, a budapesti egyetem boldogult tanárát; nem vonta meg senkitől segélyét, egyaránt tarthatott számot jó indulatára minden ember. A havas tekintélye 1859-ben hunyta be szemeit, megsiratva népe s a magyarság által.¹⁾

Arra nincs elég időnk, hogy a bányát megnézzük, sem hogy a szomszédos Csora községébe elránduljunk, melyet állítólag egy alagút köt össze Offenbányával; legyőzzük kíváncsiságunkat is e hely ingoványai iránt, mivel egyedüli célunk jókor elérni a móczok fővárosába, Topánfalvára.

Délutáni 5 órakor tovább folytatjuk útunkat. Összevissza másfélórai útunk van hátra. Az első község Muncsel, melyhez meredek kaptatón jutunk. E tetőről látszik Ferencz császár fája, mely túl az Aranyoson pompázik; a nép azt beszéli róla, hogy az utazó császár alatta pihente ki az út fáradalmait s azóta a fa nem hullatta leveleit még télen sem.²⁾

Csakhamar elérjük Lupsá-t, a havas egyik tekintélyes községét, melynek már vásár-joga van. Jó Bisztra, s így belépünk a móczok országába. Érezzük is ezt mindjárt a belépésnél. Maga e község a legjobb benyomást teszi az utazóra; nagyszerű templomai, csinos házai, üzletei, városi szinezetet adnak a helynek.

¹⁾ Rot. la Moři ſi Istrieni. Bukarest, 1886. lap 78—79—80.

²⁾ E fa a messzo elvonuló útról úgy néz ki télen is, mintha leveles volna. Levelei megszáradnak, de le nem hullanak, csak tavasszal, midőn új leveleket kap.

Am de forduljunk el a rohanó Bistra vizétől, mely az árjában úszó rönköktől dagadozik, siessünk ki a völgy szorulatból, hogy gyönyörködhessünk Topánfalva körvonalaiba.

Negyedóra mulva Topánfalván (románul Cămpeni) vagyunk. Azt hinné az ember, hogy az Aranyos partján felfelé haladva, minél tovább, annál vadabb vidékekbe jut. Ámde ez nincs úgy! A móczok országába belépve, egyre barátságosabb helyekre érünk, melyeknek kereskedése, forgalma; a lakosok derék termete, csinos és tiszta ruházata a lehető legjobb benyomást teszi az útzóra.

Topánfalva a központ. Innen három út vezet kifelé a móczok országába, az egyik az Aranyoson át, Kerpenyes felé Verespatak-, Abrudbányára; a másik az Aranyos mentén fel a havasba: Albák felé, illetőleg Ponorelnél a Kis-Aranyoson Vidrára; a harmadik Csertés felé, Kolozsmegye határa iránt.

Az út Topánfalváig hosszú ugyan, de nem fárasztó, nem unalmas. A tájak szépsége által kárpótolva érzi magát az útzó.

Az Aranyosmentén a korcsma-regálékat toroczkóiak tartják; e vonalon az izraeliták nem képesek versenyezni a toroczkóiak élelmességével. Így tud magán némileg segíteni a jó toroczkói nép. A fogadóban toroczkói menyecskék nagy szíveséggel fogadják a vendégeket s ha nincs a tarisznyában, igyekeznek a legjobb, legizletesebb ételeikkel ellátni az útzókat; egyáltalában itt nem lehet tartani attól, hogy éhesen marad az ember.

Itt-ott, különösen Topánfalva és Bisztra községe között számos cigány sátoit lehet látni; az öregek meszelő-ecsetet készítenek, üstöket foltoznak; menyecskék a purdékkal pedig lopni járnak a szomszédos községekben. Az apróság lesi a kocsikat; megsze elkiséri cigánykerekeket hányva, vagy jajgatva kéregetve, míg szánalmat gerjesztenek s az útzó oda nem dob neki néhány krajczárt, nem tud a csoporttól megmenekedni.

Különben az útzás egészen biztos, sem életét, sem vagyonát nem féltheti senki s nem lehet hallani sem arról, hogy valakinek e tájon bántódása lett volna útzása közben.

Tordával Topánfalvát, s felfelé a magyarországi részeket vasúttal akarták összekapcsolni; a mérnöki felvétel a 70-es években

megtörtént, azóta azonban az egész ügy elhallgatott. Pedig ez arany-vidéket, a derék havasi népet összekötni a világgal, de üd-
vös dolog volna!

Offenbányán még a következő adoma is él a nép ajkán.

Mátyás király idejében élt egy bányafőnök, a ki dúsgazdagsága tudatában oly gőgös volt, hogy a földre sem akart lépni. Ostoba kevélységében tizenkét aranytányért készíttetett, s ha valahová ment, legényei által azokat rakatta lábai alá.

A bánya-főnök ez üres felfuvalkodása füléhez jutott a királynak is. Mátyás erre pór ruhába öltözött s hogy személyesen is meggyőződhessek a valóról, Offenbányára ment s beszállt egy szegény emberhez, a kinek lakása előtt az arany embernek el kellett mennie, ha templomba megy. Ugy is történt a mint kieszelte. A gőgös bányafőnök a király szeme láttára arany tányérokra ment a templomba. Mátyás erre megreggelizett s miután elbúcsuzott házigazdájától, a ház falára a következő verset írta:

Itt járt Mátyás király,
Megett három tojást,
S látta arany csészén
Járni a kamarást.

A bánya-főnök, mikor meghallotta, hogy Mátyás király meny-nyire megbotránkozott otromba gőgjén, egyszerre hirtelen eltűnt a városból s többé vissza se tért oda.

VII. A móczok földje s annak ritkaságai.

Hunfalvi János azt állítja, hogy a móczok földje az Aranyos völgyén felfelé Offenbányától Topánfalván át a Gaináig s onnan délkeleti irányban Abrudbányán és Zalatnán át az Ompoly völgyén lefelé Ompolyiczáig terjed.¹⁾

Ez a meghatározás azonban nem helyes. Offenbánya, nemkülönben Muncsel és Lupsa népe nem mócz, egészen más viseletére, testalkatára és természetére nézve is; Abrudbánya és Zalatnán át Ompolyiczáig a vidék szintén más regiohoz tartozik, ezek báiesi (bányászok), valamint az Offenbánya vidéki lakosok m o c a n i (havasiak) neven ismeretesek.

¹⁾ A magyar birodalom földrajza. Budapest, 1886. I. 687. Bergner Rudolf is úgy tartja, hogy a móczok földje Offenbányán kezdődik.

Bisztrán kezdődik a móczok földje, az Aranyoson túl még Bucsum, Kerpenyes és Szohodol tartozik ide, aztán felfelé elnyulik Ponorel, Alsó- és Felső-Vidrán át a Gaina tetejéig; Nyágra, Szkarisora, majd Szekatura és a két részből álló Albák, a szomszédos Csertés és Topánfalva, ez a szorosán vett mócz föld; a három első község Alsó-Fehérmegye, a többi Torda-Aranyos megye területéhez tartozik. E területi felosztást Frank Teofil is helyesnek tartja.¹⁾ Mind tekintélyes nagy községek. Bisztra²⁾ 3582, Topánfalva 2209, Csertés 2269, Alsó-Vidra 2489, Nyágra 2733, Ponorel 1652, Felső-Vidra 2758, Albák 5166, Szkarisora 5133, Szekátura 2795, Kerpenyes 1481, Bucsum 3846, Szohodol 2000 lakossal. Albák két részből áll: Gurá-Albákului és Gurá-Arádi; Szkarisora négyből: Alsó-Girda, Felső-Girda, Lépús, Lezest; Bucsum hatból: Bucsum, Szát, Izbita, Muntári, Sászá, Poeni, Valea-Alba. Torda-Aranyosmegyéhez tartozó községek egy szolgabirói járást képeznek, melynek székhelye Topánfalva; Szohodol, Kerpenyes és Bucsum, a verespataki szolgabirói járáshoz tartoznak. Körjegyző három van, Topánfalván, Alsó-Vidrán és Albákon; körorvosi székhely: Albák és Topánfalva.

Hunfalvi leírásában országutakat emleget. „A Biharhegység főgerinczéig felvonuló erdőségeinek kihasználása végett a kincstár jó közlekedési utakat (fennebb országutakat) készítettett a felső Aranyos völgyhálózatában.“ Ebből csak annyi áll, hogy az utak jók, Albák, Szkarisora és Felső-Vidra felé jókarban levő úton lehet közlekedni, azok azonban nem államiak, hanem megyeiek; nem az állam készítetteti és tartja fenn, hanem a megye; az állam a megyei utak fentartásához csak némi segélylyel szokott évenként járulni. Az sem áll, hogy Topánfalvának egyetlen utcája volna, „melyben egy templom és egy fogadó van“ (l. 702), mert e község hét utcával dicsekedik, temploma pedig három van, gyönyörű (róm., gör. cath. és gör keleti.) s egy sem fekszik a főtéren. Topánfalvának van szolgabirája, járásbirósága, körorvosa, körjegyző

¹⁾ Lásd: *Rotacismul la moși si istrieni*. Bukarest, 1886.

²⁾ E község gyönyörű temploma mellett arról is nevezetes, hogy itt lelkeskedett Sulutz, a balázsfalvi érsek. Népe kiváló előszeretettel viseltetik a zene iránt, cigány zenészek helyett itt móczok hegedülnek, oly ritkaság, minél nem igen találkozunk.

zöje, csendőrsége, pénzügyőrsége, erdőszí hivatala, itt székel a görög keleti esperes, van távirdája, postája, két állami és három felekezeti tanintézete, méltán fővárosa tehát a móczok földének.

Topánfalváig már ismerjük az utat. Innen három út vezet kifelé, az egyik jobbra tart és egyenesen Csértésnek megy; szétszort román község, gör. catholikus és görög keleti hivekkel, két templommal és két iskolával. Lóháton a havasokon, fenyveseken át rövid idő alatt Albákra érünk. Ámde kényelmesebben utazhatunk szekeren. Topánfalváról kiindulva, ha egyenesen Albákra óhajtunk menni, jó úton¹⁾ Szekáturán át rövid három óra alatt Gurá-Albákuljba érünk.²⁾ Itt megnézzük a szép görögkeleti iskolát, az avult templomot ott az Aranyos partján; egy pohár italt veszünk magunkhoz a zsidó boltjában, megebédelünk a körjegyzőnél, azt a házcsoportot (10—15 házból állót) végig járjuk, s szekeren vagy lovon elindulva, az Albák vizének szűk medre mellett elkigyózdzó úton felfelé haladunk s egy óra alatt Gurá-Arádiban vagyunk.³⁾ Gyönyörű e vidék! A ki erre járt egyszer, soha se felejtí el a gyönyört, melyet élvezett e helyek látásakor. Ehez még ezer tájkép, fenségesebbnél fenségesebb!

Gurá-Arádi nagyobb kényelmet nyújt. A kincstári erdőszlak szívesen látja a kifáradt vendégeket. Annak tornáczáról gyönyörködhetünk még egyszer a vidék szépségeiben; közel vagyunk itt a Bihar tetejéhez. Román templom, papilak, iskola s néhány házból áll a falu torka; a többi házakat ott láthatjuk a havas tetőkön és oldalokon. Itt született Hora is.

Innen vissza kell térnünk egészen a ponoreli hidig, hogy bejuthassunk a Kis-Aranyos völgyébe, megnézendő Ponorelt, Alsó- és Felső-Vidrát, Janku Ábrahám születési helyét. A Kis-Aranyos regényes völgyéből — írja Hunfalvi — s Vidra elszórt házcsoportjai felől a Gaina (tyuk) csucsára lovagolhatunk

¹⁾ Br. Eötvös József, midőn közoktatási miniszter volt, itt járván a topánfalvi hegytetőtől a ponoreli hidig terjedő tájt találta a legszebbnek, s felkiáltott: „Ennél szebb vidéket Schweitz sem mutathat fel!”

²⁾ Téglás Gábor szintén megtordult Albákon, őskori dolgokat keresvén, Leírásában a móczokról hízeltgőcni nyilatkozik.

³⁾ Faluról itt szó sincs, azért a nép „Gurá“-ról (száj) beszél; ezen helyek csak falu torkok egy néhány házzal.

fel. Szép bükk erdőben csergedező patakokon át nyugot felé tartva, nemsokára megpillantjuk a kopasz hegytetőt, melyről gyönyörű kilátás esik a környező havasi világra. A svájcezi Rigivel hasonlították össze a Gainat, a különbség csak az, hogy nincsenek örök hómezők és a napsugárban csillogó jegesek.

Altalában elterjedt a hír, hogy a Gaina tetején hajdan Szent Péter és Pál napján leányvásárt tartottak; mások azt mondják, hogy a leányvásár máig is divatban van; e szerint a környék „eladó leányai megjelentek hozományaikkal s a legények legott jegyet váltottak velök.“

Ez a hit egyáltalában téves. A Gainán sem régen nem tartottak, sem ma napság nem tartanak efféle vásárt. A ki ismeri a havasi társadalmat, könnyen rá jó arra, mint terjedt el ez a hit a világban. Efféle vásárok, gyűlések, más helyt is vannak a havasban. Van például Lupsán három (január 11., május 3. és szept. 18-án), Bucsumban, minden május 1-én, Abrudbányán Todor napján, május első hetében és karácson előtti hétfőn; Topánfalván (Câmpeni) virágvasárnapja előtti és pünkösöd előtti pénteken, jul. 9. augusztus 28. és november 5-én stb. Tény, hogy a gainai vásár inkább ismerkedési célból tartatik, mert nagy kereskedelmi fontossága nincs s az engedélyezett vásárok közé felvéve nincs is. A havasi román nyelvében a leány-vásár (têrg vagy strânsură de fete) kifejezés nem is ismeretes, a mi a mellett bizonyít, hogy efféle nem volt és nincs is.¹⁾

A mócz legény nem érkezik szépelegni a leányoknak. Itt nincs falu, hogy eljárhasson a falu leányaihoz. Nyáron nem érkezik a munkától, télen az idő mostohasága gátolja jóindulatában. Azért van a vásár, hogy a havas ifja, véne összegyűljön, megismerkedjék, egymásnak egészsége felől kérdezősködjék („se ntrébă de

---

¹⁾ Az ily tánczczal, mulatsággal összekötött vásárt, összejövetelt, n e d e i u-nak (a szláv nedelja ból) hívják, többnyire tavasszal, május vagy az azt követő hónapokban tartják. A dal is így mondja:

— Lasă-' mi, fiico, lasă' mi dragă,

— Până-'n d'alba primăvară ;

Că vin jocuri cu nedeiu, —

Dumineci cu jocurele,

Și-om merge, și noi la ele !

sánátate.“) az ifjak tánczolnak. Egyik-másik leányon megakad aztán a szem; a leány is akárhányszor kiválaszt magának egyet, a mi minden vásár alkalmával, más helyeken is, csak megszokott történni. De nem adták és nem vették a leányt, el nem jegyezték ott helyben; mindezen czeremoniák: megkérés, eljegyzés, menyegző a maga módja szerint történt meg a szülői háznál. A mócznál fontos tény a házasság, szentségnek tartatik, azzal azért Hübele Balázs módjára elbánni nem szokott. Nincs is a móczok között vad házasság, mivel azt nagy bűnnek tartják. A ki magának effélét meg mer engedni, az megvetett ember a mócz társadalmában.

A Gaina tetjén van Királyunknak egy emlékköve, mikor a Gainán át Erdélybe jött, akkor állították volt fel.

Nevezetesség itt kettő van: a vidrai vizesés és Csiga-hegy. Amaz egy a havas tetőről nyilsebességgel leiramló patak, szikláról sziklára zuhanva alá, az aljban pedig egyszerre elveszti maga alól a talajt s mintegy husz ölnyi magasságból zuhan alá, zajával betöltvén a szűk völgyet; emez csigaköveletből egy egész hegyet képez s az alatta elnyuló útvonal számára pompás csigakavicsot szolgáltat. A vizesés körül néhány ház szerénykedik, úgy hívják e helyet „La nemnisi.“ (a nemeseknél), bizonyára nemesek birták régen.¹⁾

Innen lóháton ellátogathatunk Nyágrára (Feketefalu), honnan ismét Szkarisorára rándulhatunk el. E falu közelében, az erdő közepett, Miel (bárány) hegy aljában, egy töbørszerű nagy mélység tátong, melynek fenekén „tölen-nyáron“ (mondja Hunfalvi a 704 lapon) nagy hó és jégtömegek vannak. Ez a híres szkarisorai jégbarlang, Ghiețar.²⁾

Milyen ez a jégbarlang? Leírták már sokan, Vass József, Schmidl, Peters, Hauer és Hunfalvi. Utalunk ezen utazók munkáira. Schmidl szerint az előüregen, vagy pitvaron kívül egy folyosó és két csarnok van; Vass három csarnokot említ; a pitvarból szerinte az első csarnokba jutunk, ebből a másodikba mehetünk, mely az elsőtől délre esik a vele körülbelől egyenlő nagy-

¹⁾ Erre vonatkozhatik a Nemesoia havas csucs is, lehetséges, hogy épen a székely nemesekről.

²⁾ Románul: Ghiețar, latinul: glacies; francziául: glace; magyarul: jég. Ghiețar, jéghegy, glacier.

ságú, magassága 18 öl, boltozata kupszerű s körded nyílása van, melyen át az ég látszik; talaját tükör sima jég, falait némi cseppkövek borítják, de egyéb nevezetessége nincs. E második csarnokból vissza kell térni az elsőbe s csak úgy juthatunk a folyóson át a harmadikba. Hauer szerint a napvilág által megvilágított első csarnokból 6 láb magas, igen meredek jégfalon át a második csarnokba jutunk, melynek boltozatát és falait jégtűk és kristályok, fenekét sima jég borítják. Ebből aztán négy láb magas fogason, melynek boltozatáról a hölgyek csipke fodraihoz hasonló gyönyörű jégfodrok csüngnek, a legbelsőbb harmadik csarnokba jutunk. Tehát Hauer szerint a második csarnokot a folyósó összekapcsolja a harmadikkal.¹⁾

Rosszul mondja Hunfalvi, hogy a barlang télen-nyáron „nagy hó és jég tömegekkel volna borítva“, mert télen át a jégrészek majd nem egészen elolvadnak s alapja víz.

A jégbarlang mélysége majdnem kerek 60 meter széles, három oldalán függőleges s 50 meter magas sziklafalak emelkednek, csak északi oldalán lehet lebocsátkozni. A lejutás életveszélyvel jár, valóságos isten-kisértés. Rozzant fahágcsokon, elől a mócz, utánna az útzó; ennek lábai után nyul a kalauz, hogy ázokat biztos helyre elhelyezze; így haladni lefelé lépésről lépésre a legnagyobb vigyázat és félelem között; tiz emberből nyolcz visszatér, lemond a természet csodája látásának gyönyöréről.

És e helyen csodálkozásomat kell kifejeznem a felett, hogy e természeti ritkaság megközelíthetőségét Szkarisora községe, avagy a felsőbb hatóságok elő nem segítik. Külföldön bizonyára másképen gondoskodnának róla.

Topánfalváról ismét elindulva, az Aranyoson levő hidon át²⁾ jó úton elérünk az A brud patakához, melynek vizébe száz meg száz zúzda bele fojtatta a szürkés iszapot, hogy midőn bejut az Aranyosba Bisztraig megfesti annak jobb partját. A rozzant hi-

¹⁾ Hunfalvi J. A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Budapest 1864. I. 295. 296. 297. 298.

²⁾ E hidnak felerésze már Alsó-Fehérmegyéhez tartozik. A hiddal szemben van a „Poduri“ fenyves hegy, Topánfalva legkedvesebb mulatóhelye; itt szokta a közönség nyáron időtöltéseit rendezni. Podu, szlávon szóból ered, pad, padlás.

don félve haladunk keresztül. Itt feltaláljuk Bucsum és Kerpenyes gyönyörű községek.

Topánfalvától délnyugatra egy mellék szurdokban Szohodol falunak házai vannak elzárva, (Alsó-Fehérmegyében), a szurdok patakának torkolatánál az Aranyos medre hirtelen fordulattal éjszak-nyugatra hajlik. A fálához vezető híd két sziklára támaszkodik, a jobb parton felnyulakodó mágaslat oldalán kikanyargó ösvény, a Luczia barlangjához vezet, melyben 1812-ben pénzhamisítók rejtőzködtek.¹⁾

A verespataki Cetatea mică si Cetatea mare (kis és nagy vár), valamint az abrudbányai Detonata, jobban mondva Detunáta, (villámsujtott), mivel azok nem a móczok földén fekszenek, e helyen meg nem emlékezem.

Az Aranyos főága a Nagy-Aranyos, Lépus környékén (Szkaricsorá egy része) a Kukurbetá keleti oldalán ered, a vádregényes hegyek között elsőben délkeletre s végre délre kanyarodik, beleömlenek a nyágrai albáki patakok; az Izvorul Cepelor, Fundul Izvorului, Pěreul Spurcat, és Pěreul Galbin a Kis-Aranyos, mely a Găina alján buzog fel, szintén több patakkal egyesül, a vidrai zuhatag vizét is magához ragadja, hogy aztán Ponorelnél, Topánfalva felett a Nagy Aranyossal egyesüljön; Topánfalván megnagyobbodik a Csertés felől, Topánfalva piacznál keresztül folyó Valea-val, lennebb beömlik az Abrud vize, Bisztrán a Bistra sebes pataka, mely már tönköket elbir, mindenütt határt von a két vármegye között — míg 90 kilométernyi út után beleszakad Hadrév mellé a Marosba.

Ezek volnának vizei a móczok földének.

Havasokban — természetesen — nem szűkölködik.

A Biharhégység határvonalot húzott Magyarország és Erdély között. Körösbánya vidékéről éjszakra Feketető és Sebes vidékéig tart, végsarkai, szélső magas kupjai délfelé a Găina, éjszak felé a Vledéasa, melyek hét mértföldre esnek egymástól.

Legmagasabb csúcs a Cucurbeta 5840 lábnyi; a Vledéasa 5836 láb magas. E vidék nevezetesebb csucsai közül felemlitem még a Kis-Cucurbetát (5615 l.), a Gainat (4697 l.), Ruginosat

¹⁾ Hunfalvy J. Egyetemes földrajz. II. kötet. 702., 703. lap.

(4629 l.), Tartároiat (4080 l.), Calinésa (4531 l.), Balomirésát (5178 l.), Nemesóiat (5088 l.), Vêrvu-Vêrvuluit (5237 l.), Căpă-
țină-t (5064 l.)¹⁾ stb.

Növényvilágról álljon itt a következő megemlékezés.

A Muntele-mâre, Biharnak és Érczhegységnek rengeteg erdő-
ségei már nagyon meggyérültek, a mind e mai napig fennálló ká-
ros gazdálkodás következtében, különösen a fenyveseken látszik a
számítás nélkül való gazdátlan fapuszítás káros következménye;
szép fenyvesek már csak ott láthatók, honnan a faanyag kiszállí-
tása, csakis lóháton lehetséges.

A lomberdőket általában a bükk képezi, keverve gyertyán,
kőris, juhar, nyír, s imitt-amott egy-egy állabocská tölgy. A bok-
rokból a vörös bodza sorolható fel.

A fenyvesek faanyaga a luczfenyő (*Abies picea*), gyéribben
a fehér fenyő (*Abies alba*), a *Pinus silvestris* a Muntele mare-n
szorványosan; a nemes tiszafa (*Taxus buccata*) csak nem teljesen
kiirtatott! Sajátságos, hogy, míg a Bucsecsen, a német vagy felső-
magyarországi havasokon a *Pinus Nughus* nagy tömegekben zárja
be a fatenyészet határát, itt csaknem teljesen hiányzik; a bors-
fenyő (*Juniperus communis*) a havasok magas legelőin mindenütt
található,

A havasi növényzet egynemű más havasok ismert fajaival, a
valódi magas alpesi Flóra azonban gyéren van képviselve, így pél-
dával a havasi rózsa (*Rhododendron myrtilifolium*) csak a Bihar
csucsán látható. A szenvedélyes hegymászők keresett diadal jelvé-
nye a havasi gyopár csak a Muntele mare-n és a Bihar tete-
jén lelhető 5—6000 lábnyi magasságban. Mint példa nélküli kü-
lönösség felemlitendő, hogy Felső-VIDRÁNÁL, az Aranyos folyó part-
ján emelkedő sziklákön, alig 2000 láb magasságban e gyopár szín-
tén feltalálható.

A kora tavaszi flóra képviselőiül a *Crocus banaticus* egyes
völgyekben, a magas legelők díszé: *Gentiana acaulis* és *Pinguicula alpina*. A kedves primulák szegényesen vannak képviselve,
ugy szintén a Saxifragák közül csak a *S. Rocheliana* emlithető,

¹⁾ Magassági méréseket tettek itt Stache, Hauer Ferencz és mások.
Adataink Hauer után szólnak.

mint nevezetesebb a Muntele maré mészszi kláin. Junius vége felé pompázik a legtarkább növényzet, az Arnica montána teméntelen mennyiségben borítja a kaszálókat, a Bruckenthalia spiculiflora, Callana vulgaris, a Muntele maré alsóbb részein bőven van. E havas vidék kiváló specialitásait képezik első helyen a pompás Lilium Jankae Vöröspatak és Abrudbánya vidékén, mely széles e világon csupán csak itt e vörös ágyban tenyész; második volna egy szép borostyán faj — Syringa Józsikaea — Skarisora falu határára, az Aranyos berkeiben.

Előfordul még sok más érdekes botanikai ritkaság, tekintve azonban, hogy e vidékre igen ritkán vetődik egy-egy szenvedélyes fűvész, inkább ősemlék csontokra hajhásznak, félig meddig még terra incognitanak tekinthető.¹⁾

E havasrész völgyeiben a fűz, az egerfa, alsóbb helyeken, dombokon például mogyoró, gyertyán, tölgy, nyár, nyír, köris, som; magasabb helyeken tölgy és bükk, részint külön, részint vegyesen, a még magasabb helyeken bükk és fenyő vegyesen, legfeljebb pedig csak fenyő.

Kertekben szilva-, cseresznye- és alma-fa; különösen a cseresznye hoz bő gyümölcsöt. Különben a kerti iparra egyáltalában gond nem fordítatik.

Az eper fragi és málnazmeurá nagyon izletes és bőven terem; akkor kezdenek érni, mikor már a mezőségen el is felejtették. Julius, augusztus hónapokban gyermekek nagyban szedik és viszik a közel fekvő piacokra.

Állatvilágából hiányzik a medve. Mondják, hogy még most is láttak itt-ott egy-egy példányt, de hát ez csak mondván lesz; különben lehetséges, hogy Hunyadmegyéből erre koberol egy-egy, de hazájukat a medvék a mőczok között azonban elvesztették.

Hanem dicsekedhetik farkassal, vaddisznóval, rókával vadmacskával, nyesttel vidrával. Mókus nagyobb számban, a nyul szorványosan fordul elő; van menyét, őz, de nem nagy mennyiségben, állat világát egyáltalában gazdagnak tartani nem lehet.

Ennek még van természetes oka. Először is az erdők már gyérültek; őserdő e vidéken nincs. Másodsor az egész havas be

¹⁾ A növényteni részt az erdélyi részek kitünő botanicusa Wolf G. szivesen nyújtott adatai után közlöm.

van tarkítva házakkal, az állat sok zaklatásnak ván kitéve, azért inkább menekül csendesebb tájak felé.

A madarak közül a barna keselyű viszi a főszerepét, sas, kánya, héjja, nagy füles bagoly, ölyv, solyom, jól érzik magukat a móczok földén. A tyúkfélék közül: fajdok, császár madár, foglyok tekintélyes számban fordulnak elő. Mátyás, pinty, rigó nagy mennyiségben; a pacsirta ritkább, a fülemile egyáltalában nem fészkel; a gólya, daru melegebb vidékek felé húzódnak.

A hegységek állanak gránit, porphir, trachit, csillámpala, gnoisz, kárpáti homokkő és juramészkből. A hegységekben aztán a következő érczek jönnek elő, u. m. arany, cziüst, vas stb.

Még csak az időjárásról teszek pár sorban említést.

A hideg, tél már októberben áll bé és tart ápril végéig. A hó április havában már olvadni kezd; magasabb tetőkön azonban ott marad egész nyáron át; a nép úgy tartja, hogy é hó megférgesedik, megpenészedik.

Alántabb fekvő helyeken május közepéig minden zöld már.

Időjárás tekintetében a havasi táj igen veszélyes; gyakran esik és gyorsan tisztul, hanem a vihar borzasztó. A nép vocotnak vagy buholt-nak hívja. Hét szokott ilyen lenni egy esztendőben; télről nyárára s nyáráról télire marad; a mócz inkább szereti, ha mind a hét télen át dühöng, bő nyarat vár ilyenkor.

Nyáron a villám az ember feje felett karikázik, néha benn van az ember a felhőben. Gyakran gyönyörködhetni az alatt czi-kázó villámokban magasabb fekvő helyekről.

A mócz ilyenkor meghúzódik egy-egy sziklaüregbe, meghuzza magát a terebélyes fák alá, oda lapul a fenyőhez s nem sokat gondol vele, hogy a villám esetleg épen azon magas fenyőt hasíthatja ketté.

Ilyen volna a móczok földje. Vidékei, sziklacsoportozatai, völgyei, szebbnél szebbek; minden tekintet egy-egy új, pompás képet ölelhet fel, gyönyörködtetöt.

Moldován Gergely.

AZ ISPÁNLAKI NAGY BRONZLELET.

Az erdélyi részekben felmerült bronzleletek közt mennyiségre a szenterzsébeti (Hammersdorf)¹⁾ állott első helyen, hol 1870. július 4-én körülbelöl 8 mázsányi elavult, összetört bronzmüre bukkantak. A f. évi augusztus 27-én Ispánlak alsó-fejérmegyei község határán egy a szenterzsébetihez közel álló bronzkincs került napfényre. Erről kívánom röviden összefoglalni az általam N.-Enyeden Herepey Károly tanár ur szives segélyével megszerzett adatokat.

Az irt napon szántás közben néhány bronzväsőt vetett fe az eke. A jámbor szántó-vető paraszt észszel aranyat sejtve, éjjelre halasztá a kiásást. Akkor aztán gyertyavilága másokat is figyelmessé tett s mialatt első rakodványával haza sietett, távollétében mások is siettek kizsákmányolni a mit lehetett. Ily módon több mint tiz egyén kezében szoródott szét a becses lelet. Herepey Károly nyert először tudomást felöle s előbb kiküldöttje útján, utóbb személyesen ő szerezte meg az iparilag és mütörténelmileg legjelentékenyebb darabokat, a nagyenyedi collegiumnak ugyancsak általa összehordott s praehistoricus leletekben igen figyelemreméltó gyűjteménye számára. Majd az alakulóban levő alsófejérmegyei történelmi régészeti társulat Mecaenasa Reiner Zsigmond vásárolt össze közel egy metermázsát. Kisebb nagyobb collectiók másokhoz is jutottak s egy nagyobb részlet végül ismét N.-Enyedre jutott.

Hivatalos elfoglaltatásom miatt csakis szept. vége felé vált lehetségessé, hogy én is megtekinthettem a nagy gyűjtemény egyes

---

¹⁾ Ludwig Reissenberger. Archiv d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde. Neue Folge X. 8 lap. Romer Flóris Archaeol. Értesítő III. köt. 269. Acknear Archiv IV. köt. 1 füzetében 23. lap.

részleteit s közvetlen szemléletem alapján azon meggyőződésnek adhatok kifejezést: hogy abban egy ókori fémárus készlete jutott át napjainkra. A tulajdonos az ószerbe került elavult, használhatatlanná vált bronztárgyakat gyűjthető, hogy ezeket öntőműhelye anyagául használja. A találás helyén valamely váratlan meglepetés, veszély érzetében ezikkeit elásta, s azoknak kivételére már alkalma nem nyílt, s az egészen oly módon maradt reánk, a mint elföldelték egy katlanszerű üregben néhány durva cserép és kis hamu társaságában. A Plinius által is emlegetett a e s c o l l e c t a n e u m tartozékai az általam idáig látottakból ezek valának: 1-ször kardpenge-töredékek az ismeretes sáslevél alakzatban. Herepeynél a markolat kettős pántolása is látható a nietolás módjával együtt. 2-szor tör, vagy gyilokrészletek. 3. Beretva. Egy ép példány Herepeynél. 4. Sarlók. Ép lehető kevés, de annál több darabban. A nyél a jellemző erdélyrészi formától kezdve összesen ötféle markolatba való lemez, nyélbe szolgáló gomb, tövis stb. változatban jelentkezik

5. Még számosabbnak találjuk a fűrész-töredékeket. Ezek többnyire összehajlítva mutatkoznak.

6. Vésők és pedig a) peremes vagy füles véső Herepeynél 4 darab. b) Tokos véső s ezek közt ismét füllel és a nélkül készültek igen nagy bőségben találtattak. A füles vésők egyik csoportja egészen kerek peremű; míg egy másik csoport hegyes nyakban végződik vagyis azt a formát tünteti fel, mely hazainak minősített nálunk, s melyet többi közt Lehoczky lázárpataki leletében (Archaeologiai Értesítő Új folyam V. kötet. 1885. 184 lap I. t. 10—12 rajz) s Hampel József illusztrált művében (A bronzkor Magyarországon) szemlélhetünk. A vésők egy része diszített. Az egészen kis vésőket is képviselve látjuk.

7. Késpengék töredékei.

8. Lándzsák kisebb nagyobb változatban.

9. Karikák kisebb nagyobb minőségben diszítve és simán. A diszítés barázdált, majd spirális alakú s egy nagy (a leletben bizonyára legnagyobb) példány Herepeynél félkörös ezirádák köré vont árnyalatával igazán meglepő szép.

10. Tekercses karikák.

11. Kalapácsok. Herepeynél egy egészen ép példány gondos diszítéssel.

12. Csüngős fibula. A csüngő lemezek sáslevél alakban.

13. Tekercses fibula töredékei.

14. Valamely üstféle edénynek fenyő galyformával diszített pereme.

15. Vékony szalagokkal a szó szoros értelmében összevarrt lemezek, tán kardtok-félék.

16. Egészen a mai vendéggombokra emlékeztető korongok, alul beillesztésre szánt kampós tüvel.

17. Számos kisebb nagyobb s felvarrásra használt pityke.

18. Igen változatosan diszített lemezek. A diszítésben kör, hullám, zigzugas és spiralis vonalak, majd oszlopsoros ívek szerepelnek geometriai szabatsággal kimért kerületekre elosztott sorrendben. E Herepey Károly gyűjtésében látható lemezek képezik a lelet legbecsesebb részét s a hallstadti¹⁾, vaatschi²⁾ cisták nagy hirre jutott ékítményeivel bátran kiállhatják a versenyt.

19. Cultus czélokra szánt tárgyak töredékei. Kerekes Miklós ügyvédnél egy idolnak tekinthető rög. Herepeynél egy eredetileg ötszögüre készült s alul fogason szegélyezett, közepén a napküllős képét mutató, szélén kettős barázda közt zig-zug vonalssal diszített lemez.

20. Három nyilhegy Herepeynél. E háromélü nyilak egyik jelentékeny nagyságu.

21. Diszes fibula részletek tagjai.

22. Pár mázsára tehető bronz lepény. Ezek majd apró pogácsa alakjában, majd vastag táblákban készültek. Herepey Károlynál egy lepény 25 cm. átmérővel bir. Ezen lepények nagy része fel van szabdalva, össze van törve.

23. Egy kis ónlemez Herepeynél Nagy-Enyeden.

A mint a tárgyak rövid leírásából is látjuk, az egész lelet valósággal egy házaló üzér raktárához tartozhatott, a mint azt bevezetésemben is kifejezém.

Nagyobb edények, vedrek, üstök nem fordultak elé s e tekintetben e lelet a szenterzsébetfalvi mögött marad. A tárgyak sokfélesége és mennyisége azonban előkelő helyet jelöl ki így is a

¹⁾ Freih. v. Sacken. Das Grabfeld von Hallstadt 1868.

²⁾ Ferd. u. Hochstetter. Praehist. Ansiedelungen u. Begräbnisstätten in Krain 1877.

lelet számára s Ispánlak annyival több igényt tarthat figyelmünkre, mert 1881-ben a jelenlegitől Ekre Pogány György hunyadmegyei tagján egy mennyiségre ugyan csekélyebb, tárgyainak megtartottságára nézve azonban épebb lelettel gyarapítá ő s régészeti chronikánkat. Az 1881. lelet Herepey K. buzgólkodása folytán a nagyenyedi ev. ref. Bethlen-tanoda tulajdonába ment át; a mostani lelet nyilvánosságra juttatásában a főérdem Herepey mellett Bakcsi körjegyző urat illeti meg.

Téglás Gábor.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTEBITŐ.

VI. Szakülés 1887. szept. 17.

Dr. Szamosi János elnökle alatt. Tárgysorozat rendén:

Dr. Szamosi János szakoszt. elnök felolvassa dr. Brassai Sámuel szakosztályi tagnak: „A Sakuntála fordításának bírálata“ cz. értekezését, mely kimutatja, hogy Fiók Károly fordítása mind aesthetikai, mind kivált nyelvészeti tekintetben sok kívánni valót hagy fen.

E felolvasás, mely köztetszésben részesült, kiadványainkban fog megjelenni.

Dr. Hegedüs István szakosztályi titkár bemutatja és kevés kihagyással felolvassa Király Pál szakosztályi tag Dák fegyverek és várak Traján oszlopán cz. értekezését. Értekező rajzmellékletekben mutatja be a Traján oszlopán szemlélhető fegyvereket és várakat. Kiválóan érdekes részlete értekezésének a Sarmisegethusa helyének meghatározására vonatkozó vélelem.

Ez értekezés tetszéssel fogadtatott és szakértői vélemény alapján a kiadványok közelebbi fűzetében fog megjelenni.

Kolozsvártt, 1887. okt. 21.

A titkár.
